

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Criminality: Terminology and Interpretation (An Introduction)

Blanka Szeghyová

Keywords

crime, criminality, terminology, interpretation, violence, honour, morality, Central Eastern Europe

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.1

Author

Blanka Szeghyová
Historický ústav Slovenskej akadémie
vied, v. v. i.
Klemensova 19
P. O. Box 198
814 99 Bratislava
Slovak republic
Email: blanka.szeghyova@savba.sk
ORCID: 0000-0002-7324-4482

Cite

SZEGHYOVÁ, Blanka. Criminality: Terminology and Interpretation (An Introduction). In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 1-7, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.1

Abstract

SZEGHYOVÁ, Blanka. Criminality: Terminology and Interpretation (An Introduction).

This issue examines some theoretical questions and concerns related to the study of criminality in the past. The categories and boundaries of what is considered criminal depend on circumstances determined by both power and religion. An act was not considered a crime until generally recognized as such, or made illegal by those with the power or authority to do so. Each era and society maintained its own scale and hierarchy of crimes. Some forms of behaviour were criminalised, others decriminalised. To understand and correctly interpret criminality of the past on the basis of surviving sources, it is impossible to avoid terminological issues and language usage. How the sources name criminalised behaviour, or whether it is named at all, the terms and descriptions used are indicative not only of the level of legal awareness and standards in judicial practice, but also of the personal attitudes of judges towards the offenders themselves. Just as no strict boundary between private law and criminal law existed for a long time, there was also no clear deviation between crime and sin. In medieval and Early modern periods, judges frequently referenced the Bible and spoke of a breach of the divine or natural laws. The journey from sin to crime was a longer process, beginning as late as the era of the Enlightenment. Based on a qualitative content analysis of historical sources, their language and terminology, the authors here present crime not only as a form of social pathology, but also as an important indicator of changes in society.

The aim of this issue is to explore several theoretical problems often encountered with studying criminality in history, especially terminological and interpretative questions. The basis for a thorough analysis and accurate interpretation of any phenomenon, including crime and criminality is through a critique of relevant sources combined with a deep knowledge of contemporary political, social, and cultural context, and related terminology. The use of appropriate methodology chosen according to the character of preserved sources is fundamental as well. However, each field of history has its own set of theoretical as well as practical difficulties that researchers have to tackle. In crime history, it is the dark figure of unrecorded crime in quantitative analyses, for example, or the discrepancy between legal norms and local practices.¹ In recent decades, the history of crime

The issue was supported by the Slovak Research and Development Agency under Contract no. APVV-19-0131 *Ars moriendi. Phenomenon of Death in the Medieval Kingdom of Hungary* and grant VEGA 2/0028/19 *Theoretical and Methodological Questions of History of Crime Research in Slovakia / Hungary*.

- 1 ROUSSEAUX, Xavier. From Medieval Cities to National States, 1350–1850: The Historiography of Crime and Criminal Justice in Europe. In EMSLEY, Clive – KNAFLA, Louis A. (eds.) *Crime History and Histories of Crime: Studies in the Historiography*

has become an interdisciplinary research subject and an important part of social history, demanding unique anthropological and sociological approaches, leading to new theories, trends and challenges.² Apart from history, legal history or criminology, among the contributing disciplines to the research on history of crime we can count sociology, philosophy, psychology, linguistics, cultural and gender studies. Topics explored include the differences in urban and rural crime incidence and judicial practice, the phenomenon of discipline, the relationship and links between crime and violence, honour, masculinity and gender as well as poverty, ethnicities and marginalisation.³

The concept of criminality and the term itself encompasses the many ways of violating a legal or customary moral norm, with varying degrees of severity. However, if we take a closer look at the provisions encompassed in this seemingly simple definition, we find that defining legal and moral standards becomes a problematic task, all the more so the further back in history we go. Even the most basic of questions—“what is law?”—has occupied minds of thinkers at least since the times of classical Greece, without a simple or easy answer.⁴ Additionally, the meaning of the Latin term “*crimen*” itself, i.e. a crime or a criminal offence, from which the etymological origin of the word “criminality” is derived, is a tough terminological nut to crack.

Through sociological deconstruction, crime has become a social construct conditioned by the cultural beliefs of a given society, and the antithesis of its protected values and interests.⁵ The categories and boundaries of what is considered criminal depend on circumstances determined by both power

of Crime and Criminal Justice in Modern History. Westport, Connecticut; London : Greenwood Press, 1996; pp. 3–6; PÁNEK, Jaroslav. *Současné evropské bádání o dějinách kriminality a trestní justice*. In FRANCEK, Jindřich (ed.) *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.nahradit pomlčkou (en dash)18. století: Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 21.–22. 9. 1995*. Pardubice : Východočeské muzeum v Pardubicích, 1996, p. 15–28; MATLAS, Pavel. *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha : Argo, 2011, pp. 11–36. A more recent overview: ROUSSEAU, Xavier. *A History of Crime and Criminal Justice in Europe*. In BODY-GENDROT, Sophie – HOUGH, Mike – KEREZSI, Klara – LÉVY, René – SNACKEN, Sonja (eds.) *The Routledge Handbook of European Criminology*. London; New York : Routledge, 2013, pp. 38–54; LAWRENCE, Paul. *The Historiography of Crime and Criminal Justice*. In KNEPPER, Paul – JOHANSEN, Anja (eds.) *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford : Oxford University Press, 2019, pp. 17–31.

2 SCHWERHOFF, Gerd. *Historische Kriminalitätsforschung*. Frankfurt; New York : Campus Verlag, 2011; HÄRTER, Karl. *Strafrechts- und Kriminalitätsgeschichte der Frühen Neuzeit*. Methodica – Einführungen in die rechtshistorische Forschung – Band 5. Berlin : De Gruyter Oldenbourg, 2018, pp. 3–10, 157–165.

3 On the poverty and marginalisation see for example: GEREMEK, Bronisław. *Poverty: a History*. Cambridge, Mass. : Blackwell, 1994, 273 p; GEREMEK, Bronisław. *Social Margins of the Pre-Industrial Age – Categories and Comparative Problems*. In ZAREMSKA, Hanna (ed.) *Bronisław Geremek on the Middle Ages*. Translation by George Szenderowicz. Warszawa : Instytut Historii PAN, 2017, pp. 151–169; GEREMEK, Bronisław. *L'emarginato*. In LE GOFF, Jacques (ed.) *L'Uomo medievale*. Roma : Laterza, 1987, pp. 393–421; ZAREMSKA, Hanna. *Marginaux*. In LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude (eds.) *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*. Paris : Fayard, 1999, pp. 639–654; GOODICH, Michale (ed.) *Witnesses at the Margins of Medieval Society*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1998; HIML, Pavel. *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha : Argo, 2007.

4 MORRISON, Wayne. *Jurisprudence: From the Greeks to post-modernism*. London : Cavendish Pub, 2000, pp. 1–2.

5 More on the topic: TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha : Argo, 2004, pp. 13–15.

and religion. An act was not considered a crime until generally recognized as such, or made illegal by those with the power or authority to do so. Each era and society maintained its own scale and hierarchy of crimes. Some forms of behaviour were criminalised, others decriminalised, or certain circumstances were specified; the so-called features of criminal liability, which must be met in order for a given act to be considered criminal.

For these reasons, the legal classification of offences has changed many times in the past, and even contemporary historians of crime and punishment do not completely agree on a single definition. A selection of criteria is assembled, which usually takes the form of the harm committed (against life, health, property, morality, authorities, etc.) and the marginally similar but still different classifications are applied to the realities of the studied period and its contemporary judicial practice.

To understand and correctly interpret contemporary criminality on the basis of surviving sources, it is impossible to avoid terminological issues and language usage. How the sources name criminalised behaviour, or whether it is named at all, the terms and descriptions used are indicative not only of the level of legal awareness and standards in judicial practice, but also of the personal attitudes of judges towards the offences themselves. Of no lesser importance is an understanding of the past ways of conflict resolution, strategies of dealing with offenders and the purpose and intended functions of various punishments and the social and legal consequences.

Medieval law in its origins, but also in the later period, was far from today's understanding, function and implementation, let alone the legal systematics, categorisation, universality or enforceability. It is evident that the perception of crime and methods of dealing with violators of established social rules has since changed considerably. Miroslav Lysý sheds some light on the formation of legal terminology in archaic law by examining surviving texts from Moimir's Moravia and Árpáds' Hungary. The oldest legal sources not only often lack exact definitions and basic terms (such as *culpa*, a perpetrator, or a punishment), but also do not differentiate between criminal and civil law. When a violation occurred, the main goal was not so much to punish the wrongdoer, but to remedy the situation, with emphasis put on conflict resolution, reconciliation, compositions or even private revenge.

In the course of researching the past understanding and changing definitions of crime, it is crucial not to impart modern perceptions of law and crime on the standards and principals of the past. Judicial practice in the medieval and early modern period in Hungary, as in other regions of Europe, was a mixture of royal privileges and exceptions to common territorial judicial systems. Just as there had been no strict boundary between private and criminal law for a long time, there was also no clear deviation between crime and sin. In medieval and Early modern periods, judges frequently

referred to the Bible and the divine commandments, and spoke of breaching God's laws or crimes against God and nature.⁶

In judicial practice, multiple and sometimes inconsistent legal references were employed as there was a lack of a singular, generally valid and binding code, as is common in the nature of laws today. Rather, the sources of law served as handbooks or a collection of recommendations of how to proceed in certain cases. In Hungary, judicial sentences commonly referred to not only a range of domestic sources of law, but also to codes and legal collections and treatises of foreign provenances, such as the German law code of Emperor Charles V *Constitutio Criminalis Carolina* of 1532, the Lower Austrian code of Ferdinand III *Neue peinliche Landgerichtsordnung* of 1656 (and its Latin translation *Praxis Criminalis* from 1687), a work by renowned Saxon author Benedikt Carpzow, *Practicae novae imperialis Saxonicae rerum criminalium* (1677), or the law code of Maria Theresia *Constitutio Criminalis Theresiana* of 1768 (even though it was officially valid only in the Czech and Austrian countries).⁷

The journey from sin to crime, in other words from a moral to social crime or from a sinful to deviant perpetrator, was a longer process, beginning as late as the era of the Enlightenment and was triggered mainly by an influential treatise *On Crime and Punishments* by Cesare Beccaria.⁸ At the same time, the period witnessed a shift from criminality of blood, or violent crimes, to the criminality of fraud (property crimes), from attacks on bodies to the more or less direct seizure of goods, and from mass criminality to a marginal criminality.⁹ Michel Foucault claims that crime became less violent long before the punishment reforms took place, arguing that the shift was a complex mechanism comprising several developments and related phenomena. The result was a withdrawal from the theatre of horror, i.e. spectacular public and ritualised forms of punishments, including public exhibitions and executions, with their final abolition by the beginning of the 19th century.¹⁰

An important concept that has slowly faded in the modern world but one that every historian will inevitably encounter in dealing with the history of crime is an all-pervading sense of honour, even if not specializing in defamatory cases. Honour as an important part of social capital was perceived as an essential quality, especially in the urban milieu. Two papers here focus on

6 Cf also GRIESEBNER, Andrea. Justiz und Gerechtigkeit. Anmerkungen zu religiösen und säkularen Gerechtigkeitsmaximen. In GRIESEBNER, Andrea – SCHEUTZ, Martin – WEIGL, Herwig (eds.) *Justiz und Gerechtigkeit*. Innsbruck; Wien; München; Bozen : StudienVerlag, 2002, p. 24.

7 SZEGLHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, pp. 49–50.

8 TINKOVÁ 2004, p. 16. Also, in more detail on the discourse and legislative process in the Habsburg monarchy under Joseph II see: AMMERER, Gerhard. *Das Ende für Schwert und Galgen?: legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen erfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband. Innsbruck : Studienverlag, 2010, pp. 45–427.

9 FOUCAULT, Michel. *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. London : Penguin Books, 1991, p. 76.

10 FOUCAULT 1991, pp. 8–9, 77; DÜLMEN Richard van. *Theater des Schreckens: Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. München : Beck, 1995, pp. 7–8.

the topic of honour, both examining situations from the town of Bardejov (Bártfa, Bartfeldt) in the north-eastern part of today's Slovakia, then Hungary; one through medieval sources, the other Early modern. Mária Fedorčáková explores the phenomenon of the dishonour imparted by insults, gestures, threats and rituals of violence, citing preserved written material containing cases of disputes and conflicts between burghers and other town inhabitants, guild members and clerics in the town parish. The strategies of town authorities used in dealing with conflicts and violence in everyday life are presented, providing valuable insight into the medieval mind.

Peter Benka chose the period of 1550 to 1750 to investigate the role of honour and the issue of "unbridled tongues" in Reformation and humanist intellectual discourse of the period. He treats honour as a historically variable, complex system conditioned by cultural values and specific social roles, as well as the status of an individual, including one's personal, group and confessional (religious) layers of identity. Combining and comparing theoretical opinions with an analysis of the preserved examples of defamation, three basic types of slander that diminish one's honour are identified on individual, collective or institutional and transcendental levels.

An example of how special conditions in the frontier zones and military presence generated new unique forms of criminality that developed in the Ottoman-Hungarian borderland is the subject of Štefan Szalma's paper. It deals with the trade of captives during the time of the general captainships of István I. Koháry in the 17th century. Captive trade flourished despite the peace between the two empires in the years 1606–1663, including the existence of unwritten, albeit illegal, rules concerning the ransom and conditions of keeping and redeeming captives, which were largely accepted by both Ottoman and Hungarian rulers. The involvement of Hungarian soldiers in frequent looting expeditions and captive trading is explored, predominantly in cases when civilians were taken captive.

An important aspect of crime is the associated phenomenon of violence, which can serve as a significant indicator of the development of cultural attitudes and moods. The boundaries of acceptable forms of behaviour, of what is and what is not considered violent, how violence is named and employed can change radically, even in relatively short periods of time. One such area is domestic violence, including child abuse and maltreatment, or more precisely, what we consider it to be today and label as such. As we shall see, violence could be regarded not only as an abuse, but also as an appropriate and justified means of hierarchical discipline for parents, husbands and heads of the households towards the upbringing of children and maintaining order in the family in the patriarchal society. Andrea Fehér studied cases of family violence in the archival documents of both secular and ecclesiastical courts of 18th century Cluj (Kolozsvár, Klausenburg) and Transylvanian Protestant Consistories and provides an in-depth analyses, reporting not only the subject matter of cases, but also paying careful attention to the language used in

the sources. From the phrasing used in the records, formulations of depositions as well as justifications of punishments, conclusions are drawn about the attitudes of the parties involved and defence strategies of the accused.

A detailed and intriguing study offered by Pavel Himl explores the novel concept of morality that emerged in the Enlightenment era and further evolved among police administrative officials. The previous concept of identifying a crime as a sin was replaced by a “corruption of morals,” and distinctions began to be made in recognizing the socioeconomic and moral causes of crime. Proper moral conduct was believed to be the result of appropriate education and cultivation, whereas a lack of ethics was attributed to low education and religious instruction. It was this age that saw the beginning of criminal statistics and quantification of crimes with the first protosociological attempts to identify specific causes and determine the reasons for changes in crime rates.

The ideas of the Enlightenment also influenced emerging criminal law dogmatics in Hungary, which produced works and manuals dedicated to the amendment of substantive and procedural criminal law. Adriana Švecová summarizes criminal legislative developments and codification attempts in Hungarian and Habsburg legislation. In the second part of her study, Švecová focuses on the work of Štefan (István) Huszty, a professor of law and expert on 18th century Hungarian law. In his work, Huszty provides definitions for every offence, essential characteristics and practical examples from procedural practice and introduces a discussion of elementary, criminal law terminology. However, many crimes were still perceived as sins, especially when it came to crimes against God, e.g. blasphemy and some sexual or moral offences.

Generations that remember changing policies against smoking and the gradual implementation of smoking bans throughout the second half of the 20th and the beginning of the 21st century might be surprised to learn that smoking restrictions are nothing new, only the reasons behind them have changed following society’s changing needs and priorities. In the 16th century when smoking began to grow in popularity around Europe, it was not adverse health effects but the public safety risks it posed which led to restrictions. Smoking bans were part of fire prevention legislation, which was of great importance due to the devastating effects fires could have on towns and villages and the limited firefighting abilities of the time. In the case of arson, even unintentional instances were considered crimes so severe that the minimal legal age for prosecution of 12 years could be reconsidered or even lowered. In contrast, alcohol consumption was never restricted legally, but on the contrary, it was considered as a mitigating circumstance in some criminal cases. Zsuzsanna Peres presents an array of legal norms related to the consumption of alcohol and smoking in Hungary and reveals the interesting phenomenon of how fines for a petty offence so widespread that it was impossible to contain were conveniently transformed into smoking taxes.

Through a thorough, critical study of sources and a deep understanding of the

social and cultural context of the researched period, including the micro-historical and individual circumstances of studied cases we can come closer to comprehending what crime was and how it was perceived by contemporaries. Only then, can insight be gained into why seemingly identical actions could be assessed one time as criminal, while other times defensive or even heroic. For certain activities, why is a woman considered a saint and other times a witch?¹¹ Why does a supposed perpetrator become a victim, or why is the use of violence a sign of good parentage, but also of abuse?

Seemingly purely theoretical questions discussed in the current issue, they make a crucial contribution to documenting and understanding developmental changes in the perception, assessment, sanctioning and explanation of crime. Based on a qualitative content analysis of contemporary sources of judicial criminal practice, the language and terminology of internal and external official and private correspondence, legislation, legal literature, and religious and political writings, the authors here present crime not only as a form of social pathology, but also as an important indicator of changes in society.

11 A reference to the title of the book by DINZELBACHER, Peter. *Heilige oder Hexen? Schicksale auffälliger Frauen in Mittelalter und Frühneuzeit*. Zürich : Artemis & Winkler, 1995.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Na ceste za zločinom v dejinách mojmírovskej Moravy a arpádovského Uhorska

Miroslav Lysý

Keywords

crime, criminal justice, legal terminology, penalty, Middle Ages, Magna Moravia

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.2

Author

Miroslav Lysý
Katedra právnych dejín a právnej
komparatistiky
Právnická fakulta Univerzity Komenského
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovak Republic
Email: miroslav.lysy@flaw.uniba.sk
ORCID: 0000-0002-4242-240X

Cite

LYSÝ, Miroslav. Na ceste za zločinom v dejinách mojmírovskej Moravy a arpádovského Uhorska. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 8–20, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.2

Abstract

LYSÝ, Miroslav. On the Road to Crime in Moimir's Moravia and Árpáds' Hungary.

Sanctions and penalties enforced upon law-breakers are an age-old phenomenon. The division of civil and criminal laws from a legal standpoint began in practice relatively late in the territory now known as Slovakia. Terminology is first used in public administration beginning to distinguish clearly between these two spheres of legislation as late the 13th century. In previous times, the difference was not so obvious and in some norms from the 9th to 12th centuries, completely indiscernible. Legal terminology was underdeveloped with standards that stipulated a composition and combination of profane and ecclesiastical sanctions. The oldest legislative code did not specify attributes of criminal law such as *culpa*, a perpetrator, or a punishment. Moreover, not only was there an absence of definitions, but terms were either sporadically used or completely absent. In the early stages of criminal law, foreign influence played an important role, such as the impact of the Canon law, a focus on the perpetrator and the emerging Municipal law. It was the municipal privileges of the 13th century that first began to distinguish between civil and criminal procedures.

Kriminológia ako sociálna veda o skúmaní kriminálneho správania má svoje počiatky v novoveku. Jej vznik bol sprevádzaný novým uchopením trestného práva na západe nášho kontinentu niekedy od 17. storočia. Zmena v chápaní trestného práva sa niekedy dáva do súvisu s dielom talianskeho filozofa a ekonóma Caesareho Beccariu (1738 – 1794) *Dei delitti e delle pene* (*O zločinoch a trestoch*), hoci jeho prínos bol zrejme preceňovaný.¹ Vlastný pojem kriminológie sa potom uplatňuje až v 19. storočí. Je však celkom prirodzené, že sa k perspektívne rozvíjajúcej náuke vytvorili aj dejiny kriminality. Záujem o spoločenský fenomén protiprávneho správania tak zároveň ovplyvnil a obohatil aj historickú vedu či celkove právne dejiny, a to aj na našom území. Prejavil sa nielen publikovaním napríklad zbierok práva (no nielen mestských), ale v neskoršej dobe (od prelomu 19./20. storočia) k nim pribudli diela uhorských historikov, ktorí sa minulosti venovali

Táto práca bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0417 „Historický vývoj terminológie súkromného práva na Slovensku pre potreby rekonštrukcie slovenského občianskeho práva“.

1 ŠVECOVÁ, Adriana. Beccariovský obrat ponímania trestného činu v konfrontácii s trestnoprávnou úpravou v Uhorsku a habsburskej ríši v 18. a na začiatku 19. storočia. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 1, s. 66–67.

zločinu a trestania.² Autori tak mohli porovnávať rozdiely medzi trestným právom v stredoveku a v ich súčasnosti, ako ich uvádza napríklad vo svojom diele János Király o bratislavskom mestskom práve v stredoveku.³

Pri týchto porovnaníach však vznikol problém súvisiaci s tým, že trestné právo malo v minulosti úplne iné postavenie v systéme práva. Koncom 19. storočia, keď János Király spracovával svoje dielo, v Uhorsku už platil relatívne moderný trestný zákonník, ktorým sa trestné právo definitívne emancipovalo ako kodifikované právne odvetvie so systematickou úpravou. Nič také však neplatilo pre staršie zbierky práva, v ktorých nemali články o trestnom práve spravidla výnimočne vymedzené postavenie. Navyše absentovala výlučná verejnoprávna povaha trestného práva a ťažšie sa hľadala hranica medzi ním a súkromnoprávnymi vzťahmi, v ktorých rámci existovala celá skupina súkromných deliktov.⁴ Tak ako neexistovala striktná hranica medzi súkromným a trestným právom, rovnako chýbala aj jasná hranica medzi zločinom a hriechom, ktoré vo výkone súdnictva často splývali.⁵

To má však za následok, že určité protiprávne konania pripomínajúce trestné právo sa nemôžu jednoznačne popísať jeho jazykom a pojmami. Historikom tak zostáva často hovoriť o „riešení konfliktov“, zvlášť preto, že mnohé z týchto konfliktov neboli riešené ani súdnou cestou a uprednostňovali sa viac metódy zmieru, vyrovnania, prípadne pomsty.⁶ Takéto „riešenie konfliktov“ potom bolo záležitosťou tak lokálnych spoločenstiev, ako aj cirkvi, rodov, jednotlivcov či celých krajín.

Navyše netreba zabudnúť na dôležitú poznámku, ktorú opísal nemecký historik Hans Hattenhauer vo svojich *Evropských dejinách práva*. V pasáži, ktorá sa venovala kategórii archaické právo s odvolaním sa na právnika a jazykovedca Jakoba Grimma pripomenul slová tohto veľikána z prelomu 18. a 19. storočia, že v starom práve pojmy zločin a zločinec absentujú.⁷ To vlastne znamená, že

2 Prehľadne jednotlivé zbierky prameňov a najstaršie (i novšie) práce zhromaždila SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, s. 15-19. V staršom bádání dominujúci právno-historický prístup neskôr sčasti nahradili sociálne dejiny, najmä na západe. ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennosť v raném novověku. Jižní Čechy 1650 – 1770*. Praha : Argo, 2008, s. 18.

3 Na takéto rozdiely sa odvolával napríklad KIRÁLY, János. *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest : A Magyar tud. akadémia kiadása, 1894, s. 243.

4 Pri pohľade do ešte starších čias, do jurisprudencie v antickom období, vysvitne, že trestné právo nepredstavovalo až taký atraktívny predmet záujmu ako súkromné právo. KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995, s. 317-318. Táto skutočnosť mala, pochopiteľne, aj svoje dôsledky v kontexte so znovuobjavením rímskeho práva v stredovekej latinskej Európe.

5 Koncept hriechu, ktorý sa miešal s archaickým právom, vytvoril priestor na vznik trestného práva. Tento proces však trval pomerne dlho, už aj preto, že cirkevné sankcie a výkon svetského práva pôsobili skôr nezávisle popri sebe. HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 153.

6 NODL, Martin – WIHODA, Martin. Slovo úvodom. In NODL, Martin – WIHODA, Martin (eds.) *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně*. Brno : Matices Moravská, 2008, s. 9-12. Na príklade rituálov o riešení konfliktov písal ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komunikácia v strednej Európe (Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301) (=Acta historica Posoniensia XVII)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, s. 63-95. V súčasnosti trestné právo takisto pozná niektoré zmierlivé postupy, ich paralely nachádza v staršom práve GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny. Právohistorická propedeutika*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 333-338.

7 HATTENHAUER 1998, s. 14.

v archaickom práve⁸ bolo zaujímavé to, že došlo k jeho porušeniu a problém bol náprava stavu, nie potrestanie a náprava porušiteľa práva.

To aj ukazuje, aké ťažké je vlastne v týchto príkladoch hľadať hranice medzi porušením práva v trestnoprávnej (či kriminálnej) rovine a v rovine civilného (občianskeho) práva. Ak je totiž dnes možné „spôsobiť škodu“ (majetkovú či na živote) súčasne v trestnoprávnej i občianskoprávnej rovine, v minulosti takéto rozlišovanie nemalo prakticky zmysel. V tejto štúdii tak ukážem, že do 13. storočia má zmysel hovoriť len o formujúcom sa trestnom práve.

Vyššie uvedené špecifiká vo vývoji práva je možné predpokladať aj na území dnešného Slovenska. Súčasne, v porovnaní s krajinami smerom na západ, treba upozorniť na dva dôležité aspekty. Tým prvým je časový posun vo vývoji práva, ten druhý je len letný dotyk s rímskou právnou kultúrou, ktorý sa prejavil viac v jazyku ako v obsahu práva.⁹

Aby sa ale prešlo od všeobecného ku konkrétnemu, nasledujú niektoré príklady, ako vyzeral jazyk protiprávneho (azda kriminálneho) konania v prameňoch 9. storočia vzťahujúcich sa k územiu dnešného Slovenska. Jeden z najznámejších prameňov z 9. storočia, *Fuldské letopisy*, obsahuje pomerne podrobný a veľmi často citovaný nekrológ Svätopluka:

Svätopluk, knieža Moravanov a lono všetkej vierolomnosti, keď v dychtivosti po ľudskej krvi obchádzal všetky susedné krajiny, uvádzajúc ich ľstou a klamom v zmätok, nakoniec vyzývajúc svojich (ľudí), aby neboli milovníkmi mieru, ale radšej zostávali v nepriateľstve k susedom, nešťastne zomrel.¹⁰

Pri začítaní sa do textu a odhliadnutí od početných invektív autora letopisov, ktorý Svätopluka očividne nemal rád, je možné vidieť, čo bolo predmetom Svätoplukovho obvinenia. Ide o nevernosť, čo bolo v stredoveku závažné previnenie. Jeho základom bol nepochybne fakt, že Svätopluk mal prinajmenšom dvakrát počas svojej vlády zložiť sľub vernosti (Ludovítovi Nemcovi a neskôr Karolovi III. Tučnému)¹¹ a podľa slov autora *Fuldských letopisov* túto vernosť sám nedodržiaval. Svätopluk je označený ako „lono všetkej vierolomnosti,“ i keď jeho nevernosť nebola v tomto nekrológu príliš konkretizovaná a text

8 Kategóriu archaického práva Hattenhauer definuje nielen ako najstaršiu fázu práva, ktorej pôvod je v predštátnej spoločnosti. Išlo zároveň o typ práva, ktorý prežíval popri iných typoch (ako je právo učené či kánonické) až do novoveku. HATTENHAUER 1998, s. 2-6.

9 K romanizácii práva v Uhorsku vyšlo viacero prác maďarských i slovenských autorov. Podrobný rozbor vytvorený na základe skúmania prameňov práva urobil vo svojej rozsiahlej štúdii vydanéj v roku 1968 BÓNIS, György. Einflusse des römischen Rechts in Ungarn. In BALOGH, Elemér (ed.) *Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte 1000 – 1848*. Budapest : Gondolat kiadó, 2018, s. 77-193. Niekoľko dôležitých poznámok formuloval Jozef Karpát, ktorý upozornil na význam rímskeho práva v Uhorsku skôr v prostredí mestského práva: KARPÁT, Jozef. Nové poznatky o recepcii rímskeho práva. In *Právny obzor*, 1970, roč. 53, č. 9, s. 833. Jozef Karpát odkazoval aj na štúdiu o zachovanosti spisu *Summa legum Raimundi* v mestách na území Slovenska, porovnaj REBRO, Karol. *Summa legum Raimundi* v mestskom práve na Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1964, roč. 15, s. 155-170.

10 KURZE, Fridericus (ed.) *Annales Fuldenses ad a. 894. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Hannoverae : Hahniani, 1891, s. 125. „Zwentiboldus, dux Maravorum et vagina totius perfidiae, cum omnes regiones sibi affines dolo et astucia perturbando humanum sanguinem siciens circumiret, ultimum hortando suos, ne pacis amatores, sed potius inimici domesticis persisterent, diem ultimum clausit infelicitate.“

11 K bližšej analýze týchto prísah aj s odkazmi na staršiu literatúru porovnaj LYSÝ, Miroslav. Mojmirovská Morava na hraniciach s impériom. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 98-129.

je relatívne abstraktný. Označenie je tak skôr propagandistickou frázou ako právnickou kvalifikáciou.

Zaujímavé však je, že to nebolo vlastne ani prvýkrát, čo Svätopluka obvinili z nevernosti. Rovnako bol obvinený aj v roku 871, pričom v tomto prípade už autor letopisu pojem *crimen* použil: „Svätopluk, synovec Rastislava, obvinený u Karolmana zo zločinu nevernosti, bol uväznený.“¹²

Aj tentoraz je autor prameňa pomerne skúpy na podrobnosti. Nie je nám jasné, v akom zmysle sa mal Svätopluk nevernosti dopustiť, a či vôbec tieto obvinenia mali nejaký reálny základ. Interpretovať tento text možno nielen ako právne konanie, ktoré sa začalo obvinením zo zločinu a skončilo uväznením, ale aj ako prostriedok riešenia konfliktu medzi Karolmanom a Svätoplukom, v rámci ktorého Karolman bol *Fuldskými letopismi* vykreslený ako človek nadradený Svätoplukovi.

Hoci tieto dva príklady z *Fuldských letopisov* nemôžu byť brané ako doklady domácej (moravskej) právnej terminológie, sú znakom prenikania inštitútu vernosti na tomto území. Dá sa predpokladať, že si čoskoro tento inštitút osvojili aj mojmírovskí panovníci (najmä Svätopluk) vo vzťahu k iným, susedným krajinám, napríklad voči českým Přemyslovcom.¹³ Základom každého vzťahu, ako je vernosť, pritom nie je len obsah vyžadovaných povinností, ale aj vedomie si následkov ich nedodržania.¹⁴

Mojmírovská éra dejín Veľkej Moravy ponúka ešte dva veľké a známe procesy. Prvým z nich je súd nad kniežaťom Rastislavom, ktorého pravdepodobne obžalovali podobne ako Svätopluka z nevernosti. Pred súd sa síce dostal v dôsledku toho, čo sa v našej historickej tradícii pranierovalo ako svätoplukovská zrada,¹⁵ avšak celý spor Svätopluka a Rastislava treba interpretovať trochu inak. Spory medzi príslušníkmi vládnucej dynastie neboli ničím neobvyklým a pomerne dlho platilo, že najefektívnejším spôsobom ich riešenia bolo zabitie protivníka. Niekedy sa mohlo toto zabitie vykonať ako exemplárne potrestanie,¹⁶ inokedy mohlo byť skôr výsledkom náhodného konfliktu (ako napríklad

12 Annales Fuldenses ad a. 871, s. 73. „Zuentibald nepos Rastizi apud Karlmannum a infidelitatis crimine insimulatus in custodiam missus est.“

13 LYSÝ 2014, s. 127.

14 Vernosť (*fidelitas*) v zmysle vzťahu – záväzku s nie celkom jasným vymedzením obsahu povinností.

15 Napríklad ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 22-24. S týmto romantizujúcim odsúdením polemizoval napr. KUČERA, Matúš. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 83. Zaujímavé je, že v novej dobe konanie Svätopluka sa pokúsila interpretovať ako *crimen laese maiestatis* HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Crimen laese maiestatis a panovník jako garant práva ve velkomoravském prostředí 9. století*. In *Konstantínove listy*, 2011, roč. 4, s. 50-51. Treba však uviesť, že takáto interpretácia je určite nad rámec výpovednej schopnosti prameňov a nič z veľkomoravských juridík (ktorých aplikovateľnosť bola navyše v 9. storočí mimoriadne nepravdepodobná) tomu nenasvedčuje. To síce neznamená, že by Svätoplukovo konanie nepokladalo Rastislavovo okolie za nežiaduce, predsa len však doklad o existencii *crimen laese maiestatis* na našom území toto nepredstavuje.

16 Typickým príkladom je zabitie a rozštvrtenie Kopáňa Štefanom I. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, c. 64*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.) *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum (SRH). Volumen I*. Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 313-314. V tomto prípade pôsobí Štefanovo konanie voči Kopáňovi v jazyku prameňa skôr ako pomsta a už menej ako formalizovaný výkon spravodlivosti.

boleslavovská vražda českého kniežata Václava).¹⁷ Pri spore medzi Rastislavom a Svätoplukom je tak vlastne zaujímavé, že skončil relatívne civilizovane, Svätopluk vydal Rastislava Bavorom. Ak uvážime, že sa Svätopluk niekedy predtým poddal Karolmanovi, možno povedať, že vlastne konal ako „človek“ Bavorov na Morave. Mal (z bavorskej optiky) chrániť ich záujmy. Jeho konanie bolo teda vo svojej podstate „právne vyspelé“ a slúžilo na uspokojenie bavorských záujmov vo vzťahu k Rastislavovi. Súčasne ale treba povedať, že jazyk bavorských prameňov je tu pomerne skúpy na terminológiu. Dôvody Rastislavovho zajatia sú podané nesmierne vágne a popis súdu proti nemu je veľmi stručný. Autor *Fuldských letopisov* len podotkol, že Rastislavovi hrozil trest smrti, no nakoniec ho milosrdne „iba“ oslepili.¹⁸

Jazykovo, resp. terminologicky bohatšími textami sú pramene o súde proti Metodovi. O jeho procese z obdobia po roku 870 sa vie z dvoch druhov zdrojov, a to z hagiografických spisov z moravského prostredia a z pápežských prameňov. V jeho prípade sa navyše dá povedať, čo bolo predmetom kánonickej obžaloby Metoda – obvinenie z učenia na území cudzej diecézy – a je možné aj približne rekonštruovať proces. Neprekvapuje, že domáce pramene sú pomerne tendenčné v prospech Metoda a terminologicky menej vyspelé, najmä v porovnaní s pápežskými listami. Autor textu *Život Metoda* doň včlenil ako Metodovu obranu vetu, podľa ktorej Panónia patrí svätému Petrovi (t. j. Rímu) a že je to bavorská cirkev, ktorá proti (zneniu) kánonov okupuje cudzie územie.¹⁹ V pápežských listoch sa zase nájdú aj dve najdôležitejšie námietky proti odsúdeniu Metoda, a to tak námietky hmotnoprávnej povahy, teda že pápežský nárok na Panóniu nemal premlčiaciu dobu, i procesnej, a to, že bavorský súd nemohol byť v danom spore príslušný.²⁰ V pápežských prameňoch sa tak objavujú procesné výrazy ako súd (*iudicium*), rozhodnutie (*sententia*) a premlčanie (*prescriptio*).

Tento posledný príklad ukazuje pomerne známu vec, a to, ako jazyk cirkvi prospieval rozvoju právnej terminológie. Bez ohľadu na to, že išlo o komunikáciu medzi Rómom a bavorskou cirkvou, jednou z reakcií budúcej sa moravskej cirkvi napokon bol preklad cirkevných kánonov do domáceho jazyka.

Z hľadiska domáceho právneho jazyka stoja za zmienku príklady pochádzajúce z právnych pamiatok (juridík) 9. storočia. Poučný príklad sa nachádza v *Súdnom zákone pre ľud*, ktorý je unikátnou juridiciálnou pamiatkou

17 Dušan Třeštík vykladá zabitie Václava podľa svätováclavských legiend ako v istom zmysle náhodný incident: TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 432-435.

18 *Annales Fuldenses* ad a. 870, s. 72. „Et post paululum inde transiens circa Kalendas Novembris in Baioariam profectus est; ibique cum suis colloquium habens Rastizen gravi catena ligatum sibi praesentari iussit eumque Francorum iudicio et Baioariorum necnon Sclavorum, qui de diversis provinciis regi munera deferentes aderant, morte damnatum luminibus tantum oculorum privari praecepit.“ K súdu nad Rastislavom porovnaj tiež G. WAITZ (ed.) *Annales Bertiniani ad a. 870. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Hannoverae : Hahniani 1893, s. 114.

19 Žitije Mefodija, c. 9. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar a kol. (eds.) *Magnae Moraviae Fontes Historici (MMFH) II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 151-152.

20 K pápežským listom porovnaj BARTOŇKOVÁ, Dagmar a kol. (eds.) *MMFH III, Diplomata, epistolae, textus historici varii*, Epistolae, č. 46-50. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969, s. 159-168.

z obdobia 9. storočia. Jeho existencia je zaujímavá aj tým, že ide o (zrejme neúspešný) pokus o prehĺbenie pôsobenia Konštantína a Metoda na Morave nad rámec budovania štruktúr moravskej cirkvi pre potreby mojmírovského rodu na šírenie „božích“ noriem. Teoreticky mohli obaja siahnuť aj po justiniánskych zbierkach práva, avšak predloha *Súdneho zákona pre ľud*, byzantská *Ekloga*, bola zrejme pre ich potreby praktickejšia a obsahovala pravdepodobne ustanovenia viac vyhovujúce predstávam o pôsobení náboženských noriem v spoločnosti.²¹ Z množstva týchto článkov tak treba spomenúť ten, ktorý je v moderných edíciách označený ako článok 8:

Keď niekto zvedol pannu bez súhlasu rodičov a keď sa tí o tom neskôr dozvedia, ak si ju chce vziať a chcú to i jej rodičia, nech sa koná svadba. Ak sa však bude jeden z nich zdráhať a bude to (človek) vážený pre svoje bohatstvo, nech dá dievčaťu za zneuctenie litru zlata, t. j. 72 zlatých solidov. Ak je chudobnejší, nech dá polovicu svojho majetku. Ak je však nemajetný, nech ho dá sudca zbičovať a vyhostiť zo svojho obvodu. Je tiež povinný podrobiť sa pokániu počas siedmich rokov, ako sme napísali.²²

Text vznikol prekladom byzantskej predlohy a je výstižnou ukážkou problému, aké ťažké je rozlišovať medzi „kriminálnym správaním“ a bežným „spôsobením škody“. Všeobecne sa dá tušiť, že z veľkej časti má byť norma, ktorej obsahom je zákaz zneuctenia panny bez súhlasu rodičov, riešená súkromnoprávnym vyrovnaním. Iné ako súkromnoprávne východisko prichádza do úvahy vlastne len vtedy, ak je zvodca nemajetný a náhrada škody tak nie je možná. Vtedy prichádza do úvahy satisfakcia v podobe telesného poníženia chudobného zvodcu. Za najdôležitejšiu súčasť budúceho trestného práva však možno pokladať pokánie, pretože bez neho by z takto formulovaného článku vyplývalo iba ak to, že na beztrestné zvedenie panny bez súhlasu rodičov sú potrebné peniaze. Ak majetková sankcia smeruje k vyrovnaniu zneuctenia²³ (podobne ako prípadný sobáš medzi mladými smilníkmi) a telesné potrestanie je náhradou za nemajetnosť zvodcu, potom pokánie je dôležité z hľadiska vývoja neskoršieho trestného práva, pretože smeruje k vnútru páchatela, k jeho svedomiu a vôli, k dôrazu na nesprávnosť jeho konania.

Ak je v pokání ôsmeho článku *Súdneho zákona pre ľud* možné nájsť počiatočné elementy trestného práva, bez pochyb v ňom chýba jeho terminológia. Nie sú v nej pojmy ani pre kriminálnika, ani zločin, ani trest. Norma je, ako je pre túto dobu typické, kazuistická a miera abstraktnosti je v podstate nulová. Tieto znaky platia napokon pre celú zbierku a sú viditeľné aj v zbierkach z omnoho neskoršieho obdobia. Nemožno sa rozhodnúť, či by sa dalo normu z článku 8 zaradiť medzi trestné právo alebo právo súkromné. Trestnoprávnym znakom je tu posledná forma sankcie v podobe telesného trestu (a tiež pokánie), avšak preferované riešenie je tu v podobe vyrovnania medzi mladým smilníkom a rodičmi dievčaťa. Jedna z možností interpretácie tohto prameňa

21 KIZLINK, Karel. Právo Velkej Moravy. In *Právnické štúdie*, 1969, roč. 17, s. 476.

22 Законъ судныи людѣмъ, t. 8. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.) *MMFH IV. Leges, textus iuridici*. Praha : KLP, 2013, s. 163-164.

23 Dôležité poznámky k tejto norme formuloval Vladimír Procházka, ktorý upozornil aj na jej archaickosť. PROCHÁZKA, Vladimír. Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem. In *Právněhistorické studie*, 1963, roč. 9, s. 311-312.

by mohla byť, že primárnym cieľom normy bolo nastolenie mieru medzi obo-
ma stranami, a že teda išlo o jednoduché vyriešenie konfliktu.²⁴ Tento postreh
je nepochybne dôležitý. Stále však vzhľadom na štruktúru normy i jej jazyk
platí, že nejde o trestnoprávnu normu a mladík zvädzajúci pannu bez súhlasu
jej rodičov by mal byť interpretovaný skôr ako hriešnik a narušiteľ práva, nie
však ako kriminálnik.

Z ostatných článkov *Súdneho zákona pre ľud* je očividné, že síce na jednej stra-
ne je vyjadrením snahy potierania nežiaduceho konania (najmä v oblasti tzv.
sexuálnych deliktov), je však ťažké rozhodnúť sa, či má byť trestaný „hriech“
alebo „zločin“.²⁵ Nasvedčuje tomu ostatne aj široká paleta cirkevných trestov,
ktoré sú niekedy kombinované s telesnými trestami.²⁶

Náznaky o niečo vyspelejšej terminológii sa však nachádzajú v staroslo-
vienskom preklade *Nomokánonu*, ktorý, ako sa predpokladá, vznikol s men-
ším časovým odstupom od *Súdneho zákona pre ľud*, a takisto išlo o preklad
z gréckeho jazyka. Sú v ňom termíny ako: vina – z väčšej časti ako dôvod,
príčina, v niektorých prípadoch však aj ako vina; trestať (*kazniť*); procesné
výrazy ako obžaloba (*oklevetanie*), priznať sa (*ispovešť*) a pod.²⁷

Preklad *Nomokánonu* a celkovo všetky juridiká, ktoré sa nám zachovali
z neskorších odpisov a ich pôvod sa predpokladá z obdobia cyrilo-metod-
skej misie, však treba brať ako doklad učeného práva, a nie práva riadne
aplikovaného. Význam tejto právnej pamiatky je viac terminologický. Me-
todova práca s *Nomokánonom* je dokladom toho, že sa mu podarilo pri pre-
klade z gréčtiny nájsť vhodné staroslovienske ekvivalenty, ktoré boli dosta-
točne zrozumiteľné moravskému obyvateľstvu. Za určitých okolností je teda
možné povedať, že existencia týchto pojmov naznačuje aj existenciu jed-
notlivých inštitútov v právnej praxi.²⁸ Tento predpoklad však nemôže platiť
absolútne. Aj vyššie uvedený prehľad jednotlivých pojmov totiž ukazuje, že
mali nepochybne širšie spektrum významov a nedajú sa interpretovať vý-
lučne ako pojmy právne. Významné sú skôr preto, že ukazujú možnosti,
ako sa domáci jazyk môže prispôbiť cudziemu právu, či už išlo o právo
byzantské (rímske) alebo kánonické. Obdobne sa mohol tento jazyk prispô-
sobiť aj západným vplyvom.

Nie je nijakým prekvapením, že jazyk naračných prameňov je omnoho me-
nej právnický ako jazyk juridik. A to aj napriek tomu, že i naračné pramene
vytvárali klerici, ktorí mohli mať základy právnického vzdelania, hoci len
v oblasti kánonického práva. Možno to pozorovať pri *Fuldských letopisoch*,

24 V podobnom duchu so zameraním na arpádovské pramene GÁBRIŠ 2012, s. 314-316. T. Gábriš
prirovnáva túto metódu riešenia konfliktov k modernej restoratívnej justícii.

25 Sú autori, ktorí príslušné pasáže *Súdneho zákona pre ľud* interpretujú ako trestné právo. Porovnaj
napr. SATURNÍK, Theodor. *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*. Praha : Nákladem
České akademie věd a umění, 1922, s. 118-135.

26 Za obcovanie s mníškou mala byť dvojkombinácia trestu – odrezanie nosa a pätnásťročný poká-
nie. Законъ судnyi ljudьмъ. t. 6, s. 161-162.

27 Analýzu právneho jazyka *Nomokánonu* spracoval JÁGER, Róbert. *Nomokánon. Právnohistorická
analýza a transkript*. Banská Bystrica : Belianum, 2017, s. 105-106, 112-114, 124-132.

28 GÁBRIŠ, Tomáš – JÁGER, Róbert. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcy-
rilometodského normatívneho systému*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2016, s. 71-75.

rovnako sa však možno pristaviť pri *Uhorskej kronike*, ktorá je známa zo zachovaného znenia kompozície kroník zo 14. storočia. Pri čítaní tohto textu vynikne niekoľko zaujímavých pasáží, napríklad Aradské zhromaždenie z obdobia panovania Bela II. Slepého (1131 – 1141). Na ňom mala podľa kronikára hlavnú úlohu kráľovná Helena, ktorá sa rozhodla pomstiť za oslepenie svojho manžela, kráľa Bela.²⁹ Na zhromaždení, ktoré bolo koniec koncov priestorom na riešenie konfliktov, kráľovná vzniesla obvinenie, následne tam prebehlo vyšetrowanie, vynesenie rozsudku a napokon aj exekúcia. Nešlo teda o obyčajné bezprávne zabitie, pomstu, ale o právne vyriešenie sporu v podmienkach 12. storočia.³⁰

Napriek tomu, že sa Belova krivda riešila v dobových normatívnych rámcoch, jazyk príslušnej časti kroniky tomu príliš nenasvedčuje. Páchatelia sú označení ich stavovským postavením (*barones*) alebo morálno-defamačným výrazom neverní (*prophanes*), kým exekúcia je vyjadrená tým, že ich „ľud“ (*populus*) „kruto povraždil“ (*crudeliter occiderunt*). Na strane druhej, z pohľadu požiadaviek, ktoré sa kladú na trestné právo, nechýba v konaní trest za opovrhnutiahodné konanie barónov a, prinajmenšom slovami autora prameňa, je tu prítomné aj ich morálne odsúdenie.

O niečo výraznejším termínom blížiacim sa trestnému právu je potom výraz zločinci (*malefactores*), ktorými boli v *Uhorskej kronike* označení tí, ktorí mali oslepiť Vazula, bratranca kráľa Štefana I. Ako je všeobecne známe, podľa ríšskych prameňov to mal byť uhorský kráľ Štefan I., ktorý mal stáť za oslepením svojho bratranca Vazula.³¹ Popis zaznamenaný v *Altaišských letopisoch* je vcelku vecný, bez emócií a bez expresívnych výrazov.³² Na druhej strane sa však pri prepise predlohy *Altaišských letopisov* do predlohy *Uhorskej kroniky* podarilo včleniť trochu pestrejší popis, ktorého obsah však nebudí

29 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 160. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.) *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I.* Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus, 1937 s. 446-447. „Quo regnante regina Elena habito consilio regis et baronum fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad. Illa igitur die dicte congregationis, dum rex sedisset super solium regni sui, venit regina cum filiis suis et sedit circa regem. Dixit autem ad populum universum: ‚Omnes fideles, nobiles, senes et iuvenes, divites ac pauperes, audite. Cum cuique vestrum Deus visum dederit naturalem, volo audire, cur dominus noster rex suis oculis sit privatus et quorum consilio hoc sit actum? modo mihi propalate et eos fideliter in hoc loco vindicantes, nobis de ipsis finem date. Ecce enim Deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor.‘ Facta igitur hac voce irruit omnis populis super illos barones, quorum consilio rex obcecatus fuerat et quosdam ex ipsis lignaverunt, quosdam vero detruncaverunt. Sexaginta autem et octo prophanos ibidem crudeliter occiderunt et omnes successores eorum, tam viri quam mulieres eodem die sunt registrati. Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est divisa, et sic omnes ville conditionales de Hungaria donationes regum nominantur.“

30 K podrobnejšiemu rozboru porovnaj LYSÝ, Miroslav. Panovníci, biskupi, veľmoži a ľud. Zhromaždenia v historickom porovnaní mojmírovej Moravy a arpádovského Uhorska. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 2, s. 72-73.

31 Edmundi L. B. ab OEFELE (ed.) *Annales Altahenses maiores ad a. 1041. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi.* Hannoverae : Hahniani, 1891, s. 24. „Stephanus bonae memoriae rex (...) cum filius eius patre superstite esset mortuus, quoniam alium non habuit filium [...]; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.“

32 Tento prameň však nie je pôvodný, keďže *Altaišské letopisy* sú známe až z pomerne neskorého prepisu. Porovnaj *Annales Altahenses maiores*, s. V. Príbuzný prameň, *Herimannova kronika*, tento príbeh, žiaľ, nezaznamenala.

príliš veľkú dôveru. Otázka nízkej dôveryhodnosti prameňa však tentoraz nie je dôležitá. Podstatné je skôr to, že Budu a Šebeša, ktorých mala za Vazulom vyslať Štefanova manželka Gizela, autor označil ako zločincov (*malefactores*), nad ktorými už Štefan I. pre svoj údajný zlý zdravotný stav nemohol vykonať trest (*penam*), keďže na to nemal dosť síl.³³ Štefan teda z hľadiska autora prameňa nie je pomstiteľom, ale sudcom.

V *Uhorskej kronike* sa taktiež nájde pojem *causae criminales*, a to v súvislosti s vyrieknutím rozsudku a trestu spojeným s prelievaním krvi (*pena sanguinis*).³⁴ Pasáž sa vzťahuje na kráľa Ladislava I. (1077 – 1095) a stojí za spomenutie, že sa v nej nachádza textová súvislosť so svätoladislavskou legendou (pochádzajúcou zrejme zo začiatku 13. storočia).³⁵ Práve v tejto legende sa totiž nachádza obraz svätého Ladislava ako panovníka, ktorý bol spravodlivým sudcom a snažil sa zmierňovať tvrdosť rozsudkov.³⁶

Ideál milosrdného panovníka nebol v Ladislavovom prípade vôbec unikátom. Nachádza sa aj medzi motívmi v *Kristiánovej legende* opisujúcimi zbožnosť kniežaťa Vacláva. Václav bol totiž údajne radšej, keď nebol prítomný pri rozsudkoch trestu smrti (*a iudicibus capitali*). Z podobných dôvodov sa vraj staral o ničenie žalárov a šibeníc.³⁷ Opäť v tomto prípade nie je zaujímavá vecná pravdivosť prameňa, podstatné je zobrazenie ideálu kresťanského a milosrdného vládcu, ktorý je ochotný odpúšťať vinníkom, pretože si vzal na srdce Kristove slová v evanjeliu: „Nesúďte, aby ste neboli súdení, a neodsudzujte, aby ste neboli odsúdení.“³⁸ Ideál milosrdenstva je dôležitou črtou, pretože v dovtedajšom archaickom práve absentovalo. Milosrdenstvo zamierovalo pozornosť nielen na skutok, ale i na jeho vykonávateľa.³⁹ Nebolo preto nevyhnutné uzmierniť si vyššie sily „napravením krivdy“, dôležitejšie skôr bolo starať sa o dušu hriešnika.

V arpádovských zákonoch sú pomerne striktné formy noriem smerujúce k riešeniu konfliktov. Štruktúrou sa v mnohom podobajú na *Súdny zákon pre ľud* a taktiež v ňom vidno len pozvoľnú tvorbu trestného práva. Napríklad článok o zabití otroka otrokom znie nasledovne:

Ak niekoho sluha zabije sluhu iného, pán vraha nech nahradí hodnotu sluhy pánovi zabitého, pokiaľ môže, ale ak nemôže, sluha nech je po štyridsiatich dňoch predaný a jeho cena nech sa rozdelí.⁴⁰

33 Chronici Hungarici compositio saec. XIV., c. 69, s. 320-321.

34 Chronici Hungarici compositio saec. XIV., c. 131, s. 405.

35 MARSINA, Richard. Ochranca slabých. In DVOŘÁK, Pavel, (ed.) *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice : Rak, 1997, s. 126.

36 Legenda S. Ladislai regis. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.) *SRH, Volumen I*. Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 518-519. „Unde rigorem iustitiae lenitate temperans misericordie, talem se erga subditos exhibebat, ut ab eis potius amaretur, quam timeretur.“

37 LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.) *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*, c. 6. Prague : Vyšehrad, 2012, s. 60.

38 LUDVÍKOVSKÝ 2012. „Nolite iudicare, ne iudicimini, nec condempnare, ut non condempnmini.“

39 HATTENHAUER 1998, s. 115-119.

40 Constitutiones synodi in civitate Zabolch 20 Maii 1092. In BAK, János M. (ed.) *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. All Complete Monographs. 4 (ODRMH)*, https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4. „Si alicuius servus servum alterius occiderit, senior homicide medietatem servi componat seniori interfecti, si potest, sin autem peracta una quadragesima venundetur servus et pretium dividatur.“

Sluha, ktorý spôsobí smrť inému sluhovi, je síce označený ako *homicida*, riešenie následkom jeho konania je však ukázkovým vyrovnaním medzi dvoma stranami vo forme náhrady škody. Napriek tomu, že tu došlo k vražde, podstatou nápravy nemá byť potrestanie, ale vyplatenie hodnoty za smrť iného človeka. Tento článok patrí spomedzi zákonov sv. Štefana medzi „najarchaickejšie“.

O krok bližšie k trestnému právu je potom skupina ďalších článkov venujúcich sa vraždám. Povšimnutiahodné je, v čom sú tieto ustanovenia odlišné:

Ak niekto rozvášnený hnevom a spupnosťou úmyselne spôsobí vraždu, mal by vedieť, že podľa dekrétov našej rady nech zaplatí stodesať zlatých penzi, z ktorých päťdesiat nech sa odvedie do kráľovskej pokladnice, ďalších päťdesiat nech ide príbuzným a desať nech sa vyplatí sudcovi a sprostredkovateľom. Vrah nech sa postí podľa nariadení cirkevných zákonov.⁴¹

Takéto ustanovenie je veľmi charakteristické tým, ako sa v ňom kombinuje „spôsobenie škody“ zabitím a následným vyrovnaním, s pokáním, ktoré by malo smerovať k vnútru vraha. Takto sa z pôvodcu škody začína cesta k páchatelovi. Jeho skutok je však ešte v zmysle svetského práva škodou, v zmysle práva cirkvi hriechom. Je preto trochu diskutabilné, či sankčný systém arpádovských zákonov je vhodné považovať za tresty.⁴² Hľadanie výrazu *pena* (resp. *poena*) by bolo márne; väčší úspech by bol pri termíne *penitentia*.⁴³ Aj v archaickom práve tie formy sankcií, ktoré nesmerovali k náhrade škody, ale boli popravami, boli v podstate rituálmi na uzmiernenie bohov. Odsúdený bol tak viac-menej obetovaný,⁴⁴ jeho rozsudok (ortiel) nemal napraviť jeho, ale smeroval k náprave protiprávneho (nesprávneho, „krivého“)⁴⁵ stavu. Ak sa k pôvodnej sankcii pridáva cirkevný trest, až týmto sa norma „kriminalizuje“, konanie narušiteľa sa pozvoľna mení na zločin a narušiteľ sa pozvoľna mení na páchatela.

Z prvej tretiny 13. storočia pochádza *Varadínsky register*, zachovaný len z rano-novovekého knižného vydania.⁴⁶ Okrem zápisov jednotlivých konaní boli súčasťou vydania aj modlitby, pričom v jednej z nich sa nachádza napríklad odkaz na to, ako Boh oslobodil Zuzanu z falošného obvinenia,⁴⁷ a pranie, nech každého nevinného zo zločinu, ktorý príde do Varadína, oslobodí

41 Decreta S. Stehani regis (1000 – 38) [liber primus]. In ODRMH. „Si quis hospitem cum benivolentia accipit et nutrimentum sibi honeste inpendit, quamdiu secundum propositum nutritur, non deserat suum nutritorem, nec ad aliquem alium suam deferat hospitalitatem.“

42 Ku kategorizácii trestov v staršom práve porovnaj TIMON, Ákos von. *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtswicklung der westlichen Staaten*. Berlin : Puttkammer und Mühlbrecht, 1904, s. 429-440. U nás sa kategóriám trestov venovali napr. SEGEŠ, Vladimír. *Kriminalita a justícia v stredovekom Prešporku*. Bratislava : Marenčin PT, 2020, s. 150-156; GÁBRIŠ, Tomáš. Mikrosonda do sankčného systému arpádovského Uhorska. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 4, s. 601-619.

43 Napr. Constitutiones synodi in civitate Zabolch 20 Maii 1092 (=Ladislav I 1).

44 HATTENHAUER 1998, s. 18.

45 TŘEŠTÍK 1997, s. 303.

46 *Ritvs explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controuersijs ante annos trecentos & quadraginta vsa est, & eius testimonia plurima, in Sacratio summi templi Varadien. reperta*. Colosuarij 1550.

47 KARÁCSONYI, Joannes – BOROVSZKY, Samuel (eds.) *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum*. Budapest : Hornyánszky Viktor, 1903, s. 150. „...Deus, qui Susannam de falso crimine liberasti...“ Ide o náležku na 13. kapitolu Danielovej knihy z Biblie.

skúškou horúceho železa,⁴⁸ zatiaľ čo vinník (*reus*) sa má napraviť pokáním. Kým publikované modlitby svedčia o rozvinutejšom vplyve kánonického práva v Uhorsku, samotné záznamy vo *Varadínskom registri* sú príliš stručné na uskutočnenie podrobnejšieho rozboru. Paradoxne je tak liturgický text komplexnejší pri pomenovaní konania v rámci trestného práva.

Vo všeobecnosti poukazuje diplomatický materiál na pozvoľné prenikanie jazyka trestného práva do súdnej praxe. Napríklad výraz *malefactor* bol v staršom období pomerne ojedinelý a neprekvapí, že sa v slovenskom diplomatári vyskytuje až v roku 1235, a to navyše v listine pápeža Gregora IX.⁴⁹

Práve 13. storočie znamená rozvoj právnej terminológie v prostredí uhorskej úradnej praxe. Všimnúť sa to dá aj na príklade listiny Bela IV. z roku 1246, ktorá informuje o odňatí hradu Filakovo s príslušenstvom Fulkovi, synovi Šimona, z dôvodu „spáchania mnohých zločinov“. Listina je zaujímavá tým, že oplýva pomerne širokým spektrom trestnoprávnej terminológie vrátane pojmov ako *infidelitas*, *crimen laese maiestatis* veľmi dobre známym v neskoršom období a odvoláva sa v normatívnom základe na starú obyčaj krajiny (*regni nostri consuetudo antiqua*).⁵⁰

Počas 13. storočia dochádza k dôležitým impulzom na doformovanie trestného práva aj inak než len pôsobením cirkvi. Výrazným motorom museli byť nové privilégia pre hostí a mešťanov. Hoci o pôsobení mestských súdov v ich prvopočiatkoch sa prakticky nič konkrétne nevie, privilégiálne listiny poukazujú na jeden dôležitý aspekt. Napríklad trnavské privilégium z roku 1238 uvádza ako výsadu pre hostí a mešťanov možnosť voliť si richtára, ktorý bude môcť rozsudzovať všetky konania, či už pôjde o spory občianske alebo trestné (*in quacunq[ue] lite civili vel eciam criminali*).⁵¹ V privilégiu pre Svätý Kríž z roku 1246 sa zase rozlišujú spory peňažné a trestné (*causa pecuniaria, causa criminalis*), pričom v tých druhých sa má rozsudzovať podľa uhorských zvyklostí.⁵² V nitrianskom privilégiu sa potom rozlišuje medzi peňažnými, občianskymi a trestnými spormi.⁵³ Pekná formulácia sa nachádza v privilégiu pre Rimavskú Baňu, v ktorej richtár získal právomoc rozsudzovať nad obyvateľmi „všetky spory, tak veľké ako aj malé, tak trestné ako aj občianske“.⁵⁴

48 KARÁCSONYI – BOROVSZKY 1903. „...quicunque innocens de hoc crimine, vnde nunc iudicium agitur, in hoc ferrum igne candens manum miserit, sanam inde atque illaesam...“

49 Použitý bol v súvislosti s pochvalou pápeža smerujúcou k uhorskému kráľovi Ondrejovi II. (1205 – 1235), že zachováva ľuďom cirkevného stavu *privilegium fori*. Porovnaj MARSINA, Richard (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (CDES) I. Bratislavae : 1971, č. 450, s. 325. „Saluti tue convenit et honori, ut viros ecclesiasticos regni tui maxime regulares in sua iustitia tuearis, malefa[ctores] suos potentie tue dextera cohibendo, ut in quietis correctis pusillanimes consoleris.“

50 MARSINA, Richard (ed.) *CDES II*. Bratislavae : 1987, č. 217, s. 148. Zaujímavé je, že tento závan – na uhorské pomery – „modernej“ terminológie je spojený naopak s použitím ordálu v konaní proti Fulkovi.

51 CDES II, č. 44, s. 31.

52 CDES II, č. 219, s. 152.

53 CDES II, č. 298, s. 209.

54 JUCK, Lubomír (ed.) *Výsady miest a mestečiek na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1984, č. 36, s. 50. „Ut inter se eligendi maiorem ville, quem voluerint, habeant plenam et liberam facultatem, qui omnes causas ipsorum, tam maiores quam minores, tam criminales quam civiles, examinandi et dirimendi habeat potestatem.“

Vo viacerých prípadoch sa však dá nájsť namiesto trestných vecí označenie značne užšie, a to napríklad *causae sanguinis*, ktoré sa vyskytujú vo viacerých privilegiálnych listinách. Takáto špecifikácia je napríklad v tekovskom privilegii z roku 1240, v ktorom je formulovaný protiklad medzi *causa sanguinis* (rozsudzovaná županom) a *causa minuta*.⁵⁵ Podobne potom o *causa sanguinis* hovorí aj obnova privilegia vo Zvolene z roku 1243.⁵⁶ Rozličné vecné exempcie sú roztrúsené po privilegiách 13. storočia. Vyplývalo z nich, že richtári jednotlivých komunít mohli slobodne súdiť všetky spory (*omnes causa*) s určitými výnimkami.⁵⁷

Je zrejmé, že impulzom na rozlišovanie trestných a občianskych vecí sa mohla stať práve otázka procesnej príslušnosti. V 13. storočí sa totiž právny partikularizmus rozvinul v Uhorsku do tej miery, že začalo byť významné rozlíšenie, ktorý spor nielen z osobnej, ale aj z vecnej stránky má byť prerokovaný pred ktorým konkrétnym súdom. Pod vplyvom prílevu nových obyvateľov zo západu prichádzalo nielen nové právo, ale spolu s ním aj tlak na väčšiu rozmanitosť v práve a zmysel pre jeho štruktúrovanosť. Tá nevedla ešte k rozdeleniu procesných pravidiel (k rozdeleniu medzi trestným a občianskym konaním v stredoveku nedochádza), začína sa však uvažovať nad tým, že štruktúra práva nie je závislá len od subjektov, ale aj od vecných, obsahových hľadísk.

Týmito vecnými hľadiskami, významnými pre dotvorenie trestného práva vo vrcholnom stredoveku, sú tieto znaky: skutok riešený ako *causa criminalis* sa vníma ako hriech, jeho odsúdenie je vecou komunity, od ktorej sa očakáva morálne odsúdenie; tento aspekt je zvýraznený verejným vykonávaním trestov;⁵⁸ riešenie má nejakým spôsobom smerovať k previnilcovi, nie však nutne na jeho nápravu a „zaradenie do spoločnosti“, jeho pokánie má ochrániť jeho dušu;⁵⁹ na začiatku tohto procesu je najskôr rozvoj procesných pravidiel a až v neskoršom období sa pridáva hmotné právo, stelesnené neskoršími zbierkami mestského práva; a výrazným akcelerátorom vytvorenia kategórie *causa criminalia* je okrem cirkvi aj prenikajúce mestské právo.

Tak ako veľké množstvo iných výskumných otázok spojených s obdobím do 13. storočia ani táto štúdia pre absenciu prameňov nemôže vyčerpávajúco a úplne presvedčivo vysvetliť rozdiel v povahe práva medzi včasným a vrcholným stredovekom na jednej strane a rozvinutým trestným právom neskoršieho obdobia na druhej strane. Ak o existencii a povahe trestného práva v neskorom stredoveku neexistuje pochybnosť, včasný a vrcholný

55 CDES II, č. 79, s. 56.

56 CDES II, č. 139, s. 94. Tu je však rozdiel ten, že v porovnaní s Tekovom nad obyvateľmi mesta nemá župan súdnu právomoc.

57 Podrobnejšie rozobrala jednotlivé príklady LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 170, pozn. č. 805.

58 Naproti tomu je občiansky spor viac vecou sporových strán.

59 V neskorom stredoveku to už vidno na niektorých príkladoch v taverníckom práve skúmanie motívu trestného činu. Typickým príkladom je možnosť omilostenia hladného zlodēja chleba, kým u „profesionálneho“ zlodēja má byť vykonaný telesný trest. MERTANOVÁ, Štefánia (ed.) *Ius tavernicale II* 48. Bratislava : Veda, 1985, s. 193.

stredovek núti povahu trestajúcich noriem vnímať práve cez kontext odlišného účelu noriem, bez ohľadu na to, či tieto normy pochádzali z obyčají alebo z kánonov.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Spory o česť, rituály násilia a konflikty v stredovekom Bardejove

Mária Fedorčáková

Keywords

crime, judicial system, urban society, Bardejov, honour, dishonour, Late Middle Ages

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.3

Author

Mária Fedorčáková
Katedra histórie
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
Šrobárova 2
040 59 Košice
Slovak Republic
Email: maria.fedorcakova@upjs.sk
ORCID: 0000-0001-6799-6242

Cite

FEDORČÁKOVÁ, MÁRIA. Honour Disputes, Rituals of Violence and Conflicts in Medieval Bardejov. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 21-37, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.3

Abstract

FEDORČÁKOVÁ, Mária. Honour Disputes, Rituals of Violence and Conflicts in Medieval Bardejov.

Research on crime, conflicts and violence in urban milieu usually focuses on authority and the competencies of town judicial courts, as well as preserved legal sources detailing norms and privileges. From another perspective, an analysis of judicial practice sources offers insight into the role of conflicts and violence in everyday life, and reveals strategies that authorities used to deal with them. This paper makes use of both approaches in order to study various aspects of crime and the attitudes and strategies of parties involved in conflicts. Honour and dishonour became a subject of interest for men in letters in the late medieval town of Bardejov. The author explores the phenomenon of dishonour focusing on town citizens, members of the guilds and clerics in the town parish. Some form of slander would usually start a conflict and as it escalated, various kinds of threats, insults, gestures and even assault might follow, finally resulting in an act of violence. Preserved "threatening letters" confirm that in some phase of conflicts, one party used the written form to issue a warning and state their intention to cause harm. Examples of such letters and their role in conflicts between the town of Bardejov and outlaw groups who operated at the northern border of the Hungarian kingdom will attempt to elucidate strategies by the town authorities employed to protect its inhabitants.

Výskum celého komplexu otázok, súvisiacich s kriminalitou, násilím, konfliktmi a ich riešením v meste, mimo mesta a prostredníctvom súdnej právomoci mestských orgánov je pre obdobie stredoveku odkázaný na heterogénny súbor prameňov, ktoré sú torzovité a málokedy zachytávajú uvedené javy v ich komplexnosti. Z tohto dôvodu sa v slovenskej historiografii väčšina štúdií a syntetických prác o kriminalite v mestskom prostredí zameriava na obdobie raného novoveku,¹ z ktorého sa zachovali záznamy zo súdnych pojednávaní, knihy rozsudkov a súdne spisy, pričom obraz o kriminalite v danom období je formovaný najmä obsahovou náplňou a charakterom týchto prameňov.² Takto na obraz zločinu

- 1 Napríklad: SZEGHYOVÁ, Blanka. Príspevok k dejinám mestského súdництва. (Mestská súdna kniha Bardejova 1559 – 1649.) In *Slovenská archivistika*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 46-60; DUCHOŇOVÁ, Diana – DUCHOŇ, Michal. *Zločin v meste. Kriminalita a každodennosť v ranonovovekom Pezinku*. Bratislava : Pro Historia; Historický ústav SAV, 2014, s. 77-159; PAPÁČ, Richard. *Malefitz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice : Dana Kušnírová – Historické, 2019; HAAS KIANIČKA, Daniel. *Kremnica v ranom novoveku. Štúdie k dejinám kultúry a každodenného života v 16. – 18. storočí*. Budmerice : RAK, 2020, s. 325-422.
- 2 O limitoch prameňov k dejinám kriminality na prelome stredoveku a novoveku : SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : VEDA, 2016, s. 25-28.

a trestu v meste nazeráme najmä optikou činnosti mestských orgánov a mestských noriem. Samozrejme, v mestskom prostredí mali privilégiá a zbierky mestského práva svoj význam a mešťania si udržiavali povedomie o uplatňovaní individuálnych a kolektívnych práv, z ktorých mnohé sa napokon netýkali len mešťanov, ale všetkých obyvateľov mesta; to prvé sa niekedy v listinách explicitne uvádza ako „ius suum“;³ to druhé sa objavuje najmä v rôznych potvrdeniach mestských kolektívnych výsad týkajúcich sa súdnej a správnej autonómie. Jedným z dôvodov potvrdzovania výsad bola aj skutočnosť, že sa často porušovali.⁴ Naratív mestských privilégií narážal na realitu konfliktov vznikajúcich pre zaberanie majetkov,⁵ krádeže,⁶ či násilné spory o platenie mýta.⁷ Bádateľská skepsa môže nastať v dôsledku čisto právno-historického pohľadu, ktorý zdôrazňuje úzku väzbu medzi realitou a normou a v otázke mestských právnych zbierok a ich implementácie do súdnej praxe, pretože vieme, že mestá preberali, alebo kompilovali právne zbierky aj s ustanoveniami, ktorými sa neriadili.⁸ V Bardejove v období stredoveku absentuje špecia-

- 3 V spore richtára a rady mesta Bardejov voči senátorovi Jánovi Czauserovi zaznelo obvinenie z toho, že sa dotýčný previnil voči zákonom a štatútom mesta, tým, že sa najprv odvolal pred taverníka a neuplatnil si svoje právo v meste. Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Bardejov (ŠA PO, AB), Bardejov, fond (f.) Magistrát mesta Bardejov, sign. 180.
- 4 Výsadu súdnej právomoci mestského richtára nad mestským obyvateľstvom, alebo uplatňovanie právomoci tzv. vyššieho súdnictva nad ostatnými skupinami obyvateľstva na rôznych, vymedzených teritóriách v prípade Bardejova opakovane potvrdzujú listiny a mandáty panovníkov alebo krajinských hodnostárov. Napríklad: ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 172, sign. 711, sign. 1730.
- 5 Veľká časť konfliktov mesta Bardejov sa v sledovanom období týkala susedských sporov s majiteľmi panstiev v okolí mesta. Išlo najmä o panstvo Makovica, ktorého majiteľa/hradní kasteláni mali s Bardejovčanmi dlhú históriu sporov a násilných konfliktov. HUDÁČEK, Pavol. Komunikácia mesta Bardejov s majiteľmi makovického hradného panstva. In LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin (eds.) *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 249-265.
- 6 Krádeže boli v meste veľmi časté. Je pravdepodobné, že v prameňoch sú zachytené len závažnejšie prípady (krádeže cenných vecí, koní, alebo dobytky, či spojené s lúpežnými prepadnutiami). Napríklad: ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 521.
- 7 Napríklad v roku 1425 boli bardejovskí obchodníci súčasťou násilného konfliktu pre platenie mýta v Tulčíku. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 137, sign. 148.
- 8 MAGDOŠKO, Drahoslav. K pôvodu pravidiel pre košickú mestskú radu z roku 1404. In DOME NOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.) *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Prešov; Košice : Universum – EU, 2015, s. 240-242. Ku kompilačnému charakteru zbierok mestského práva: ŠVECOVÁ, Adriana. Die Stadtrechtsbücher in der mittelalterlichen Slowakei und Ungarn als Beispiel des Eigenen Selbstbewusstseins im Rahmen der europäischen Rechtskultur. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2016, roč. 9, č. 3, s. 333. V bardejovskom prostredí sa z obdobia stredoveku zachovali právne zbierky: *Summa legum civilium Raimundi*, so zápismi od konca 15. storočia do 30. rokov 16. storočia. REBRO, Karol. *Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku*. In *Zborník FF UK – Historica*, 1964, roč. 15, s. 159; a *Articuli pro consulibus*, prepis košického právneho dokumentu z roku 1404 určeného pre mestských hodnostárov s ustanoveniami o súdnej praxi. M. Tischlerová ho datuje pred rok 1429, P. Benka ho kladie do súvislosti s demograficko-spoločenskými zmenami v meste v 90. rokoch 15. storočia. Je pravdepodobné, že táto právna príručka bola známa v bardejovskom prostredí ešte pred rokom 1427, nakoľko v spore mesta so senátorom Jánom Czauserom sa jedno z obvinení týkalo mlčanlivosti o veciach prerokovávaných pred mestskou radou. Ide o normu, ktorá bola všeobecne známa a ktorú akcentuje aj spomenutý právny dokument. TISCHLEROVÁ, Mária – TISCHLER, Pavol. Stredoveká nemecká pieseň z Bardejova a jej autorstvo s niekoľkými poznámkami k stredovekému mestu. In *Zborník FF UK – Historica*, 2002, roč. 45, s. 214; BENKA, Peter. *Mesto a jazyk: Bardejov v ranom novoveku (Monumenta Linguae Slovacae, vol. 2)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 71-72; FEDORČÁKOVÁ, Mária. *Civitas nostra Bardfa vocata: Správa mesta Bardejov v stredoveku (1320 – 1526)*. Košice : Bessarion, 2021, s. 41.

lizovaná kniha trestného súdництва.⁹ Doterajšie poznatky naznačujú, že v Bardejove sa takáto kniha v stredoveku ani nevedla a v novoveku bol tento typ mestskej knihy zavedený do praxe viacerých miest takmer súčasne.¹⁰ Neznamená to však, že bádanie o kriminalite a súdnictve nie je možné, iba sa presúva ťažisko pozornosti na iné typy prameňov, ktoré viac vypovedajú o kriminalite vo všednom živote. Aj tu však dochádza k skresleniam pri interpretácii úlohy násilia, konfliktov, drastických trestov, ublížení na zdraví a živote,¹¹ a deliktov v prostredí istých sociálnych skupín, alebo etnických menšín.¹² Výskum kriminality z pohľadu mestských súdnych autorít má svoje zásadné limity – je zrejmé, že nie každý zločin sa dostal pred súd a bol potrestaný, a nie je známe ani to, aký bol pomer medzi spáchanými zločinmi a tými, ktoré boli riešené

- 9 Zachované knihy mestského súdництва sa zaoberajú najmä civilnými spormi a vyhláseniami mešťanov. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 2, sign. 3, sign. 4, sign. 5 a sign. 431. Výnimku predstavujú registre pokút (*Penarum proventuum dominorum*, sign. 3565, sign. 4104, *Registrum ad iudicationum penarum et aliorum proventuum*, sign. 4737, *Registrum ad iudicationum penarum aliorumque proventuum*, sign. 4317, *Registrum super penis et proventibus*, s. 3642, sign. 2875 a *Protocollum iudiciale concivilitatis et penalitatum* z rokov 1432 – 1447), ktoré zaznamenávajú menšie delikty mešťanov, najmä urážky na cti. V niektorých mestách sa zachoval zmiešaný charakter záznamov z činnosti mestského súdu – napr. najstaršia kniha mestského súdництва Prešova z rokov 1424 – 1509 obsahuje popri záznamoch civilného súdництва aj záznamy kriminálnych deliktov. SZEGHYOVÁ, Blanka. Príspevok k dejinám mestského súdництва. (Mestská súdna kniha Prešova 1555 – 1560). In *Slovenská archivistika*, 1998, roč. 33, č. 1, s. 60; MARHEFKOVÁ, Kamila. Najstaršia mestská kniha Prešova (1424 – 1509) diplomaticko-obšahová analýza. In KUŠNÍR, Jozef (ed.) *Nové obzory 33 : Prešov v priestore a čase*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2017, s. 77-78. V Košiciach sa z obdobia stredoveku zachovali dve súdne knihy – staršia *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis* z rokov 1393 – 1405 a mladšia kniha z rokov 1489 – 1528; MAGDOŠKO, Drahošlav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 14; HALAGA, R. Ondrej (ed.) *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. München : R. Oldenbourg Verlag, 1994. Stredoveké súdne knihy civilného a trestného súdництва sa zachovali z Bratislavy, Banskej Štiavnice, Zvolena a ďalších miest; ŠTEFÁNIK, Martin. Majetková kriminalita v stredovekej Bratislave podľa prvej knihy mestského súdництва. In SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.) *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 36-37; RAGÁČ, Radoslav. Civilnoprávne záznamy v mestských knihách ako prameň k dejinám súdництва v stredovekom Zvolene. In SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.) *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 68; CSUKOVITS, Enikő. Zločin a trest v stredovekej mestskej praxi. Trestné prípady banskoštiavnickej mestskej knihy zo 14. – 15. storočia. In CSUKOVITS Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (eds.) *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Prešov; Bratislava : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Historický ústav SAV, 2005, s. 134-135.
- 10 Novoveké špecializované knihy trestného súdництва v chronologickom poradí: Levoča od roku 1550, Prešov od roku 1555, Košice od roku 1556 a Bardejov od roku 1559. SZEGHYOVÁ 2016, s. 28.
- 11 CLASSEN, Albrecht – SCARBOROUGH, Connie. Introduction. Crime, Transgression and Deviancy: Behaviors that Defines Us All. In CLASSEN, Albrecht – SCARBOROUGH, Connie (eds.) *Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age: Mental – Historical Investigations of Basic Human Problems and Social Responses*. Berlin; Boston : De Gruyter, 2012, s. 1-5. Autori upozorňujú na tendencie vnímať súčasnosť ako civilizovanejšiu a menej násilnú v porovnaní so stredovekom. Otázke, do akej miery bol stredovek násilný, sa venuje: BUTLER, M. Sara. Violence and Murder in Europe. In GORDON, S. Matthew – KAEUPER, W. Richard – ZURNDORFER, Harriet (eds.) *The Cambridge World History of Violence*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020, s. 330-346. Dostupné na internete: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-world-history-of-violence/violence-and-murder-in-europe/E1FFC7F84D-135C5AD5B1A9F6A519F27A>.
- 12 V Bardejove vystupujú v sledovanom období do popredia zmienky o predstaviteľoch etnickej menšiny Rusínov (Valachov), ktorí boli často aktérmi kriminálnych činov (najmä krádeží dobytky a koní), pričom už len prislusnosť k tejto menšine evokovala v súčasníkoch podozrenie z kriminálneho správania. FEDORČÁKOVÁ, Mária. „Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiwci“. Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí. In *Theatrum historiae*, 2015, roč. 10, č. 16, s. 32.

súdnou cestou.¹³ V prameňoch je doložený inštitút zmierovacieho konania a tiež istá benevolencia mestských súdnych orgánov pri stíhaní aj tých najťažších zločinov.¹⁴ Absenciu súdnej knihy trestného súdnictva do istej miery nahrádzajú špecifické typy prameňov, medzi ktoré patria zoznamy mien proskribovaných osôb – zločincov, ktorí sa dopúšťali kriminálnych deliktov. Ich pôsobenie bolo najviac rozšírené v čase anarchie a oslabenia centrálnej moci (napr. počas bratríckych vojen).¹⁵ Účel týchto zoznamov sa dá vnímať v úzkej spojitosti s okolnosťami, pri ktorých vznikli, teda s výsluchmi a mučením chytených zločincov, ktorí prezradili mená ostatných členov zbojníckych skupín.¹⁶ Skutočnosť, že máme dočinenia s čistopismi, však poukazuje na to, že tieto informácie boli ďalej preposielané okolitým mestám a slúžili na vzájomnú koordináciu opatrení proti pôsobeniu aktérov tohto sociálneho javu. Plnili aj úlohu zoznamov proskribovaných a hľadaných osôb, ktorých mená mohli byť v mestských komunitách verejne vyhlasované a ich prípadné chytenie a zabitie bolo beztrestné, dokonca bolo povinnosťou správnych orgánov takéto osoby zatknúť, uväzniť a adekvátne potrestať.¹⁷

Zo zachovaných stredovekých prameňov týkajúcich sa Bardejova a jeho okolia som vybrala listiny rôznych vydavateľov – panovníka, krajinských hodnostárov, richtára a mestskej rady v súdnych záležitostiach mešťanov a úradnú aj súkromnú korešpondenciu. Ide o pramene, ktoré neodkrývajú len právny rozmer témy kriminality a súdnictva, ale umožňujú pozorovať aj mikrohistorické detaily týkajúce sa stratégií riešenia konfliktov a tým upriamujú pohľad na miesto kriminality v každodennom živote. Keďže z preskúmaných prameňov vystupuje ako dominantná otázka cti a jej narušenia v mestskom prostredí, v štúdiu sa zaoberám významom cti a deliktom proti cti v prostredí neskorostredovekého mesta. Narušenie cti mohlo byť súčasťou širšej škály verbálnych a fyzických prejavov v rámci prebiehajúceho konfliktu, preto budem svoju pozornosť venovať aj konfliktom medzi mestom a rôznymi aktérmi a stratégiám ich riešenia.

-
- 13 JUDAŠ, Kristina. Scopes and limits of interpretation of magistrate's attitude to violent crimes: examples from late medieval Gradec judicial records (1450 – 1480). In JOVANOVIĆ, Kosana – MILJAN, Suzana (eds.) *Papers and proceedings of the third medieval workshop in Rijeka*. Rijeka : Faculty of humanities and social sciences, University of Rijeka, 2018, s. 133.
- 14 JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila. K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby – na příkladu královského města Brna. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.) *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006, s. 603.
- 15 FEDORČÁKOVÁ 2015, s. 25-39.
- 16 FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 45.
- 17 MAREK, Miloš. Zločinnost v stredoveku (podľa svedectva proskripčných listín). In *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2011, roč. 13, s. 129. V Krakove sa viedla samostatná kniha proskribovaných obyvateľov. RADOMSKI, T., Maciej. *Ipsa civitas habundat furibus... Przestępcy i przestępczość w późnośredniowiecznym Krakowie*. In BARTOSZEWICZ, Agnieszka (ed.) *Coram iudicio. Studia z dziejów kultury prawnej w miastach późnośredniowiecznej Polski*. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2012, s. 12-13.

Niekoľko poznámok k stredovekému mestskému súdnictvu v Bardejove

Autorita a kompetencie, ktoré boli mestským orgánom v rámci súdnictva zverené, reflektujú autoritu a moc panovníka a zároveň vyjadrujú veľkú mieru autonómie a slobody, ktorou disponovali v stredoveku mestské komunity.

V období dedičného richtárstva v Bardejove (1320 – 1376) sú súdne kompetencie dedičného richtára (resp. mestského súdu na čele s dedičným richtárom) vymedzené troma listinami – lokačnou listinou z roku 1320,¹⁸ potvrdením práva tzv. vyššieho súdnictva z roku 1365¹⁹ a listinou kráľovnej Alžbety Piastovskej z roku 1374.²⁰ Drahoslav Magdoško vo svojej štúdií upozornil na to, že pôsobenie dedičných richtárov v uhorských mestách neznamenal nižšiu mieru „plnoprávnosti“ ani užívania mestských slobôd ako v prípade miest s volenou samosprávou.²¹ V iných oblastiach Európy (napr. geograficky blízke Malopoľsko) boli lokácie a následné pôsobenie šoltýsov v mestskej správe pomerne rozšírené.²² Šoltýs bol v súdnej a administratívnej praxi týchto miest a mestečiek sudcom tak v civilnoprávných, ako aj v trestných záležitostiach, o čom svedčia aj názvy niektorých zachovaných mestských kníh.²³ Zo súdnej praxe šoltýsa pochádzali názvy zasadnutí jeho súdu ako *iudicium bannitum*, *iudicium magnum*, ktoré označovali výročné sudy, ako aj pravidelné zasadnutia súdu *iudicium particulare*, *iudicium parvum*, alebo súdne zasadnutia zvolané v prípade naliehavej potreby nazývané *iudicium necessarium*.²⁴ Hoci sa v Bardejove nezachovali záznamy súdnej

18 V listine z roku 1320 dostal lokátor Vavrinec a jeho nástupcovia právomoc súdiť najťažšie delikty (menovite krádež, podpaľačstvo, vraždu) a vynášať rozsudok smrti – išlo teda o výsadu tzv. vyššieho súdnictva. JUCK, Lubomír (ed.) *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350)*. Bratislava : Veda, 1984, s. 94; RÁBIK, Vladimír. *Villam locare et congregare. Lokačné listiny sídlisk na východnom Slovensku v stredoveku*. In DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.) *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Prešov; Košice : Univerzum – EU, 2015, s. 145; SOKOLOVSKÝ, Leon. *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2002, s. 70.

19 Listina z roku 1365 iba vymenováva delikventov a tresty, ktoré im môže mestský súd vymerať. Novou je zmienka, že výsadu vyššieho súdnictva disponuje dedičný richtár, prisažní a mešťania. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 19. D. Magdoško vidí zmysel udelenia tohto privilégia v tom, že mestské orgány mohli postihovať páchatelov verejných trestných činov, alebo proskribované osoby, čím sa ich pôsobnosť rozširovala aj na obyvateľstvo mimo mesto. MAGDOŠKO, Drahoslav. *Mestský status, súdnictvo a právo meča. Niekoľko poznámok k vývoju šarišských kráľovských miest v 14. storočí*. In *Mesto a dejiny*, 2018, roč. 7, s. 56-57.

20 V tejto listine nariaďuje kráľovná všetkým orgánom Poľského a Uhorského kráľovstva, aby sa neopovážili súdiť bardejovských mešťanov, ani im zabavovať majetok kvôli prečinom, ktoré sa stali na majetkoch patriacich pod súdnu jurisdikciu týchto orgánov. Súdne spory s bardejovskými mešťanmi sa mali riešiť pred richtárom a mestskou radou Bardejova. Je pozoruhodné, že v listine sa už nespomína *advocatus*, ale *iudex et iurati*, termíny, ktoré sú charakteristické pre volenú mestskú samosprávu a to dva roky pred formálnym odstránením dedičného richtárstva v Bardejove. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 23.

21 MAGDOŠKO 2018, s. 53.

22 MAGDOŠKO 2018, s. 53-54; BARTOSZEWICZ, Agnieszka. *Urban Literacy in Late Medieval Poland*. Turnhout : Brepols, 2017, s. 23-42.

23 *Registrum domini advocati Cracoviensis 1442 – 1443*. RADOMSKI 2012, s. 13. Systém správy a súdnictva sa v jednotlivých mestách a mestečkách Poľského kráľovstva líšil a odlišoval sa aj od uhorských pomerov. V menších lokalitách predstavoval súdny tribunál šoltýs s dvoma, alebo troma prisažnými, vo väčších mestách sa súdne kompetencie delili medzi šoltýsa a jeho súdny tribunál a mestskú radu. Tomu zodpovedal aj systém vedenia mestských súdnych kníh a registrov. V Krakove sa ako odvolacia súdna inštancia uplatňovala funkcia polkorába. BARTOSZEWICZ 2017, s. 131-133; RADOMSKI 2012, s. 19.

24 BARTOSZEWICZ 2017, s. 120.

a administratívnej činnosti dedičného richtára,²⁵ tieto termíny v súdnej terminológii pretrvali a označovali zasadnutia mestského súdu v stredoveku a ranom novoveku.²⁶

V jedinom zachovanom dokumente, ktorý podrobnejšie opisuje okolnosti zániku dedičného richtárstva v Bardejove, sa ako dôvody uvádzajú delikty spáchané tými, ktorí mali v meste vysluhovať právo a spravodlivosť. Familiári a príbuzní šoltýsa Konráda, ktorých ustanovil namiesto seba, sa, podľa dobového pisateľa, stali príčinou odstránenia tejto inštitúcie, pretože „ťažko spravovali mestských obyvateľov“.²⁷ Medzi delikty, ktoré pobúrili mestskú obec, patrili nelegálne praktiky pri výbere súdnych pokút (*birsagium*), násilie voči pivovarníkovi, ktorého nechali v zime stáť na pranieri, kým nezomrel, aj znásilnenie žien a panien.²⁸ Problémom uvedeného dokumentu je jeho pôvod a datovanie. Keďže sa v niektorých podstatných detailoch rozchádza s listinou kráľa Ľudovíta I. Veľkého z roku 1376, v ktorej sa uvádzajú dôležité informácie o konci dedičného richtárstva v Bardejove, dá sa predpokladať, že vznikol neskôr, možno až na začiatku 15. storočia, pričom predlohou mohol byť starší kronikársky záznam alebo ústne podanie.²⁹ Pri datovaní môže byť dôležitá zmienka o pranieri (*mediastinum*), o ktorom doteraz nemáme zo stredovekých dejín Bardejova takmer žiadne informácie. Ojedinelý záznam sa nachádza v mestskej účtovnej knihe z konca stredoveku.³⁰

Odvolať sa na zvyklosti a prax miest Košíc a Budína v listine z roku 1376 signalizovalo širšiu zmenu v súdnictve a administratíve.³¹ V Košiciach vystupuje richtár spolu s členmi mestskej rady ako najvyšší a jediný súdny orgán mesta už od najstarších zmienok o súdnej činnosti.³² Tento model prevzal Bardejov a riadil sa ním počas celého stredoveku. Z doterajšieho výskumu mestského súdnictva vyplýva, že to, čo sa v prípade mestského súdu pokladá za stále a nemenné – predsedníctvo richtára a vymedzené kompetencie jeho jednotlivých členov, sa v praxi ukazuje ako omnoho zložitejšie. Do súdnej praxe vstupuje jeden z prisázných (člen mestskej rady), zastupujúci richtára ako *pro tunc iudex*, pričom dôvody zastupovania richtára v jeho sudcovskej funkcii a rozsah kompetencií, ako aj konkrétne prípady riešené pred mestským súdom predstavujú

25 O bardejovských dedičných richtároch sa zachovali len ojedinelé zmienky v privilegiálnych listinách. Na aktuálnej úrovni výskumu nie sú známe ich majetkové pomery, ani rodové väzby.

26 FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 50-51.

27 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 36. FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 32-34.

28 „Taliter si quis remansit in birsagio et non habebat eis promptam dare pecuniam, carnes de domibus receperunt pro birsagio. Et si carnes non invenerunt extunc compulerunt iurare pro omagio. Item quadam vite quidam braxator nolens eis braxare verba quaedam protulit viceadvocatis contraria, eumdem braxatorem captivarunt tempore iemali locaverunt et in eodem stare permiserunt quousque morietur. Postremo honestas mulieres et virgines violenter dehonestaverunt et defloraverunt, quas molestias nostri seniores ulterius pati non potuerunt...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, s. 36.

29 FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 34.

30 V roku 1518 uzavrelo mesto dohodu o výstavbe praniera s majstrom kamenárom Tomášom. Táto zmienka nevyklučuje existenciu staršieho (dreveného) praniera. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 1700, fol. 269r.

31 Listina panovníka Ľudovíta I. Veľkého, ktorou ustanovil v Bardejove volenú samosprávu podľa vzoru Košíc a Budína. Bardejov bol pripojený k spoločenstvu týchto kráľovských miest. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 27.

32 MAGDOŠKO 2017, s. 77-78.

výzvu pre ďalší výskum.³³ To isté možno povedať o súdnych kompetenciách mestského súdu vo vzťahu k šľachticom, klerikom, vojakom či deliktom mešťanov spáchaných na cudzom území.

Spory o česť

Z preskúmaných prameňov vystupuje do popredia téma cti, jej narušenia a obrany. Doterajšie výskumy definujú česť v stredovekej a ranonovovekej spoločnosti ako vonkajší a vnútorný imperatív, systém vzťahov v rámci určitého spoločenstva,³⁴ hodnotu jednotlivca, ktorú bolo potrebné strážiť a chrániť pred znevážením,³⁵ bez ohľadu na jeho sociálny status,³⁶ v skratke to, čo reprezentuje sociálny kapitál jednotlivca.³⁷ Okrem individuálnej cti spojenej so stavovskou príslušnosťou človeka existovalo vnímanie kolektívnej cti v prostredí šľachtických rodov, stavov, cechov a cirkevných štruktúr.³⁸ Tieto spoločenstvá formulovali vlastný súbor pravidiel a noriem, ktoré jednotlivec musel dodržiavať. Problémom výskumu cti je to, že ide o fluidnú a ťažko uchopiteľnú kategóriu, čo vystihuje prirovnanie G. Schwerhoffa k „lochneskej príšere, ktorú je často vidieť, ale nikdy nebola chytená“.³⁹ Narušenie cti, urážky alebo strata cti zasahovali do integrity jednotlivcov a spoločenstiev tak zásadne, že tí boli povinní sa brániť, získať ju naspäť a očistiť svoje meno. Rôzne spôsoby riešenia deliktov proti cti našli svoj odraz aj v trestnoprávnej rovine.⁴⁰

V úradnej korešpondencii, listinách či registroch pokút z 15. storočia sú delikty proti cti a snahy o jej navrátenie pomerne časté. Boj o česť a dobré meno sa z oblasti orality a symbolickej komunikácie presunul aj do oblasti mestskej pragmatickej písomnej kultúry. Žiadosti a sťažnosti, adresované richtárovi a mestskej rade, nesledovali len povinnosť očistiť česť a meno jednotlivca súdnou cestou, ale aj prostredníctvom písomného svedectva o bezúhonnosti. Odkrývajú sa tak rôzne odtiene vnímania cti a jej narušenia v prostredí mesta a jeho „subkultúr“ – či už ide o cechy, kláštornú komunitu alebo farský klérus.

Jeden z prípadov nactiutrhania opísala rada mesta Sabinov v liste adresovanom mestskej rade Bardejova v roku 1434.⁴¹ Pred mestský magistrát sa

33 K funkcií a kompetenciám v prípade *pro tunc iudex* a *viceiudex*: FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 62-63.

34 NOVOTNÝ, Robert. Česť a urozenost v mentalitě pozdně urozené šlechty. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela (eds.) *Spory o česť ve středověku a raném novověku*. Brno : Matice moravská; Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010, s. 54-55.

35 DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha : Dokořán, 2003, s. 7-8.

36 ČECHURA 2008, s. 46.

37 VÁLKA, Josef. „Česť je zrcadlo společnosti“. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela (eds.) *Spory o česť ve středověku a raném novověku*. Brno : Matice moravská; Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010, s. 201.

38 VÁLKA 2010, s. 203.

39 SCHWERHOFF, Gerd. Early Modern Violence and the Honour Code: From Social Integration to Social Distinction? In *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 31.

40 DÜLMEN 2003, s. 14-16; DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Súboj ako spôsob riešenia sporov o česť v stredovekom uhorskom práve. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela (eds.) *Spory o česť ve středověku a raném novověku*. Brno : Matice moravská; Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010, s. 46.

41 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 274.

dostavil delostrelecký majster Martin so sťažnosťou, že ktosi z mestských obyvateľov Bardejova zhanobil jeho česť, keď verejne vyhlásil, že má v Sabinove legitímnu manželku.⁴² Martin „túžiac zo seba odstrániť túto urážku na cti“, požiadal richtára a radu mesta Sabinov o vydanie listiny, ktorá by potvrdzovala, že toto tvrdenie nie je pravdivé.⁴³ Mestská rada mu vyhovelá a vydala predmetnú listinu, aby očistila jeho meno, pretože bola presvedčená o jeho nevine, hoci, slovami listiny, sa dotýčný v meste niekoľko dní neukázal a nepodarilo sa zistiť, či má, alebo kedysi mal legitímnu manželku.⁴⁴ Pomerne jasne opísaný prípad otvára niekoľko otázok. Prvá sa týka nešpecifikovanej domovskej príslušnosti delostreleckého majstra. Ak bol bardejovským mešťanom, nemal sa obrátiť aj na bardejovský mestský súd so žalobou voči urážke jeho cti? V tomto prípade sa zdá, že išlo skôr o ohováranie a rozširovanie fámy v bardejovskom mestskom prostredí než o spor s konkrétnym narušiteľom cti. Obvinenie z existencie legitímnej manželky bolo vážne najmä ak Martin už bol ženatý, pretože mohlo viesť k podozreniu z bigamie, prípadne spochybneniu legitimacy existujúceho alebo zamýšľaného manželstva. Treba podotknúť, že delostrelecký majster patril k dôležitým mestským zamestnancom⁴⁵ a pochybnosti o jeho morálnej integrite mohli mať závažné dôsledky na jeho pôsobenie v mestských službách. Ďalšou otázkou je konanieestskej rady v Sabinove, ktorá síce verila v bezúhonnosť delostreleckého majstra, ale nemala dostatočné informácie o jeho pôsobení vo svojom meste. Preto je možné, že uvedená listina sa dá chápať aj ako prenesenie zodpovednosti na bardejovské mestské orgány. Napokon ich odpoveď alebo reakcia na daný prípad nie je v prameňoch zachytená.

O inom prípade, týkajúcom sa legitimacy manželstva v mestskom prostredí, informuje list Tomáša, kantora Spišskej Kapituly a vikára spišského prepošta.⁴⁶ Píše mestskej rade Bardejova o remeselníkovi Jánovi Scheedovi, ktorý sa usiloval o prijatie do cechu súkenníkov v Bardejove, ale pre konkubínu uvedení majstri jeho prijatie odmietli.⁴⁷ Prípad sa dostal pred spišského prepošta Jána Stocka, ktorý konkubínu od dotyčného odohnal. Po tom, čo Ján dosvedčil, že už žije v legitímnom manželstve, kanonik Tomáš požiadal radu mesta Bardejov, aby po vyriešení legitimacy jeho zväzku sa k spomenutému Jánovi správili v mestskom spoločenstve pokojne a nerobili mu žiadne prekážky.⁴⁸

42 „...discretus vir Martin bombardista presentium lator nobis querulose detegebat, quod quidam in medio civitatis vestre ipsum plurimum nota infamationis maculasset, publice de eo referens, ipsum legitimum et sibi copulatam uxorem in nostra habere civitate...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 274.

43 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 274.

44 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 274.

45 FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 113.

46 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 563.

47 „...quod providi viri lanifices in civitate vestra habitantes eum in eorum medio sustinere et habere nollent propter quandam mulierem Elisabeth nomine cui prius adhesisset.“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 563.

48 „Noverint vestre circumspectiones et providencie quod predicta Elisabeth nunquam fuit sibi legitime copulata sed concubina sua et ab eo per dominum nostrum venerabilem Johanem Stock prepositum ecclesie sancti Martini repulsa...petimus igitur vestras providencias quatenus intuitu dei et iustitie eundem Johanem ex quo nunc uti dicit in matrimonio legitimo existit in medio vestrarum dominationum pacifice et sine impedimento conservare velitis et dignemini...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 563.

V oboch prípadoch sa dotýkame problematiky legitimity manželstva v stredovekej spoločnosti a jeho vplyvu na česť jednotlivca. Od IV. lateránskeho koncilu patrili medzi podmienky manželskej legitimity konsenzuálny súhlas oboch strán a uzavretie manželstva pred zrakom cirkvi.⁴⁹ V praxi sa však vnímanie manželstva ako svetského aktu a uzatváranie manželstva mimo cirkvi (tzv. tajné manželstvo) vyskytovalo v uhorskom prostredí aj v neskorom stredoveku, dokonca aj v novoveku bolo pomerne časté, že dvojica spolu žila a vychovávala deti len na základe ústne deklarovanej prísľuby uzavretia manželstva v budúcnosti.⁵⁰ Vzhľadom na tieto skutočnosti nemuselo byť z pohľadu jednotlivca dosiaľ nelegitimizované spolužitie problémom, rozhodne ho však netolerovali cirkev a mestské spoločenstvo. Najmä cechy vo svojom prostredí zakotvili požiadavky týkajúce sa legitímneho pôvodu (a tým aj legitímneho manželstva) a počestnosť vykonávaného remesla ako súčasť prísahy, ktorú musel zložiť každý remeselník.⁵¹ Legitimita manželstva sa premietala aj do hodnoverných záznamov ekonomických a dedičských transakcií v mestských knihách prostredníctvom často sa vyskytujúceho spojenia *uxor legitima*.⁵² Význam legitímneho manželstva v mestskom prostredí dokazujú svedectvá o počestnom pôvode, ktoré sa v prípade Bardejova stávajú súčasťou bežnej mestskej agendy od 15. storočia. Napríklad v roku 1464 vydal richtár a rada mesta Bardejov svedectvo o počestnom pôvode mešťana Augustína Cromera určené pre richtára a radu sliezskeho mesta Nysa.⁵³ Bardejovské mestské orgány potvrdzujú, že dotýčny sa narodil z legitímneho manželského zväzku svojich rodičov „podľa nariadenia svätej cirkvi“.⁵⁴

Nároky na morálne správanie jednotlivca kládla aj cirkev a zasadzovala sa o ich dodržiavanie. Prípád Jána Scheeda poukazuje na cirkevnú prax a kompetencie spišského prepošta v oblasti manželského života. Táto oblasť rezonovala aj v prijatých cirkevných normách, keď bola počas prepošstva Jána Stocka zvolaná synoda do Levoče (1460). Z jej záverov pochádzajú štatúty, z ktorých sa deväť článkov týka manželstva.⁵⁵ Medzi nimi sa nachádzajú ustanovenia zakazujúce prax tajných sobášov a tresty pre kňazov, ktorí by tieto nariadenia porušovali.⁵⁶ Okrem prípadov, keď bolo nactiutrhnanie spájané s nelegitímnym pôvodom alebo manželstvom, sa v písomnostiach vyskytujú prípady jednotlivcov, ktorých česť narušilo obvinenie zo závažného zločinu. Takým bolo obvinenie Bardejovčana Michala Loda voči Stanislavovi, fami-liárovi Jána Talafúza, podľa ktorého mal Stanislav zhotovovať falošné mince

49 NODL, Martin. In facie ecclesiae. In KRAS, Pawel – NODL, Martin (eds.) *Colloquia medievalia Pragensia 14. Manžeství v pozdním středověku: Rituály a obyčejy*. Praha : Filosofia, 2014, s. 53; DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Manžestvo uhorskej šľachty. In KRAS, Pawel – NODL, Martin (eds.) *Colloquia medievalia Pragensia 14. Manžeství v pozdním středověku: Rituály a obyčejy*. Praha : Filosofia, 2014, s. 219.

50 DVOŘÁKOVÁ 2014, s. 219; ČECHURA 2008, s. 105.

51 van DÜLMEN 2003, s. 24.

52 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 431, fol. 6v.

53 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 1541.

54 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 1541.

55 OLEJNÍK, Vladimír – LABANC, Peter – GLEJTEK, Miroslav. *Duchovné a kultúrne dedičstvo Spišskej kapituly I. Od počiatkov Spišskej kapituly po vznik biskupstva*. Ružomberok : Verbum, 2021, s. 31-33.

56 OLEJNÍK – LABANC – GLEJTEK 2021, s. 33.

v meste Žmigrod.⁵⁷ Stanislav sa voči tomuto obvineniu ohradil, poprel, že by niekedy v tomto meste vôbec bol a vyzval Michala Loda, aby obvinenie dokázal prisahou spolu s dôveryhodným človekom z mesta Žmigrod, ktorý by svedčil spolu s ním.⁵⁸ Hoci výsledok tohto sporu nie je známy, záznamy o zložení prisahy vo veci potupenia cti sa ojedinele nachádzajú v mestskej knihe *Iudicium bannitum*, ktorej obsah sa väčšinou týkal záповедí za dlžoby, ekonomických a dedičských transakcií.⁵⁹ V prípade zloženia prisahy a dokázania viny bol obvinený potrestaný, ak však narušiteľ cti použil obvinenie zo závažného zločinu len na dehonestáciu a nemal ho ako dokázať, musel zaplatiť pokutu (*emenda linguae*).⁶⁰

Špecifickou sociálnou skupinou žijúcou v meste boli klerici v mestskej farnosti a členovia rehoľnej komunity augustiniánov.⁶¹ Hoci mestský súd nemal nad klerikmi súdne právomoci, v rámci mestského patronátneho práva a mestských štatútov boli zakotvené pravidlá týkajúce sa vzájomných vzťahov, ktoré nepochybne vychádzali z histórie konfliktov a sporov medzi mestom a v ňom pôsobiacimi duchovnými.⁶² Kriminálne správanie sa týkalo aj klerikov – v niektorých prípadoch boli obeťou,⁶³ v iných vystupovali ako aktéri kriminálnych činov alebo morálnych pokleskov.⁶⁴

Z pohľadu skúmania deliktov voči cti je pozoruhodný prípad, keď kaplán Matej vzniesol sťažnosť voči bardejovskému farárovi.⁶⁵ Vyplýva z nej, že vzájomný vzťah medzi mestským farárom a kaplánom bol poznačený nevraživosťou a permanentným ponížovaním kaplána mestským farárom. Svedčí o tom podrobný popis farárových difamačných praktík, ktoré sa odohrávali v rámci spoločného života klerikov. Vo svojej sťažnosti kaplán konštatuje, že farár

57 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 817. MAREK, Miloš. Prejavy dehonestácie a zhanebnia človeka v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In MARINČÁK, Šimon – NEMEC, Rastislav (eds.) *Od čistoty k hygiene – od hygieny ku zdraviu – metamorfózy starostlivosti o dušu a telo*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, 2020, s. 128.

58 MAREK 2020, s. 128-129.

59 „In vigilia Beati Johannis Baptiste hecht consecutus est iuramentum super mertem hu'bler pro vituperio...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 2, fol. 2r.

60 MAREK 2020, s. 127, 128-129.

61 Mestská farnosť pozostávala z mestského farára, kazateľa, kaplánov, správcov oltárnych základín a učiteľa v mestskej škole. Celkový počet klerikov nie je možné presne určiť, od druhej polovice 15. storočia narastal počet správcov oltárnych základín, financovaných zo zbožných odkazov mešťanov. Napríklad na prelome 15. a 16. storočia eviduje mestská kniha ôsmych kaplánov. FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 149. Augustiniánsky kláštor bol v Bardejove založený pred rokom 1390, s najväčšou pravdepodobnosťou na žiadosť mesta. Na začiatku jeho činnosti v ňom pôsobili piati členovia rehole. HUŤKA, Miroslav. *Augustiniáni na území stredovekého Slovenska (Uhorska)*. Ružomberok : Verbum, 2015, s. 161.

62 Najmä v mestskom štatúte pravdepodobne z druhej polovice 15. storočia. FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 143-144.

63 Olúpenie levočského kazateľa v lese spomína mestská rada Levoče v liste adresovanom mestskej rade Bardejova v roku 1447. ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 490.

64 Z bardejovského prostredia sú známe najmä kauzy spojené s úpadkom disciplíny a morálky v augustiniánskom kláštore na konci 15. storočia. V liste veľkošarišského priora Ambróza z roku 1493 sa spomína hriešny život bratov, žijúcich v bardejovskom kláštore. Otázky vzbudzuje aj vyhnanie priora Krištofa v roku 1489 a obvinenie priora Baltazára z krádeže vecí patriacich kláštora v roku 1495. HUŤKA 2015, s. 171-172.

65 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e. Nedatovaný dokument, podľa B. Iványiho vydaný okolo roku 1500. DROBNIÁK, František. *Magistrát mesta Bardejov, Listiny a listy, 1319 – 1500*. Inventár. Bardejov, 1959, s. 400.

mu opakovane a bez milosti ubližoval svojimi slovami.⁶⁶ Raz ho z dôvodu straty nejakej čaše posielal k diablovej, nazýval ho zbojníkom, odpadlíkom od viery,⁶⁷ inokedy ho urážal a znevažoval v kaplánovej neprítomnosti.⁶⁸ V rôznych situáciách pred ostatnými kňazmi počas spoločného stolovania, pred služobníctvom, na vidieku za prítomnosti miestneho obyvateľstva zaznievali z úst mestského farára hanlivé slová na adresu kaplána, ktorý prosil mestskú radu, aby ho od útočníka oddelila a zároveň, aby sa postarala o jeho základné životné potreby.⁶⁹ Keďže dokument nie je datovaný a neuvádza ani meno farára, voči ktorému boli vznesené tieto obvinenia, je ťažké tento delikt zasaďiť do personálnych vzťahov vo farnosti. Navyše nie je známe ani to, ako na sťažnosť reagovala mestská rada.⁷⁰ Je však nespochybniteľné, že mimoriadne vážne urážky – odpadlíctvo od viery, obvinenia z krádeže, vulgarizmy – spolu s dehonestujúcim správaním mestského farára voči kaplánovi museli nájsť odozvu v mestskom prostredí, keďže aj pri jednom incidente na vidieku, ako to uvádza kaplán vo svojej sťažnosti, „mnohí dobrí ľudia počujúc krik, zastali a čudovali sa“.⁷¹ Snaha o interpretáciu dehonestujúcich slov a správania v prostredí mestskej farnosti vyvoláva otázku, či v prípade vyslovených hanlivých slov a nazývania kaplána „mníchom“ s nelichotivými prívlastkami ide o bežnú nadávku, alebo či vychádzala z konkrétnej situácie v bardejovskom prostredí, resp. z nepriaznivých vzťahov medzi predstaviteľmi farnosti a augustiniánskou komunitou. Náznak vzájomného konfliktu obsahuje list vikára jágorského biskupa z roku 1495, ktorému sa sťažoval novoprijatý bardejovský farár Ján Menlen na to, že brat Michal z augustiniánskeho kláštora v súkromí a verejne vo svojich kázňach vyvoláva zmätok, slovne dehonestuje nielen jeho, ale aj profesorov a scholárov, neprestáva vyvolávať pohoršenie a spôsobovať ujmu celému klerickému stavu.⁷² Preto vikár požiadal mestskú radu, aby láskavo v jeho mene dotyčného brata Michala napomenuli, aby prestal s osočovaním a vo svojich kázňach kázal to, čo prináša blaho, nie znevažovanie, inak nebude môcť počítať s podporou a almužnami a nebude mu dovolené v meste ani kázať.⁷³ Ako irónia osudu vyznieva skutočnosť, že poškodený farár Ján Menlen sa neskôr sám dopustil deliktu nactiutrhania, keď pohanil predstaviteľov bardejovského cechu pivovarníkov slovami: „keby som bol

66 „...cum verbis suis, quibus me frequenter affecit, ab eo igitur tempore nullam gratiam apud eum invenire potui.“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e.

67 „...turpissimis verbis licentiat, iubendo me ire ad diabolum, vocandoque latronem, apostatam a religione...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e.

68 „hurn, lobel monch, der vorretrysche, schalk, hoth sich aus dem closter ausgestolen heimlich...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e.

69 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e.

70 V roku 1509 pôsobil v bardejovskej farnosti kaplán Matej z Prešova. V tomto období bol mestským farárom Ján Menlen. Zatiaľ nie je možné s istotou tvrdiť, že aktérmi konfliktu boli títo dvaja klerici. FEDORČÁKOVÁ 2021, s. 148, s. 202.

71 „Et tunc multi boni homines preterientes clamores rusticanas audientes stabant attoniti admirantes.“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3563/e.

72 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3200.

73 „Quare commitimus vobis in virtute salutatis obedientie, quatenus moneatis eundem caritative nomine nostro ab huiusmodi detractionibus iniuriis ac infamiis clericis scholaribus inferendis cesset, et in sermonibus suis non detractiones, sed salutiferos informationes predicet, alioquin si a suis insolentiis cessare noluit, nullo sibi de caritative subsidio et elemosinis providere debeatis neque eundem publice predicare in medio vestri permitatis...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3200.

bardejovským richtárom, nechal by som starších cechu pivovarníkov natiahnuť na koly a lámať kolesom“.⁷⁴ Išlo tak o vážnu urážku. Vyjadrovala podozrenie zo závažných zločinov, za ktoré boli ukladané takéto tresty; prípad preto riešil cirkevný súd zložený z duchovných Mateja z Gönczu, Jána z Richvaldu, Šimona zo Sene a košického kaplána Michala.⁷⁵ Títo nechali predvolať svedkov z radov bardejovských duchovných, mešťanov a členov cechu pivovarníkov a ich výpovede preposlali bardejovskej mestskej rade.⁷⁶ Podobne, ako v predchádzajúcich prípadoch, ani tu nie je zachytená reakcia mestskej rady, ale niet pochyb, že išlo o kauzu, ktorou sa mestské orgány museli aktívne zaoberať, keďže v mestskom štatúte, upravujúcom vzťahy medzi mestom a mestským farárom, bola zakotvená požiadavka, aby mestský farár spravoval farnosť na česť Bohu, jej duchovnému patrónovi a ostatným svätým.⁷⁷ Takto formulovaná požiadavka na čestné a morálne správanie klerikov vo farnosti sa často dostávala do rozporu s realitou. Sám Ján Menlen sa dostal do vážneho konfliktu s mestskou radou, keď odmietal poskytovať stravu mestskému učiteľovi, hoci to vyplývalo z mestského štatútu.⁷⁸ Zdá sa, že autorita mestských orgánov narazila na svoje limity, pretože ani predloženie tohto sporu pred panovníka a hrozba odobratia farnosti neprinútili mestského farára k náprave konania a dodržiavaniu ustanovení štatútu.⁷⁹

Okrem individuálneho vnímania cti sa v písomnostiach stretávame s dehonestáciou cti celého mestského spoločenstva. V roku 1461, počas konania trhu v Bardejove, urazili Bardejovčania obyvateľov mesta Nowy Sącz. Obvinili ich z napomáhania zlodejom a zbojníkom.⁸⁰ Kvôli tomu rada mesta Nowy Sącz napísala list bardejovskej mestskej rade, v ktorom sa snaží očistiť povesť mestskej komunity a uvádza konkrétne príklady boja mesta proti zbojníkom.⁸¹ Práve 50. a 60. roky 15. storočia boli z hľadiska pôsobenia zbojníckych skupín v uhorsko-poľskom pohraničí kritické.⁸² Pôsobilo tu viacero zbojníckych skupín, ktoré napádali kupcov na obchodných cestách, dopúšťali sa násilia, krádeží a únosov.⁸³ Situácia bola tak vážna, že predstavitelia miest, významní krajinskí hodnostári, dokonca aj poľská kráľovná sa angažovali v rokovaniach, ktorými sa snažili vyriešiť tento bezpečnostný problém.⁸⁴ To napovedá, prečo

74 „...si forem vel essem iudex civitatis Bartphensis ego mitterem seniores fraternitatis brasiatorum trahere ad palos et rotare...“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3460.

75 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3460.

76 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 3460.

77 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 1989.

78 FEDORČÁKOVÁ, Mária. Medzi radnicou a kostolom: Mestská škola v Bardejove v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, 2017, roč. 6, č. 2, s. 55.

79 FEDORČÁKOVÁ 2017, s. 55-56.

80 „...uns beschamende mit unerlichen wortin unde die unser, die do czu dem morckte kommen, sprechende das wir hildin mit dem diben unde ro^eberen, lossinde sie farin durch unser Stadt, das is uns schwerlich let, in dem geschit uns grose beschwerunge unde unrecht.“ Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/179008/?pg=0&bbox=792%2C-1584%2C3093%2C-213>.

81 „Zunder wir hebin zo^elche dybe under ro^ebyr losin hengin...“ Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/179008/?pg=0&bbox=792%2C-1584%2C3093%2C-213>.

82 SROKA, A. Stanisław. *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków : Towarzystwo naukowe „Societas Vistulana“, 2010, s. 90-92.

83 SROKA 2010, s. 90-92.

84 SROKA 2010, s. 95-96.

obvinenia z napomáhania zbojníkom dehonestovali česť celého mestského spoločenstva. Je otázne, či tieto obvinenia mohli byť založené na relevantných dôkazoch, alebo išlo o iracionálne, impulzívne konanie.⁸⁵ Z iných stredovekých prameňov je známe, že obvinenie zo zbojníctva, lúpežníctva, zlodejstva sa vyskytovali veľmi často ako prostriedok dehonestovania individuálnej alebo kolektívnej cti bez ohľadu na príslušnosť k sociálnej vrstve.⁸⁶

Rituály násilia

Pisateľ známeho výhražného listu zbojníkov z roku 1493 nazval obyvateľov Bardejova „zlými a nespravodlivými“, pretože popravili jeho druhov, „ľudí dobrých a nevinných“.⁸⁷ Od pisateľa listu ide o zjavné ublíženie na cti celej mestskej komunity, pretože v úradnej aj súkromnej korešpondencii sa vždy v úvode vyjadruje česť a postavenie adresáta.⁸⁸ Pohanenie adresáta namiesto pozdravu a vyhrážanie sa predstavujú navzájom prepojené javy alebo jednotlivé stupne toho, čo sa niekedy nazýva „liturgiou alebo rituálom násilia“.⁸⁹ Mnohé konflikty začínali verbálnymi a fyzickými prejavmi hanenia a dehonestácie, ktoré sa stupňovali, aby napokon eskalovali do aktu násilia.⁹⁰ Medzi počiatočnou (verbálnou) dehonestáciou a finálnym riešením konfliktu existovala celá škála prejavov a gest, ktoré nasledovali v istej postupnosti, pričom žiaden z aktérov nechcel v konflikte stratiť tvár a snažil sa oplatiť protivníkovi rovnakým hanlivým slovom alebo gestom.⁹¹

Prípadov, keď mestská komunita čelila vyhrážaniu, nie je málo. Nie vždy sa konflikt vyhrotil a prerástol do otvoreného násilia. Existovalo viacero stratégií, ako udržať konflikt vo verbálnej podobe, prejaviť rezistenciu voči vyhrážkam, prípadne ich riešiť diplomatickou cestou. Zaujímavú podobu vyhrážania predstavuje list poľského šľachtica Mikuláša Balického, ktorý analyzoval vo svojej práci maďarský bádateľ János Incze.⁹² Konflikt medzi mestom Bardejov a šľachticom nastal kvôli plateniu tzv. novoročného daru.⁹³ Šľachtic Mikuláš Balický sa v roku 1430 vyhrážal, že ak mesto nezaplatí novoročný dar v hodnote 12 mariek striebra a census, zoberie za rukojemníka každého

85 Takéto konanie je jedným z faktorov, ktoré treba brať pri výskume zločinnosti do úvahy. SCHWERHOFF, 2013, s. 35.

86 Konkrétne príklady uvádza: MAREK 2020, s. 124-127.

87 SROKA, A. Stanisław. Villains, Merchants and the Written Word: A Document of Highland Outlaws from the Polish – Hungarian Border Area from 1493. In MOSTERT, Marco – BARNWELL, P. S. (eds.) *Medieval Legal Process. Physical, Spoken and Written Performance in the Middle Ages*. Turnhout : Brepols, 2011, s. 268.

88 Napríklad v liste z roku 1455: „*Prudentes et circumspecti viri domini amici et vicini carissimi...*“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 818.

89 SCHWERHOFF 2013, s. 34.

90 SCHWERHOFF 2013, s. 34. Na spojenie urážok a násilia v konkrétnych príkladoch poukazuje MAREK 2020, s. 106.

91 MAREK 2020, s. 34-35.

92 INCZE, János. „*My Kingdom in Pledge.*“ *King Sigismund of Luxemburg's Town Pledging Policy. The Case Studies of Segesd and Bártfa*. MA Thesis. Budapest : Central European University, 2012, s. 66-67.

93 V roku 1412 záložoval panovník Žigmund Luxemburský platbu každoročnej kráľovskej dane z Bardejova poľskému šľachticovi Andrejovi Balickému. Po smrti Andreja sa stala držiteľkou práva na výber dane jeho manželka Rachna, po nej (pravdepodobne po jej smrti) Mikuláš Balický, ktorý mohol byť bratom, alebo synovcom Andreja Balického. INCZE 2012, s. 51, 57-58, 64-67.

mešťana, ktorý sa nachádza v Uhorsku, na tak dlho, kým mesto pohľadávku nevyplatí.⁹⁴ Tým sa Balický odvolával na právo veriteľa, ktorý mohol zadržať a uväzniť dlžníka, kým nebude dlžná suma vyplatená.⁹⁵ Svoje vyhrážky zvýrazil použitím titulu *capetaneus in Bartffa*, ktorý mal evokovať vojenskú právomoc nad mestom.⁹⁶ V skutočnosti nemal Mikuláš Balický nad mestom žiadne vojenské právomoci a použitie titulu mestského kapitána iba v tejto listine indikuje, že mu išlo o poníženie bardejovských mešťanov a vytvorenie pozície moci, z ktorej by mohol ľahšie vymáhať svoje požiadavky.⁹⁷ Navyše, nemal právo žiadať od Bardejovčanom novoročný dar, pretože panovník Žigmund Luxemburský ich od tejto povinnosti voči rodine Balických oslobodil.⁹⁸ Z preskúmaných prameňov vyplýva, že v tomto prípade mesto zvolilo stratégiu rezistencie, pretože ani niekoľko mesiacov po vydaní listiny Bardejovčania požiadavky Balického nespĺnili a zdá sa, že rodina Balických od vymáhania dlhu napokon ustúpila.⁹⁹

Jednou z podôb verejného vyhlásenia nepriateľstva, pomsty, alebo zámeru škodiť a uplatniť násilie boli výhražné listy, pripevňované na dvere kostolov, alebo na mestské brány.¹⁰⁰ Išlo o spôsob, ako vo vlastnej réžii dosiahnuť splnenie svojich požiadaviek, alebo odplatiť sa za spôsobenú škodu.¹⁰¹ V roku 1455 došlo ku konfliktu medzi Prokopom z okolia mesta Žmigrod a poddanými panstva Makovica, ktorý prerástol do násilia s následkom zabitia a zranenia makovických poddaných.¹⁰² Po tomto incidente poškodení pripevnili v noci na brány mesta Žmigrod horiacu faklu s listom a s požiadavkou na odškodnenie, inak hrozili mestu zničením.¹⁰³ V tomto konflikte pravdepodobne napokon došlo k vyrovnaniu jednotlivých strán bez použitia násilia, avšak samotný akt umiestnenia výhražného listu na mestské brány, ktoré v konflikte predstavovali významnú fyzickú hranicu a útočisko, naznačuje narúšanie tejto hranice a zvyrazňuje možnú eskaláciu konfliktu.¹⁰⁴

Vo výhražnom liste Petra Axamita adresovanom obyvateľom Bardejova, ktorý pisateľ datoval „pod zelenou jedľou, pri chladnom potoku, v hlbkej doline“, vypovedal bratrícky kapitán prísahným a celému spoločenstvu Bardejova nepriateľstvo na hrdle a majetku za obesenie jeho druhov v Bardejove a vyhrážal sa pomstou.¹⁰⁵ List vydaný pravdepodobne v roku 1453 zapadá do kontextu bratríckych vojen, mimoriadne násilného obdobia, v ktorom sa

94 INCZE 2012, s. 66.

95 INCZE 2012, s. 66.

96 INCZE 2012, s. 66-67.

97 INCZE 2012, s. 67.

98 INCZE 2012, s. 67.

99 INCZE 2012, s. 67.

100 ČORNEJ, Petr. *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*. Praha : Paseka, 2019, s. 46.

101 ČORNEJ 2019, s. 46.

102 RUCIŃSKI, Henryk. Rozboje w zachodnich Karpatach do początku XVI wieku. In MADEJOWA, Maria – MLEKODAJ, Anna – RAK, Maciej (eds.) *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2007, s. 19.

103 RUCIŃSKI 2007, s. 19.

104 SCHWERHOFF 2013, s. 35.

105 „Geben under eine grünen Thannen, bei einem külen bach, in einem tyffen Thale.“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 605; ŠPIRKO, Jozef. *Husiti, jiskrovci a bratríci v dejinách Spiša (1431 – 1462)*. Spišská Kapitula : Spišský dejepisný spolok v Levoči, 1937, s. 87-88.

mestá spolu s krajinskými hodnosťami snažili čeliť vojenskej sile bratříkov. Tí sa najmä na východnom Slovensku opevnili v mnohých hradoch a pevnostiach, odkiaľ podnikali nájazdy a lúpežné prepady.¹⁰⁶ Ako je zrejmé zo zachovaných prameňov, mestská diplomacia musela v tomto období využívať rôzne stratégie, aby ochránila mesto pred napadnutím a obchodníkov pred stratou tovaru a života. Na jednej strane mestá vojensky podporovali výpravy vedené krajinskými hodnosťami na potlačenie bratříkov, na druhej strane vyvíjali veľké úsilie na udržanie prímeria a diplomatických vzťahov s bratríckymi kapitánmi, najmä s Petrom Axamitom.¹⁰⁷ O tom svedčí aj Axamitov list z roku 1456, v ktorom sa rétorika zásadne zmenila. Vyjadril v ňom snahu uzavrieť s Bardejovčanmi prímerie, nazval ich priateľmi a susedmi a ako odmenu za „priateľstvo“ žiadal 400 zlatých.¹⁰⁸

Kým v prípade Axamita vystupovalo mesto zdržanlivo, konflikt v Malcove, v dedine blízko Bardejova, v roku 1454 sprevádzalo násilie, ktoré zarezoňovalo medzi obyvateľmi Bardejova až tak, že mestský pisár zaznamenal udalosť vo forme kronikárskeho záznamu, ktorý bol uložený medzi ostatné písomnosti mestského magistrátu.¹⁰⁹ Vyplýva z neho, že v dedine Malcov došlo k obsadeniu a opevneniu miestneho kostola „zbojníkmi“, s najväčšou pravdepodobnosťou oddielom bratříkov, ktorý viedol Perchl, familiár šľachtica Mikuláša Czajku.¹¹⁰ Bratříkov opevnených v kostole obohnali prenasledovatelia valom, ten zapálili a pevnosť dobyli. Zajali štyridsaťšesť mužov, niektorých spálili oheň, ďalší boli obesení a iba štyria boli prepustení.¹¹¹ Hoci sa to v zázname výslovne neuvádza, s najväčšou pravdepodobnosťou boli za dobytie malcovského kostola a likvidáciu ozbrojencov zodpovední Bardejovčania.¹¹²

Posledným príkladom násilného konfliktu a verbálnej dehonestácie a vyhrážania sa je už spomenutý výhražný list zbojníkov z družiny Fedora Hlavateého z 25. júla 1493.¹¹³ V rámci chronológie konfliktu sa nachádza niekde

106 POLLA, Belo – SLIVKA, Michal. Husiti, Jiskrovci a bratříci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In *Archaeologia historica*, 1980, roč. 5, č. 1, s. 72-73; ŠPIRKO 1937, s. 87-88.

107 BENKA 2019, s. 95-97.

108 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 860; ŠPIRKO 1937, s. 95.

109 ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 730.

110 „...obsessa est ecclesia in villa Melczo, et per quendam nomine Perchle ffamiliarem Nicolai Czajka, sepi et tuguriis roborata....“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 730. Na bratříkov poukazuje stratégia opevneného kostola. POLLA – SLIVKA 1980, s. 72. Mikuláš Czajka bol šľachticom poľského pôvodu, vicekapitánom Podolínce. Z iných písomností je známe, že škodil Bardejovčanom. FEDORČÁKOVÁ 2015, s. 35.

111 „...ipso die sancte Gerdrudis circa medium noctis, circumvallavimus et altera die per ignem expugnnavimus, circa horam prope vicesimamquartam, et predonum numero quadraginta sex captivitati nostre mancipavimus. Ceteri vero quidam in insultibus combusti sunt et interempti, relictis vero pena patibulari puniti sunt et confusi, preter quatuor qui sunt emissi, in solutionem familiarium nostrorum etc.“ ŠA PO, AB, f. Magistrát mesta Bardejov, sign. 730.

112 POLLA – SLIVKA 1980, s. 70.

113 HÚŠČAVA, Alexander. O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. storočia (Bardejovský výhražný list vo svetle histórie). In *Historické štúdie*, 1956, roč. 2, s. 202.

uprostred ako reakcia na popravu viacerých členov zbojníckej družiny.¹¹⁴ Je pozoruhodné, že hoci odosielatelia zvolili formu listu, použitie kresieb popravených, zbraní, prútikov a dier evokuje symbolické vyjadrenie zámeru zbojníkov, ktorým bola násilná pomsta na meste a jeho obyvateľoch. Ako to zdôrazňuje vo svojej štúdii S. A. Sroka, znázornené symboly mali vzbudiť u adresátov strach z fyzického násilia a zároveň slúžili na potvrdenie hodnovernosti odosielateľa namiesto pečate.¹¹⁵ Okrem toho je celkové štylistické a výtvarné stvárnenie listu prejavom výnimočnej kreativity pisateľa, ktorého totožnosť nie je známa.¹¹⁶ Na otázku, či sa im podarilo naplniť svoje hrozby, je ťažké odpovedať. Podobne ako v prípade iných výhražných listov je možné sledovať iba časť konfliktu, celkový obraz je nejasný. A. Húščava veľmi podrobne preskúmal aktivity zbojníckych družín a stratégie miestnych orgánov (miest, kastelánov hradov, stolíc, krajinských hodnostárov) pri riešení násilných konfliktov v pohraničí. V prípade adresovaného Bardejovu našiel indície, ktoré by mohli naznačovať, že po rozptýlení družiny Fedora Hlavatého na rozhraní rokov 1494 – 1495 sa niektorí jej členovia podieľali na požiari mesta Bardejov v roku 1500. Mesto im dokonca zaplatilo za hľadanie možných vinníkov.¹¹⁷ Ak je Húščavov predpoklad správny, znamenalo by to, že sa vyhrážky podarilo naplniť a realizovať spôsobom, ktorý zasiahol veľkú časť mestského spoločenstva a spôsobil významné škody. Stále však išlo o udalosť, s ktorou sa mesto dokázalo vysporiadať bez toho, aby zaniklo. V porovnaní so síce dynamickým a dobrodružným, ale krátkym životom zbojníkov a zbojníckych družín, ktorých členovia väčšinou zomierali násilnou smrťou, často na popraviske, bolo mestské spoločenstvo, žijúce v opevnenom a stráženom meste stabilným a do veľkej miery bezpečným priestorom pre život. Táto črta mestského života spolu s rozsiahlymi kompetenciami mestského súdu a aparátu mestských súdnych zamestnancov predstavovala v stredovekej spoločnosti silnú platformu pre riešenie konfliktov, kriminality a s nimi spojeného násilia.

Záver

Otázka cti a jej narušenia zásadným spôsobom ovplyvňovala život jednotlivcov a celého mestského spoločenstva. Na konci stredoveku boli v mestskom a cechovom prostredí jasne definované pravidlá počestnosti a ich dodržiavanie kontrolovali mestské orgány. Menej jednoznačný bol vzťah mestských orgánov k deliktom spáchaným klerikmi. Hoci bolo mesto o kauzách vo farnosti alebo v augustiniánskom kláštore informované, zdá

114 Najprv boli v októbri 1492 popravení Staško z Oslavy a Senko z Krásneho Brodu, ktorých Bardejovčania chytili počas spoločnej výpravy s ozbrojencami z Makovického panstva, počas ktorej došlo k násilnému stretu so zbojníckou družinou. Neskôr boli chytení a popravení Vasko a Timko, pričom Vasko bol bratom kapitána družiny Fedora Hlavatého. Už po prvej výprave proti družine sa Fedor Hlavatý vyhrážal Bardejovčanom vypálením mesta. HÚŠČAVA 1956, s. 197-199.

115 SROKA 2011, s. 279.

116 S. A. Sroka predpokladá, že mohlo ísť o príslušníka nižšej sociálnej vrstvy, ktorý mal základné vzdelanie a písárske zručnosti, alebo klerika s nižším svätením. SROKA 2011, s. 279-280.

117 HÚŠČAVA, Alexander. Zbojnícke družiny na severovýchodnom Slovensku do roku 1526. In *Slovenský národopis*, 1956, roč. 4, č. 4-5, s. 462-463.

sa, že priamo zasahovalo iba v prípadoch, ktoré sa týkali jeho kompetencií v rámci patronátneho práva. Výzva, aby mesto zasiahlo voči nenávisným kázňam augustiniánskeho kazateľa, vzišla od vikára jágerského biskupa – nejde teda o disciplináciu kazateľov a kňazov mestským magistrátom v tej podobe, ako ju poznáme z novovekého obdobia. Dehonestácia protivníka sa ako jedno zo štádií vedenia konfliktu objavuje vo viacerých konfrontáciách medzi mestom a jeho obyvateľmi na jednej strane a aktérmi rôzneho sociálneho postavenia a statusu. Jeden z prostriedkov používaných pri vedení konfliktov predstavujú výhražné listy, v ktorých sú dehonestácia protivníka, výhražné gestá a úmysel škodiť deklarované prostredníctvom písomného prejavu, čo svedčí o rozšírení významu písomného svedectva v prostredí širších vrstiev v období neskorého stredoveku.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

„Bezuzdné jazyky.“ Češť, reč a podoby nactiutrřačstva v Bardejove od polovice 16. do polovice 18. storočia

Peter Benka

Keywords

crime, judicial system, urban society, Bardejov, Early Modern Era, slander, defamation, honour

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.4

Author

Peter Benka
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava
Slovak Republic
Email: peter.benka@uniba.sk
ORCID: 0000-0003-4566-2799

Cite

BENKA, Peter. „Bezuzdné jazyky.“ Češť, reč a podoby nactiutrřačstva v Bardejove od polovice 16. do polovice 18. storočia. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 38–57, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.4

Abstract

BENKA, Peter. „Unbridled Tongues.“ Honour, Speech and Forms of Slander in Bardejov from the Middle of the 16th to the Middle of the 18th Century.

Honour was a universally present theme in the social interactions of pre-modern European societies. The current paper aims to analyse this concept through the urban community of Bardejov between approximately 1550 and 1750, focusing on verbal offences against honour. The topic is approached from two perspectives. Firstly, an emphasis is placed on the Reformation and humanist discourse in urban communities, the roles placed on preserving one's own and one's neighbours' good reputation, and appropriate reactions to becoming the object of slander. In the second part, social practice is emphasised. On the basis of the source material and brief case studies, examples of three levels of offences are identified: individual, collective/institutional and transcendental. The last two categories suggest possible approaches for future research on honour in the context of variously defined collective identities analysis.

Sotva možno poprieť platnosť slov z Jakubovho listu, že „jazyk Sje síce malou časťou tela, ale dokáže veľké veci.“ Jazyk nie je predstavený v pozitívnom zmysle, ale prirovnaný k ohňu, ktorý aj malý, dokáže zapáliť veľký les, „toto nepokojné zlo, plné smrtiaceho jedu, nik z ľudí nedokáže skrotiť.“¹ Svedectvom, akým problémom bolo „spútať vlastný jazyk“, sú dobové súdne protokoly z mestského prostredia raného novoveku, kde sú spory kvôli rozširovaniu klebiet či nactiutrřačstvu pomerne bežnou záležitosťou. Takéto záznamy sú interpretačnou výzvou, pokiaľ nemajú ostať iba v rovine enumerácie jednotlivých prípadov alebo sa nemajú stať iba akousi kuriozitou, súcou na oživenie autorského rozprávania.

Zámerom nasledovného textu je načrtnúť jeden z interpretačných modelov, akým možno fenomén zachytený v pramennom materiáli zužitkovať v prospech prehĺbenia analýzy dobových spoločensko-kultúrnych pomerov. Za východisko pre uchopenie problematiky budem považovať koncept cti, ktorý je etymologicky

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektov APVV-20-0598: Úloha slovenčiny v Uhorsku v ranom novoveku (riešenom na Filozofickej fakulte UK v Bratislave) a VEGA 2/0093/20 Fenomén viacjazyčnosti v Uhorskom kráľovstve v stredoveku a ranom novoveku (riešenom v Historickom ústave SAV a na Filozofickej fakulte UK).

1 Jakubov list 3, 5 a 8. *Biblia: Slovenský ekumenický preklad*. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2012.

prítomný už v slovenskom označení trestného aktu, nactiutřhačstva. Češť chápem v pomerne širokom zmysle. Cieľom je vnímať ju ako fenomén dobového hodnotového sveta a tým následne lepšie chápať rôzne podoby jej narúšania. Tiež to znamená, že v záujme dôkladnejšieho ozrejmienia kontextu sa nebudem vždy pohybovať striktne v kriminologickej rovine, keďže trestné konanie nebolo jedinou cestou, akým sa s dôsledkami „neskroteného jazyka“ bolo možné v meštianskych komunitách vyrovnáť a nie každá urážka bola hneď predmetom súdneho pokonania.

Druhým princípom, určujúcim charakter argumentácie, je sústredenie pozornosti na rečové prejavy. Tie často sprevádzali alebo boli sprevádzané ďalšími gestami, kultúrnymi symbolmi či spôsobmi konania. V záujme koncentrácie analýzy však bude ťažiskom jazyk a úloha verbálnej komunikácie v procese narúšania a následného obnovovania cti, keďže tým sa otvárajú možnosti načrtnutia presahov, ktoré výsledky výskumu kriminality ponúkajú pre interpretáciu niektorých ďalších socio-kultúrnych fenoménov predmodernej spoločnosti. Podobne ako pri chápaní cti, aj pri vymedzovaní „rečového prejavu“ vychádzam z pomerne široko chápaného významu pojmu, zahŕňajúc doň celú škálu svedectiev. Pochopiteľne, pri používaní písomných dokumentov pre výskum hovorovej praxe je potrebné mať na pamäti formálne i žánrové možnosti a obmedzenia pramenného materiálu.

Ak by som vychádzal z predpokladu, že Weberovo rozdelenie historického bádania medzi zhrňáčov dát (*Stoffhuber*) a zhrňáčov zmyslu (*Sinnhuber*) má opodstatnenie,² aj zámerom tejto štúdie je zaradiť sa skôr do druhého okruhu. Pôjde teda primárne o kvalitatívnu analýzu problematiky. Rámcom pre výskum je slobodné kráľovské mesto Bardejov.³ Jadro štúdie tvoria dva vzájomne prepojené pohľady na otázky cti a jej narúšania rečou – intelektuálny diskurz a sociálna prax v mestskom prostredí. Pred samotnou analýzou je však potrebné venovať v krátkosti pozornosť konceptom, ktoré tvoria východisko pre analýzu.

S pojmom „cti“ sa síce možno stretnúť takmer v každej sfére života predmodernej spoločnosti, jednoznačne ju zadefinovať pre potreby historického výskumu nie je jednoduché. Češť patrí k tým konceptom, ktoré sú súčasníkmi i bádateľmi vnímané často skôr intuitívne. Definícia z *Enzyklopädie der Neuzeit* chápe češť – na rozdiel od staršieho bádania – nie ako statický fenomén v morálnom a právnom systéme, ale skôr ako „historicky premenlivý, komplexný systém pravidiel pre vzájomné hodnotové úsudky.“ Ten následne formuje individuálnu i skupinovú identitu, hodnotové systémy, špecifiká sociálnych rolí a statusu, a s tým súvisiace normy správania.⁴ Narušenie cti klamlivými alebo urážlivými – neraz aj pôvodne azda žartovne myslenými

2 Maxa Webera parafrázuje SCHWERHOFF, Gerd. Early Modern Violence and the Honour Code : From Social Integration to Social Distinction? In *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 28.

3 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Prešov – pracovisko Bardejov (ďalej: ŠA PO – p. BJ), fond Magistrát mesta Bardejov (f. MMB) – Knihy.

4 WEBER, Wolfgang. Ehre. In *Enzyklopädie der Neuzeit*, vol. 3. Eds. Friedrich Jaeger et al. Stuttgart : J. B. Metzler Verlag, 2006, s. 78.

– poznámkami nebolo považované za banálnu záležitosť, ako o tom svedčia aj súdne záznamy v protokoloch mestskej rady Bardejova. Urážka na cti však nebola nevyhnutne jediným motívom, kvôli ktorému sa jednotlivé prípady dostávali pred mestské súdne orgány. Často bola súčasťou rozsiahlejšieho sporu, ktorý nevhodne zvolené slová mohli vyvolať a za nimi nasledovali ďalšie aktivity, prerastajúce až do otvoreného fyzického násillia medzi účastníkmi. Zle mienené slová mohli tiež eskalovať už prebiehajúci konflikt. Hranica medzi rôznymi typmi konania bola veľmi tenká a aktéri ju ľahko a rýchlo prekračovali, keď sa k slovu dostali emócie. Z rôznorodosti situácií, ktoré sú zachytené v prameňoch, však všeobecne vysvitá veľká vážnosť, ktorá bola slovám pripisovaná, a to bez ohľadu na to, či sa konflikt utíšil v zárodku alebo sa stupňoval k ďalšej konfrontácii. Túto pociťovanú vážnosť je teda potrebné mať pri analýze na zreteli a nepodceňovať ani zdanlivo nevinné poznámky, ktoré sa dostali pred mestský súd. Možno tu upozorniť na metaforu Gerda Schwerhoffa – češť bola pre mešťana raného novoveku čímsi ako druhou kožou. Zraneniam na cti bolo treba predchádzať – alebo ich naprávať – podobne ako zraneniam na tele.⁵

Dôležitosť cti pre správnu interpretáciu mnohých spoločenských fenoménov si teda po vzore antropologického bádania v čoraz väčšej miere uvedomujú aj historici. Bádateľská pozornosť sa najprv sústreďovala na češť ako jeden z dôležitých stavebných prvkov stavovskej identity privilegovaných vrstiev spoločnosti, často zdôrazňujúc jej performatívny či civilizaačný charakter v eliasovskom zmysle slova.⁶ Takéto úzke vymedzenie problému je však opúšťané a bádatelia sa väčšmi sústreďujú na roly, ktoré češť zohrávala pri formovaní kolektívnej i skupinovej identity aj v ďalších spoločenských vrstvách a sociálnych skupinách.⁷ Dôležitú úlohu pri posudzovaní hodnoty cti zohrávala jej strata, ktorá sa odrazila v sociálnej identite a vylúčení.⁸ Češť (v prameňoch *honor*, *Ehre*) sa v niektorých kontextoch javí ako osobnostná charakteristika človeka, v iných nadobúda podobu jeho vlastníctva, s ktorým vo svojom spoločenstve môže zaobchádzať ako s kreditom (užitočný – nie však úplne vyčerpaný – môže byť sociologický koncept kultúrneho kapitálu). Úzko súvisí s povestou (*fama*, *Ruf*), ktorú jej nositeľ v spoločenstve požíva. Ako na to doterajšie bádanie už opakovanne poukázalo, urážka na cti sa pohybuje na hranici medzi osobným a skupinovým – urážka jednotlivca sa mohla preniesť na kolektív a, naopak, pohana skupiny mohla byť vnímaná mimoriadne osobne jej konkrétnymi príslušníkmi.

V tejto štúdií bude východiskom pre uchopenie cti a jej narúšania v reči schéma, čiastočne inšpirovaná typológiou navrhnutou Gerdom Schwerhoffom

5 SCHWERHOFF 2013, s. 36.

6 SCHREINER, Klaus – SCHWERHOFF, Gerd. Verletzte Ehre: Überlegungen zu einem Forschungskonzept. In SCHREINER, Klaus – SCHWERHOFF, Gerd (eds.) *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 1995, najmä s. 1-12. Metodologické hľadiská DINGES, Martin. Die Ehre als Thema der historischen Anthropologie. In *ibidem*, s. 29-62. Pozri tiež ELIAS, Norbert. *O procese civilizace*, 2 vols. Preložil Josef Boček. Praha : Argo, 2007.

7 DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, vol. 2: *Vesnice a město*. Preložila Martina Nováková. Praha : Argo, 2006, s. 171-214.

8 Prípadové štúdie v SCHREINER – SCHWERHOFF 1995. Pozri tiež DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*. Preložil Josef Boček. Praha : Dokořán, 2003.

pre interpretáciu násilnej kriminality.⁹ Podľa neho nie je prínosné dívať sa na násilie späté s urážkami na cti nevyhnutne ako na kriminálny a sociálne patologický jav, radšej treba uvažovať v duchu procesov sociálnej integrácie a vylúčenia. Spory medzi jednotlivcami teda treba interpretovať ako úsilie o dosiahnutie rovnovážneho vzťahu v spoločenstve a opätovné zdôrazňovanie a potvrdzovanie akceptovaného systému hodnôt. V konfrontácii sa účastníci vymedzujú voči nežiaducim formám správania, bez pociťovanej potreby zveriť túto úlohu formálnym inštitúciám.

Štúdia vychádza z predpokladu, že prostredníctvom konfrontácie – v podobe urážlivých slov – dochádza k procesom sociálnej integrácie a opätovného potvrdzovania hodnotových systémov a identít. Pre osvetlenie tejto perspektívy možno načrtnúť trojstupňovú typológiu situácií, v ktorých k narúšaniu cti a pohaneniu dochádzalo. V prvom rade ide o individuálnu rovinu, o snahu poškodiť česť jednotlivca prostredníctvom útoku priamo na jeho osobu, charakter či schopnosti. Druhú skupinu tvoria útoky vedené smerom ku kolektívu – čiastočne na inštitúcie, ale predovšetkým na kolektívne identity, ktoré hanený jednotlivec buď sám zdieľal, alebo bol ako taký vnímaný. Tretiu skupinu tvoria špecifické prípady urážky vyššieho rádu, týkajúce sa transcendentálnych entít, vieroučných článkov alebo iných hodnôt zdieľaných spoločenstvom. V poslednom prípade ide teda už o rúhačstvo (*blasphemia*), ktoré je tu interpretované z aspektu nactiutŕhania.¹⁰ Pri práci s pramenným materiálom je však potrebné mať na pamäti, že takáto typológia je iba pracovným analytickým nástrojom a v jednotlivých prípadoch sa rôzne aspekty vzájomne prelínali, dopĺňali a podmieňovali, pričom dobová prax medzi nimi terminologicky či právne nie vždy rozlišovala.

Jazyk a česť v intelektuálnom diskurze

Je prirodzené, že v prípade takého komplexného fenoménu, akým bola česť v predmodernej stavovskej spoločnosti, možno naraziť na jej reflexiu v širokej škále textov. Na tomto mieste sa sústredím na vybrané príklady intelektuálneho diskurzu náboženského a politicko-teoretického rázu v prostredí hornouhorských slobodných kráľovských miest, ktoré tematizovali vzťah cti a jazyka.

Po polovici 16. storočia možno v mestských komunitách regiónu už vo výraznej miere pozorovať prienik reformačných vplyvov do mnohých sfér života. Za jednu z najpriamejších ciest, ako vstúpiť princípy osobnej zbožnosti a nového náboženského chápania čo najširšiemu okruhu ľudí, bol považovaný katechizmus. V mestách horného Uhorska si najväčší vplyv získal Lutherov

9 SCHWERHOF 2013, s. 31-34.

10 Pozri SCHWERHOFF, Gerd. *Zungen wie Schwerter: Blasphemie in alteuropäischen Gesellschaften, 1200 – 1650*. Konstanz : Universitätsverlag Konstanz, 2005.

Malý katechizmus.¹¹ Okrem toho možno v oblasti dokladovať aj text domáceho pôvodu, ktorého autorom bol Leonard Stöckel.¹²

Vzťahu jazyka a cti blížneho sa pozornosť venovala primárne vo výklade ôsmeho prikázania Dekalogu, slovami bardejovského vydania Lutherovho katechizmu: „Nepromluwijss proti Bližnijmu swému křiwého swédectwij.“¹³ V oboch katechizmoch, Lutherovom i Stöckelovom, sa dôraz kladie v prvom rade na odsúdenie lži „[a]bychom [...] Bližnijmu swému [...] neskodili: a geho w nižadnau křiwau powěst tayne nebo zgewně neoblačeli.“¹⁴ Stöckel ponúka o čosi rozsiahlejšiu diskusiu o podstate pravdivých a lživých tvrdení, no i uňho je jedným z hlavných motívov výzvy vyhnúť sa čomukoľvek, „čo môže poškodiť povest, češť a vážnosť druhých“ (*famae, existimationi aliorum*).¹⁵ Vzťah k osobnej cti je tu vnímaný výrazne v kontexte vzájomného spolužitia v spoločenstve, úzko prepojený s myšlienkou dobrej povesti a obrazu, ktorý si o človeku utvárajú jeho susedia. Ideálom reformátorov je formovanie konania svojich poslucháčov v duchu lásky k blížnemu, a to vrátane ich cti a dobrej povesti. Podobne ako pri vysvetleniach ostatných prikázání, aj v tomto prípade Stöckel pridáva víziu odmeny, ktorá je výsledkom dodržiavania Božích nariadení a spočíva v uistení, že „ten, kto chráni povest iných, sám pocíti ochranu svojej povesti.“¹⁶

Okrem nepravdivých tvrdení v úzkom zmysle slova sa pod prikázáním chápu aj všetky klamstvu príbuzné prejavy, ako „nesprávne rozsudky a svedectvá, lichotenia, osočovania, ohovárania, porušenie spoľahlivosti v sľuboch.“ Každý tak svojím konaním môže a má prispievať k súdržnosti spoločenstva, ktorého je súčasťou, a nedávať priestor sociálne rozvratným tendenciám. Správne fungovanie spoločenstva je však pre Stöckela aj na iných miestach v jeho diele späté s ideálom dobrej kresťanskej vrchnosti, ktorej sú uložené úlohy prekračujúce limity dané jednotlivcom. Jednotlivci majú udržiavať omyly druhých v skrytosti, keďže nemožno vidieť do vnútra iných, a teda je stále nablízku riziko omylu a s ním neoprávneného poškodenia cti druhého. Avšak tí, ktorí vystupujú z pozície autority, sú, naopak, Božím príkazom práve k tomu povolaní, aby karhali a naprávali chyby druhých. A obzvlášť sa to má týkať kazateľov, ktorí si svoju úlohu majú plniť aj voči nositeľom svetskej autority.¹⁷ Vo vzťahu k otvorenému pomenúvaniu nedostatkov druhých sa teda u Stöckela dá stretnúť s chápaním v dvoch rovinách – neuvážená individuálna iniciatíva v sebe nesie negatívny potenciál narušenia kresťanského príkazu lásky

11 Preklad pre slovenské publikum: *Katechismus, To gest: Kratičke obsazenij a wyklad přednich Čzłankůw Wyrjij a Náboženstwij Křestianskeho / čemuž se Lidé Křestiansstij / a zwlasťe Dijtky w Sskolách počátečné wycůgij*. W Bardijowe : Skrz Dauida Guttgesella, 1581. Faksimile: *Bardejovský katechizmus z roku 1581: najstaršia slovenská kniha*. Ed. Miloš Kovačka. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013.

12 *Katechizmus Leonarda Stöckela a jeho teologicko-filozofický odkaz*. Eds. Michal Valčo a Daniel Škoviera. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014.

13 *Bardejovský katechizmus*, s. 73. *Katechismus*, fol. 10r. *Katechizmus Leonarda Stöckela*, s. 54-57.

14 *Bardejovský katechizmus*, s. 73. *Katechismus*, fol. 10r.

15 *Katechizmus Leonarda Stöckela*, s. 56-57. Slovenské citáty priamo v texte pochádzajú z prekladov uvádzaných v príslušnej poznámke.

16 *Katechizmus Leonarda Stöckela*, s. 56-57.

17 *Katechizmus Leonarda Stöckela*, s. 54-55.

i sociálnej súdržnosti, v záujme ktorej je zase svetská a duchovná autorita povolaná k otvorenému pomenovávaniu problémových javov.¹⁸

Rozlišovanie osobného a verejného je podnietené tak reformačnými ideálmi o vnútornom prerode človeka, ako aj humanistickým diskurzom, čerpajúcim z antických vzorov. Hranice opodstatneného a škodlivého pri kritických vyjadreniach na cudziu adresu neboli vždy jasné. Ako ukazujú príklady z katechizmov, zdržanlivosť pri vyslovovaní kritických súdov mohla byť chápaná ako výraz lásky k blížnemu. Zároveň však ako láska k blížnemu mohla byť interpretovaná aj dobre mienená kritika, obzvlášť ak sa pod postavením autority nechápala len jej formálne inštitucionalizovaná podoba, ale zaštitíť sa ňou mohli i rodičia, priatelia či susedia.

Istá ambivalentnosť panovala tiež v rovine odporúčaní, ako reagovať na poškodenie vlastnej povesti. V diele *Apophthegmata*, určenom študujúcej mládeži a sprostredkované i širšej komunite, Stöckel na príkladoch antických mudrcov a štátnikov rozvíja aj túto tematiku.¹⁹ Významnú úlohu prisudzuje zdržanlivosti a sebaovládaniu, keďže „je nedôstojné pre charakterného muža, aby sa zúrivo vyvršil na tých, ktorí mu nemôžu ublížiť, nech je ich nežičlivosť akákoľvek veľká.“²⁰ Aj keď je v texte zjavné, že často má na mysli špeciálne prípravu budúcich správcov štátu, takýto prístup sa neobmedzuje iba na nich: „(T)áto cnosť [pohrdanie zlými rečami] je veľmi potrebná všetkým, ale hlavne vládcom, na ktorých zle nadávajú veľmi mnohí.“²¹ Na druhej strane to však nemá znamenať úplnú rezignáciu na vlastnú obhajobu, obzvlášť ak je možné dosiahnuť ju elegantným či vtípnym spôsobom. Verše komentujúce epizódu zo života spartského kráľa Leonida napríklad uznávajú, že „tak zapárača treba vždy/rázne, no slušne usadiť, nech odučí sa pyskovať/a nevhod hocčo zhadzovať.“²²

Kým mnohé z týchto odporúčaní sú podľa Stöckela univerzálne aplikovateľné, predsa len ich ideálnym adresátom je budúci nositeľ politických postov a svetskej autority. Nactiutfhačstvo a vedenie zlých rečí v dobovom humanistickom diskurze nebolo nevyhnutne individuálnou záležitosťou zainteresovaných jednotlivcov, ale prispievalo aj k podobe spoločnosti ako takej. Neprekvapuje teda, že téma sa objavuje v ďalších prácach politickej teórie. V príručke pre výchovu vladárov, venovanej členom prešovských samosprávnych orgánov a miestnej mládeži, Ján (Johannes) Weber práve v neskrutených jazykoch vidí pôvodcu mnohých nepokojov v štáte (*in Republica*), z klebety

18 Pozri GUITMAN, Barnabás. *Politia sunt opera Dei – Leonhard Stöckel's Doctrine of the Government*. In *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*, 2019, roč. 15, s. 47-61.

19 STÖCKEL, Leonhard. *Apophthegmata Illvstrivm Virorvm, expositione latina et rythmis germanicis illustrata*. S. l. : s. t., 1570. Slovenský preklad: STÖCKEL, Leonard. *Výroky slávnych mužov*. Ed. a trans. Daniel Škoviera. In *Latinský humanizmus*. Ed. Daniel Škoviera a kol. Bratislava : Kaligram; Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 191-390.

20 STÖCKEL 2008, s. 233. STÖCKEL 1570, fol. 32v.

21 STÖCKEL 2008, s. 263. STÖCKEL 1570, fol. 56r.

22 STÖCKEL 2008, s. 263-264. Nemecký text: „*Wie man ein Speier empfaehen soll / Und ihn ho'flich ablaugen wol / Das er das maul ein ander mal / halten lerne, in solchem fahl.*“ STÖCKEL 1570, fol. 56v.

(*calumnia*) pramení „všetko zlo, čo kedy jestvovalo a jestvovať bude.“²³ Vracia sa k motívu, že zlé reči neškodia iba iným, ale i pôvodcovi samému, oheň, čo roznieť, napokon spáli aj jeho jazyk a česť. Je opäť úlohou svetskej autority zakročiť, pretože „dom, ktorému nezáleží, že sa v ňom šíria urážky, osočovanie a pretváрка, je nešťastný a nehodný cti“ (*infelix atque inhonesta/unglücklich und unehrbar*).²⁴ Zároveň upozorňuje na potrebu zdržanlivosti. Vychádzajúc z antických vzorov deklaruje, že je známkou dobrého vládcu, ak dokáže zniesť kritické výroky na svoju adresu. Trpezlivosť je aj tu jednou z hlavných cností: „(N)ech zvrátený svet súdi, koľko chce, a nech zraňuje svojim pokriveným zobákom. No vládati nech si cenia zlomyselné výroky nactiutŕhačov asi tak, ako odporné krkavčie krákanie prerážajúce vzduch.“²⁵ Na príklade nositeľa svetskej moci je tu teda identifikovateľný dvojstupňový prístup k nactiutŕhačstvu. V individuálnej rovine je nabádaný k trpezlivému znášaniu nepravosti, ako správca verejných záležitostí ale má včas uhasiť požiar hanlivých rečí.

Ako sa takéto teoretické úvahy a rozlišovanie individuálneho a verejného premietalo v praxi, možno vidieť na príklade vzdelancov počas teologických polemík v závere 16. storočia.²⁶ Práve vtedy došlo v priebehu definovania konfesionálneho konsenzu aj k prudkým výmenám názorov, pri osobných stretnutiach i prostredníctvom tlačených textov. Ich účastníci sami neraz explicitne poukazovali na rozlišovanie medzi urážkami a krivdami, ktoré sa týkali iba ich osobne, a tými, ktoré sa mohli týkať celého spoločenstva.

V predhovore k svojej analýze chybných téz Gašpara Pilza, „krypto-kalvinistického“ kazateľa, podávajú reprezentanti bardejovskej cirkvi v skratke históriu sporu. Zlé náuky sa šíria pre nepripravenosť poslucháčov i veľkú aktivitu ich stúpcov. Považujú teda za potrebné reagovať, no nie na všetko, keďže niektoré z tvrdení (*enormes calumnias*) sú nehodné odpovede.²⁷ Vymenúvajú mnohé prešľapy, ktorých sa z ich pohľadu Gašpar Pilz v priebehu sporu dopustil, pričom nejde len o obsahové záležitosti, ale aj o spôsob vedenia sporu. Po nedostatočnej odozve svojich latinských textov sa totiž nemecky obrátil na širšie publikum, pričom v nich zaútočil aj na seniora (*in D. Seniore reprehenderit*), vrchného predstaviteľa miestnej cirkevnej správy, motivovaný „potleskom davu proti správne uvažujúcim.“²⁸ Predstavitelia mestských cirkví napokon rozhodli o príprave nového spisu, ktorým by obhájili svoje pozície proti vzneseným krivým obvineniam zo zlej vierouky. Ich zdržanlivosť a mlčanie mohli vyvolať pochybnosti a vniesť do života cirkevných spoločenstiev zmätok a vnútorný rozbroj.²⁹ V takomto duchu sa nesie krátky príhovor seniora Benedikta Belsia v úvode práce. Ponechanie nepravdivých tvrdení,

23 WEBER, Ján. *Vladárske čítanie*. Eds. a trans. Erika Brodňanská, Adriána Koželová a Erika Juríková. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2019, s. 125. WEBER, Johannes. *Lectio principum. Das ist Regenten Lection*. Leutschoviae : Typis Haered. Brev., 1665, fol. I 4.

24 WEBER 2019, s. 126. WEBER 1665, fol. I 4 v.

25 WEBER 2019, s. 127. WEBER 1665, fol. K 1.

26 Prehľadne v KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku, 1517 – 1711*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1935, s. 124-132.

27 WAGNER, Martin. *Examen thesium et regularum Zvinglianarum de coena Domini, vulgatarum per Casparem Pilcium*. Bartphae : Daudit Gutgesell, [1586], fol. * iii.

28 WAGNER 1586, fol. * v.

29 WAGNER 1586, fol. ** ii v.

urážok a obvinení bez odpovede by malo neblahé dôsledky pre otázky osobnej viery teologicky menej zdatných členov spoločenstva. Osobný rozmer sporu tu ustupuje do úzadia. Pragmatická stránka vyvracania „zlých názorov“ sa spája s verejným záujmom a ochranou cti, viery a súdržnosti celého spoločenstva. V tomto duchu je interpretovaný aj postoj svetskej vrchnosti, ktorá ako dobrý strážca jednoty a čistoty viery pre dielo vyjadrila podporu.³⁰

Ešte výraznejšie tieto otázky tematizuje Severín Škultéty v predhovore svojho *Admonitio brevis*,³¹ reagujúcom na iný kryptokalvinistický text. Ako prvý z dôvodov napísania diela uvádza opakované želania a výzvy svetskej vrchnosti, predovšetkým šarišského župana Františka Dersffyho. Škultéty si povzdycháva, že jemu – najmenšiemu zo všetkých Kristových služobníkov – by nikdy nebolo na um zišlo, aby sa textom obracal na magnátov Uhorského kráľovstva. Na výzvy patrónov, že odpovedať musí nie kvôli sebe, ale kvôli vierovyznaniu, sa pokúšal reagovať tým, že obvinenia sa týkajú väčšmi jedného z jeho kolegov, Alberta Grawera. Na naliehanie Dersffyho vyslanca sa však napokon nechal presvedčiť aj on k odpovedi, vedomý si svojej zodpovednosti za konfesijné spoločenstvo ako také.³² Motív osobného a verejného ďalej rozvíja v druhom bode zdôvodnenia. Uvádza tam neslýchané urážky (*Procrustas, Vbiquistas, Martionitas, Eutychianos*), ktorým boli on a jeho kolegovia v oponentovom polemickom spise vystavení. Dodáva zároveň, že nejde o urážky osobné, ale doktrinálne (*conuitia quia non personalia sed doctrinalia*), preto sa k nim nemôže ani nesmie stavať nevšímavo a s nadhľadom, keďže by sa tým spáchala krivda Bohu, vierovyznaniu i vlastnému svedomiu. Napokon pritom nasleduje aj Kristov príklad, ktorý sám odrážal útoky od seba a svojho učenia.³³ Zaujímavé je tu práve rozlíšenie osobnej urážky a útoku na učenie. V Škultétyho argumentácii síce ostáva explicitne nevypovedané, ale predsa len prítomné presvedčenie, že na osobné urážky je správne nereagovať, odpúšťať ich a prehliadať, v duchu kresťanských i humanistických motívov. Keď však ide o záležitosť doktríny, názoru, pravej viery, obvinenia nesmú ostať bez odpovede. V latinskom texte dokonca doslovne prirovnáva absenciu reakcie (*dissimulari*) k zanechaniu svojho vierovyznania (*desertione Confessionis nostrae*).

Zaujímavé sú v tejto súvislosti Škultétyho úsudky o názorových rivaloch. V texte adresovanom svetským vrchnostiam totiž zdôrazňuje, že rozhodne nie je jeho zámerom, aby boli jeho oponenti zbavení svojich kazateľských úradov. Ako nasledovaniahodné uvádza príklady ich predchodcov zo staršej generácie (*imitentur modestiam quorundam antecessorum suorum*), ktorí síce inklinovali ku Kalvínovým teologickým náhľadom, predsa len sa však nedopúšťali takých neslušných a rúhavých rečí na adresu pravoverných cirkví, na

30 WAGNER 1586, fol. ** iii v.: „[...] exigente id quoque *ομόνοια* confessionis & fidei nostrae. Vult enim Deus, pios Magistratus verae religionis assertores & tutores esse.“

31 SCULTETI, Severinus. *Υπόμνημα sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives de asserenda et retinenda veteri seu auita vere Christiana doctrina in Confessione Augustana comprehensa*. Bartphae : Imprimebat Daudid Gutgesell, 1599.

32 SCULTETI, 1599, fol. a ii.

33 SCULTETI 1599, fol. a ii v.

čele s Bardejovom. Spomína príhodu, ktorej bol kedysi sám svedkom. Matej Thury, jeden zo starších kalvinizujúcich teológov, v čase priprav vydania maďarskej Biblie v Bardejove vtedy napomenul svojho spoločníka, ktorý sa urážlivo vyjadroval o tamojšom vierovyznaní. Iba v prípade, že sa takúto bývalú koexistenciu nepodari obnoviť a okruh jeho oponentov nedokáže krotiť svoje jazyky a mysle (*incontinentis linguae & mentis, vt a manifestis publicis mendaciis & blasphemiiis, quales continet Panharmonia non abstineat*), prenecháva ich osud úsudku vrchnosti.³⁴

Tretím – a posledným dôvodom – ktorý Škultéty identifikuje, je úsilie vyvrátiť lži oponentov o dejinnej kontinuite a ich úsilie privlastniť si reformačné dedičstvo.³⁵ Veľká časť rozpravy je venovaná práve otázkam historickej postupnosti a identity „obnovených cirkví.“ Na záver Škultéty pridáva samostatnú sekciu venovanú obrane Martina Luthera, ktorý je týmito „novými teológmi“ osočovaný a znevažovaný. Akoby na fiktívnom súdnom pojednávaní, uvádza sériu svedectiev v Lutherov prospech, ktorými podvracia tvrdenia svojich oponentov, nešetriac tvrdými slovami na ich adresu.³⁶ Prostredníctvom obrany reformátora zaznieva obrana celého spoločenstva, hlásiaceho sa k jeho odkazu. Delegitimizáciou zakladateľskej postavy zo strany názorových oponentov akoby na cti a povesti utrpeli škody aj súčasníci. Prostredníctvom „súboja o češť“ historickej postavy sa tak odohrával aj „súboj o češť“ celého spoločenstva. Prepojenie osobnej a kolektívnej urážky nadobúda iný rozmer – zdanlivo osobné útoky na jednotlivca, Martina Luthera, sú útokmi na komunitu vnímajúcu sa ako intelektuálne i duchovne s ním spriaznenú. Otázka cti a jej narúšania tu otvára ďalšiu perspektívu, prostredníctvom ktorej možno nazerať na formovanie kolektívnych identít.

Jazyk, češť a život mešťianskych komunit

Mentálne postoje, s akými mešťianska spoločnosť pristupovala k otázke cti a jej narúšania rečou, možno demonštrovať už na príkladoch z normatívnych textov. Ich praktická aplikácia v mestskom súdnictve ostáva stále otvorenou otázkou, najmä vzhľadom na povahu súdneho rozhodovania. Nemožno teda automaticky vychádzať z predpokladu, že jednotlivé texty a nariadenia mali bezprostredný vplyv pri rozhodovaní mestských súdov, vznikli však v tom istom hodnotovom rámci, v akom boli vynášané ich rozhodnutia. Súdiac podľa neskorších odpisov alebo tlačí, povedomie o neskorostredovekých súpisoch práva sa udržiavalo aj počas raného novoveku, či už z praktických alebo politicko-kultúrnych dôvodov.³⁷ Ako príklad možno použiť súbor tavernikálneho práva, kde sú otázkam cti poškodenej hanlivými vyjadreniami venované

34 SCULTETI 1599, fol. a iii v. – [a iiii] r.

35 SCULTETI 1599, fol. [a iiii] r.

36 SCULTETI 1599, fol. N ii v. O iii r.

37 MERTANOVÁ, Štefánia. *Ius tavernicale. Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15. – 17. stor.)*. Bratislava : VEDA, 1985, na s. 155-215 edícia textu. Dobové latinsko-maďarské tlačené vydanie: *Ius Civile, Sive Statuta, Privilegia, Praerogativaeque ax Consuetudines Municipales Regiae ac Liberae Civitatis Cassoviensis [...]*. Bartsphae : Typis Civitatis impressit Thomas Scholtz, 1701.

dva články. Medzi príkladmi na pozbavenie cti (*entehren*) sú v prvom z nich uvedené výrazy, ktoré pracovali s motívom nehodného pôvodu (*Hunds Sohne*) alebo nemorálneho charakteru a konania (*ein Lügner, nicht fromb, ein Übelthäter, Betrieger, Verräter*). V nasledovnom článku sa nehovorí priamo o zbavení, ale o poškodení cti a zbožnosti (*Frombkkheit und Ehr verletzt mag*). Aj keď sa niektoré typy urážok objavujú znova, zdá sa, že v tomto článku sa výber koncentruje väčšmi na prepojenie so široko chápaným duchovným aspektom (počnúc *Kirchendieb* a *ein Pfaffen oder Münchkindt und Ehebrecher* po *Zauberer, Zaubererin* a *Beschuldigung der Ketzerey*). V prípade prvej skupiny ide navyše o urážky, týkajúce sa jednej osoby (*das nur sein eigen Persohn betrifft*), v druhej kategórii je nactiutřhanie vnímané širšie, keďže sa týka poškodenia povesti predkov a pôvodu (*oder sonst, dadurch rätterliche [pôvodne pravdepodobne vätterliche] und seines Herkommens Frombkkhit vertunckelt oder befleckht würde*).

Azda s rozlišovaním poškodeného súvisí aj rozdielnosť trestu. V prvej kategórii sa v prípade dokázania viny uplatňuje finančný trest. V druhej kategórii, kde je okruh poškodených svojím spôsobom širší kvantitatívne i kvalitatívne, je trest po dokázaní skutku doplnený o ďalšiu rovinu. Od vinníka sa očakávalo, že má byť privedený na priestranstvo, kde sa zhromažďuje väčšie množstvo ľudí, a tam verejne vyznať svoje lživé tvrdenia, vysloviť ospravedlnenie a aj takýmto spôsobom zahľadiť rany na povesti a cti poškodených.³⁸ Na týchto príkladoch možno vidieť nielen dôležitosť pripisovaných cti a potrebu jej nápravy, ale aj isté rozlišovanie medzi striktne individuálnymi spormi a urážkami, ktoré sa týkajú či už viacerých alebo hodnotovo vyššie stojacich konceptov (ako zbožnosť alebo češť predkov). V samotnej súdnej praxi – v miere, ako je rekonštruovateľná na základe zápisov v magistrátnych protokoloch – sa pred 18. ťtoročím nie vždy stretávame so špecifikáciou právnych zdrojov, ktoré by jednotlivé rozhodnutia motivovali. Napriek tomu je kultúrny a hodnotový kontext spoločný právnej norme i praxi.

Prvej skupine, ktorej budeme venovať pozornosť pri diskusii o mešťianskej realite, sú spory medzi jednotlivcami, ktorých súčasťou boli urážlivo pociťované vyjadrenia. I tie možno ešte ďalej rozlíšiť na také, ktoré boli v istom zmysle univerzálne používané a aplikovateľné, nezávisle od kontextu, iba s cieľom druhého poškodiť alebo nechať voľný priedchod vlastným emóciám. Klasickými príkladmi sú urážky ako zlodej, klamár, šelma, spojenia so psom či variácie na tému „nepoctivý človek.“ V princípe sa síce nimi mohlo reagovať na nejakú konkrétnu, zúčastneným známú situáciu, emocionálny rozmer však prevažuje nad tým faktickým, i keď načrtnutie akýchkoľvek hraníc podlieha a je vždy výsledkom subjektívnej interpretácie. V roku 1705 sa napríklad viedol spor medzi zborovským hradným kapitánom Gašparom (Caspar) Csató a Michalom Vajnarovicsom.³⁹ Kapitán k mešťanovi vyslal dvoch svojich ľudí, pričom Vajnarovics ho začal pred nimi z neznámych príčin znevažovať (*vituperiosis verbis afficere & diffamare*). Kvôli problémom pri dohadovaní podmienok práce,

38 MERTANOVÁ 1985, s. 177-178.

39 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 62, s. 12-14.

ktorú mal Vajnarovics vykonať, v hneve Csatóa označil „vulgariter Schelma, Czigan & similibus“ a dodal „nasram na wasseho Capitana, i na was.“

Urážlivú hodnotu ale v užšej spoločnosti mohli nadobudnúť aj bežné slová, ktoré by si nezainteresovaní tak nevysvetľovali. V roku 1641 bardejovská mestská rada riešila spor Woitka Pepernika a Ivana Rusnaka. Ivan mal svojho spoločníka pred svedkami nazvať „cesnak“ (*ty česku; du česnek*), zdanlivo nevinným slovom. Jeden zo svedkov však vysvetľuje kontext. Slová zazneli ako súčasť sporu okolo spochybňovaného vyplatenia dlhu, kde okrem iných – nešpecifikovaných – tvrdsích slov napokon odznel aj cesnak, čo účastníci správne chápali ako obvinenie zo záhradného zlodejstva. Aj mestský súd to napokon interpretoval vo význame „zlodej cesnaku“ (*einen Knoblauch dieb*). V emocionálne vypätej atmosfére hádky tak aj obyčajné slovo stačilo na rozdúchanie ešte väčšieho sporu, na ktorý mal Pepernik reagovať odvolaním sa na potrebu dôkazu pre obvinenie a poškodenie povesti, sprevádzané opätovnou urážkou v podobe prirovnania k psiemu pokoleniu.⁴⁰

V roku 1643 viedli bardejovskí piliari spor proti jednému zo svojich radov, Gregorovi, ktorý na cechovom zasadnutí v hostinci k nevhodným slovám pridal aj spupné chovanie. Situáciu len zhoršila jeho žena, ktorá iného účastníka počastovala prirovnaním k psovi, ktorý ušiel zo Sabinova (*du krepplische hundt, dubist von Zeben entlauffen*). Mestský súd rozhodol, že do mestského žalára nemá byť poslaný iba Gregor, ale aj jeho jazyčnatá žena, (*das sie so ungewaschen maul hatt*), keďže obaja sú verejne i súkromne zdrojom nepokojov.⁴¹ Pri rozhodovaní zohralo úlohu nielen jednorazové konanie, ale zohľadňovali sa aj dlhšie pretrvávajúce modely správania.

Podobné prepojenie individuálneho prípadu urážky a širšieho kontextu zlej povesti a spolunažívania ukazuje zauzlený prípad, ktorý sa pred bardejovskou mestskou radou rozoberal v roku 1665.⁴² Spor sa viedol medzi Matúšom (Matthaeus) Pommertom a širšou rodinou Kopferschmiedt a Schutak. Spúšťačom bola bitka detí na ulici. Mária Schutak, rodená Kopferschmied, šla brániť svoju dcéru k Pommertovcom, k rodine malého útočníka. Tam sa však rozpútala prvá séria urážok, keď Mária svoju oponentku nielen obvinila zo zlej výchovy, že bez nápravy skončí jej chlapec na šibenici, ale označila ju i za dlhonosú suku (*eine Sucke, Zaucke, du zuplatzte, langnäsige Hure*), doložiac, že nie je hodná, aby žila medzi čestnými ľuďmi: (*du Haderkatze bist, nicht wehrt daß du unter Ehrlichen laüten wohnest*). Pommertin jej to oplatila rovnakou mincou, útočiac na ňu (*du heßlige Zepzersche Hure*) i jej matku (*du alte Hure, du bist mich so gutt als deine tochter*). V ďalšej fáze sa do sporu vložili muži. Keď sa Matúš Pommert vybral do domácnosti susedov, aby dosiahol ospravedlnenie za utŕžené urážky jeho manželky, bol i on počastovaný hrubými slovami, okrem iného opäť v zmysle, že nie je hoden života v meste

40 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48, s. 34: „du wirst mtt deinem gantzen hunds geschlecht nicht bezeigen das Ich einen solchen bin, wie auch der Czebner habe nicht können sampt seinen geschlecht beweisen.“

41 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48, s. 236: „beide in der Zeche und auch privatim sich unruhig stellet.“

42 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 54, fol. 19v. – 21r.

(*nicht wehrt das er in der Stadt wohne*), keďže on – i s manželkou – je rozpustilý človek (*ein loser Mensch*) a hašterivý pes (*Zenkischer Hundt*). Máriina matka Judita k tomu pridala aj gesto, keď si vyhrnula sukňu so slovami „sprav ma peknou“ (*komm mach mich schön*).

V nasledujúcich dňoch sa urážky i dehonestujúce gestá kopili a spor sa stupňoval. Pri stretnutí u čižmárskeho majstra napríklad Pommert povedal Márii, že lepšie by jej bolo predsa len v papučiach (*ihr werdet besseren Marck haben an den Paputschen als an Tschischmen*). Mária odpovedala poukazom na svoje nohy. Prirovnaním Pommerta k psovi a výzvou, aby ju uhryzol (*Sieh Hund da hast ein Bein, nage es*). Pri inej príležitosti zase Matúš označil Máriinho manžela Juraja (Girge, Georg) za sedliaka a zlodeja (*einen Pauer, Flegl, Dieb gescholten*), pričom najmä to prvé Juraja ako nového mešťana zjavne nemálo roztrpčilo, keďže i pred súdom zdôrazňoval, že je nielen radovým mešťanom, ale aj oprávneným vstúpiť do cechu (*zechmeßiger Mann*). Ešte širší rozmer spor nadobudol vyťahovaním záležitostí z minulosti, keď Pommert napríklad veľavravne trúsil žarty o Juditinej chorobe hlavy spred dvadsiatich rokov, čo sa obzvlášť dotklo jej manžela.

Počas vypočúvania svedkov sa situácia ukázala ako ešte komplikovanejšia. Jedna svedkyňa doplnila, že detaily sporu síce nepozná, ale na Pommerta sa aj tak všetci susedia sťažujú. V podobnom duchu sa niesli potom ďalšie svedectvá. Martin (Merten) Figner sa síce z ulice už odsťahoval, ale potvrdil, že aj za jeho čias sa tam dostávali do sporov a hádok (*oftt in Zanckerey und scheltwort zusammen gerathen*), dodávajúc, že Pommert je veľmi svárlivý človek (*sehr zenckisch*), ktorý si – ako dodal iný svedok – vždy nájde príležitosť na dáky spor. Pommert sa vyjadril, že v Kláštornej ulici je to samý márnivý nactiutřhač (*eitel Ehrendiebe*). Je zaujímavé, že väčšina svedkov proti nemu vlastne o podstate sporu ani nemala konkrétne informácie. Podstatou ich výpovedí bolo skôr potvrdenie nepriaznivej povesti Matúša Pommerta a jeho ženy. To zohralo rolu aj pri rozsudku. Mestský súd totiž zohľadnil nielen náležitosti aktuálneho sporu, v ktorom Pommertovci ani nemuseli byť iniciátormi, ale prihliadol na širší kontext a ich zlú povesť. Keďže sa preukázalo, že Pommert bol svárlivec (*ein Zänkischer Mann*), ostatné z toho vyplývalo – svojvôľa jeho detí i všetky hádky. V rozsudku sa ešte obzvlášť menovalo, že poukazovanie na Juditinu chorobu bolo čosi nehodné kresťana (*einem Christen nicht geziemmet*), a ani označenie ostatných obyvateľov ulice za nactiutřhačov neostalo bez odsúdenia. Pommert bol poslaný do mestskej väznice, kde mal vyčkať tvrdý trest (ďalej nešpecifikovaný). Ženské účastníčky sporu z oboch strán sa mali stiahnuť „do poslušnosti“ a nevychádzať, kým sa nebudú znášať, nepomeria a neobnovia medzi sebou trvalé priateľstvo a dobré susedstvo (*bestendige freundschaftt, freüe Nachbarschaft*).

Priebeh udalostí tohto sporu svedčí o tom, že nie každá urážka a spor bola nevyhnutne predmetom pre súdne konanie. Mnoho sa napokon vyriešilo vo vzájomnej, každodennej konfrontácii, kde urážka zriedka ostávala bez odzvy, ale často v akejsi dynamickej komunikatívnej rovnováhe. Tam sa napokon

utvárala aj povest' jednotlivca, ktorá v prípade „zásahu zvonku“ mohla nadobudnúť rozhodujúci význam. Až keď sa problémov nakopilo, situácia eskalovala a presiahla únosnú mieru – ako v prípade Pommertovcov a ich susedov – jednotlivci sa obrátili na vyššiu inštanciu. Urážky použité v spore sú tiež reprezentatívnou vzorkou toho, čo bolo k dispozícii. Pri úsilí o poškodenie osoby sa napríklad nenarážalo len na charakter (*Ehrendieb*), ale i na fyzický vzhlad (*heslige/langnäsige*).

V tomto smere je zaujímavé rozlišovať hodnotové dôrazy pri mužoch a ženách. Poškodenie cti mešťanov bolo okrem klasických útokov na ich morálny charakter často rozšírené aj o urážky majúce „stavovsko-verejný“ charakter. Juraj Schutak sa cítil byť obzvlášť poškodený prirovnaním k sedliakovi. Azda zvlášť v menších meštianskych komunitách, v ktorých bola konfrontácia s prisťahovalectvom z vidieka bežným javom, bolo vlastné vymedzenie sa a zdôrazňovanie príslušnosti k meštianskej identite dôležitým prvkom. O to citlivejšie mohli byť potom vnímané narážky na nemeštiansky pôvod nových členov komunity. Stavovskú česť muža-mešťana bolo možné napadnúť aj inými spôsobmi. V roku 1726 sa pred bardejovskou mestskou radou ocitol spor Jakuba Müllera s Jakubom Czizerom a Andrejom Führerom.⁴³ Spúšťačom sporu, ktorý sa vystupňoval až k fyzickému násiliu, boli Müllerove slová adresované Czizerovi: „ga sem lepsi mescsan gak ty, bo weczeg porcsij placsim gak ty.“ Tu zohrával rolu urážky na meštianskej cti poukaz na vyššiu participáciu na finančných záväzkoch mesta. Ako bolo možné vidieť na pasáži v súbore tavernikálneho práva, dôležitý bol aj náboženský rozmer a poškodenie niečej povesti z perspektívy osobnej zbožnosti. V roku 1641 sa pred súdom ocitla sťažnosť Jurka (Jurek) Reidu na spolumešťana Jurka (Jurko) Kuntza. Obžalovaný mal pri rozhovore v hostinci Reidovu česť poškodiť poznámkou, že azda hľadá iných bohov (*andern Götter sucht*), keďže nebol v kostole.⁴⁴

V prípade narušania cti mešťanok sa hlavným cieľom stávala ich manželská vernosť a počestnosť nazeraná z perspektívy sexuálnej morálky. Tomu zodpovedal aj výber urážok, už v uvedenom prípade Pommertovcov. Obdobných prípadov v mestských protokoloch možno však nájsť mnoho. Niekedy bývali navyše rozšírené o ďalší rozmer, napríklad neprimeranosti pri správaní. V roku 1735 mestský súd posudzoval žalobu manželov Csanovských, ktorých vo vinárni slovne napadol Jakub Müller mladší, rozširiac repertoár tradičných urážok o rozmer cudzieho, poľského pôvodu Sophie Csanovskej.⁴⁵

Poškodenie povesti však mohlo mať aj vážne praktické následky, ako sa o tom v rokoch 1667 – 1668 presvedčili Matej Famelici, farár v bardejovskej poddanskej dedine Mokroluh, a jeho dcéra Dorota. Aj keď bola zasnúbená,

43 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 68, s. 282-283. Spor spomínaný v inej súvislosti v BENKA, Peter. *Mesto a jazyk: Bardejov v ranom novoveku* (Monumenta Linguae Slovacae, vol. 2). Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 230-231.

44 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48, s. 53.

45 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69, s. 279-280. Podľa svedectiev povedal: „Ty Polzka szuko, ty polska kurwo twug oczecz w Polscy psi bil, a tebe lem tak tu priwlekol a ty tu welku panyu teras.“ Prípád spomínaný aj v BENKA 2018, s. 230. Zmienka o „bití psov“ môže poukazovať na to, že jej otec bol šarhom, teda zastával nečestné povolanie. Z dostupných prameňov ale nateraz nemožno posúdiť, či na obvinení bolo niečo pravdy, alebo ide len o vystupňované úsilie o urážku.

o jej priazeň sa uchádzal aj miestny mladík, Janos Ferenčik. Ten rozšíril chýr o jej domnelom nepoctivom chovaní. Snúbenec, Štefan Zimmermann, začal otáľať so sobášom až dospel k žiadosti o zrušenie zasnúbenia. Prípád riešil bardejovský cirkevný súd (*Consistorium*), ktorý sa najprv neúspešne usiloval o predvolanie Ferenčika, aby „takowe roztrussene nepoctiwé pomluwanj“ vysvetlil, totiž „gakobys sni swé nepoctiwé a neporádné zmíssení a społeczeństwi męł wykonati, a gegimu Panenstwi posskwrnu včiniti.“ Ferenčik na výzvy nereagoval a ušiel. Konzistórium muselo podniknúť iné kroky k vyriešeniu situácie. Keďže narušenie cti a povesti bolo verejné, i náprava tomu musela zodpovedať. V prvom rade oficiálne očistilo poškodenú rodinu farára od pohany (*a diffamatione absolvit*) a nariadilo konanie sobáša (*sponsalia consummare mandat*) so snúbencom Štefanom Zimmermannom. Okrem toho vydalo vyhlásenie, určené všetkým trom cirkvám v poddanských dedinách mesta, podľa ktorého Dorka, Famelicihu dcéra, „od toho lživého pomluwánj do cela se odwazuge a od Nás w Mocy Práva swobodná se wyhlasuge.“ Následne sa hnev zniesol na Ferenčika: „Tobę pak Janos Ferenčiku, gakožto Prává Odbęhlcowj, ano nesslechettnému a wsseligakým hanebným hrjchom oddanému Vtrhačowj a diábelskemu Služebnikowj, wzkládáme w Mocy Prává a Nasseho nosycýho Vradu węcne mlčenj: abys swé vtrhawe, lziwe vsta, kteréš we gmenu djábelském otwjral, we gménu Božjm giž za tym zawrene držal.“⁴⁶

Už vyššie bolo možné sledovať presahy urážok z jednotlivca do kolektívnej roviny, či už poškodzovaním cti susedskej komunity, cechu alebo príbuzenstva. Špecifickú skupinu potom predstavujú slovné útoky na nositeľa funkcie, ktoré mohli byť interpretované ako ujma na cti úradu. Už vo vyššie spomínanom spore z roku 1643 možno vidieť, že nevhodné správanie majstra Gregora bolo síce namierené iba na jedného z členov, súdny spor však viedol pred mestskou radou celý cech. Nevhodné vyjadrenia sa mohli týkať aj reprezentantov mesta. V roku 1706 sa Albert Cena, nespokojný s vývojom jeho záležitosti, pri viacerých príležitostiach kriticky vyjadril na adresu volenej mestskej obce (*in dehonestationem Selectae Communitatis*): „Ked Slawni gmin take recži premelči, nie budem Was Panowe za statecznich trimat.“⁴⁷ Osteň potenciálne urážlivých slov na adresu mestských orgánov sa tak mohol aspoň čiastočne otupiť, ak to bolo možné interpretovať v rovine ochrany verejného záujmu (*ex affectu sincero promotionis boni publici*), čím sa vysvetľovalo aj Cenovo konanie. Nešlo však o samozrejmosť a vyriešenie situácie vždy záviselo od aktuálneho kontextu i sociálnych a politických vzťahov. Keď v sedemdesiatych rokoch 17. storočia došlo k zásadným personálnym a konfesijným zmenám v mestskej samospráve, motivovaným dvorskou absolutistickou a protireformačnou politikou, hanlivé slová a urážky mohli byť vnímané citlivejšie.⁴⁸ Časť starších evanjelických elít bola vtedy nahradená katolíckymi kandidátmi. To sa

46 Archív Cirkevného zboru ECAV Bardejov, Protocollum Pastorale Vetustior, bez sign., nepag. (zápis počnúc 7. aprílom 1667).

47 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 62, s. 168.

48 Pre politické a konfesijné zmeny pozri KÓNYA, Peter. *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711)*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2000.

stalo zdrojom konfliktov, zahŕňajúcich aj slovné roztržky, často spochybňujúce legitimitu nových, katolíckych orgánov. Na jeseň 1674 sa nový mestský notár Baltazár Csapka a senátor Samuel Eisdorffer sťažovali na urážku na cti, ktorú utřžili od bývalého richtára Eliáša Spléniho.⁴⁹ Ten spochybnil Csapkovu poctivosť a vernosť mestským záujmom, keď povedal, že nový richtár by si na svojho notára mal dať pozor a nenechávať pred ním listy a mestské písomnosti bez dozoru, aby na nich Csapka čosi nesfalšoval (*auff das Er [Csapka] nicht etwas vertusche*). Csapka totiž predtým spolupracoval s predstaviteľmi makovického panstva a takýmito novými vyjadreniami Spléni vzbudzoval podozrenia, že by nemusel byť stotožnený so záujmami mesta, ale skôr svojich predošlých kolegov. Pred senátorom Eisdorfferom, ktorého označil za šelmu (*Schelm*), sa Spléni navyše mal vyjadriť, že ani Csapka, ani ostatní noví radní sa na radnici dlho neohrejú (*weder der Csapka noch ander von denen itzigen Rathsherren werden lange allda sitzen auff dem Rathhaus*). Aktérom sporu sa zdalo zjavné, v čom je koreň urážok, keď napokon Csapka ako súčasť svojej obhajoby na Spléniho adresu povedal, že to nie on osobne mu odobral úrad notára, ale stalo sa tak z rozhodnutia Komory. Spolu s Eisdorfferom však trval na obnovení svojho dobrého mena (*Ehrlichen Namens Erstattung*), citujúc latinský výrok, že nie je dobré zanedbávať svoju vlastnú dobrú povesť (*Crudelis est, quia famam suam negligit. Et Fama, Fides, Oculus non patiuntur jocum*). Súd však pre neúplné zloženie rozhodnúť nemohol, do ďalšieho zasadnutia však strany vyzval k priateľskému pokonaniu.

Citlivou záležitosťou pre češť verejných úradov boli nielen súkromné vyjadrenia jednotlivcov, ale aj kritika z radov držiteľov iných významných postov v komunite. Tu možno pripomenúť rozlíšenie medzi planými rečami a oprávnenou kritikou, ako sa objavovalo v dobovom diskurze. Obzvlášť kazatelia boli vnímaní tak, že zo svojej pozície boli Bohom povolaní na to, aby pomenúvali a svojou kritikou pomáhali naprávať nedostatky. Keď však došlo k praktickej realizácii tejto úlohy, situácia sa mohla komplikovať. V roku 1670, teda ešte v čase inštitucionálneho prepojenia mestskej samosprávy a evanjelických cirkevných štruktúr, vzbudila rozruch jedna z kázní miestneho farára.⁵⁰ Verejne v nej mal zaútočiť na magistrát (*offensivam et invectivam Concionem in Magistratum habuisset publice*), keď karhal a za zatratených vyhlasoval nespravodlivých sudcov. Podľa richtárových slov sa celé zhromaždenie zdalo byť takými slovami pobúrené. Jednou z výčítiek, adresovaných kazateľovi, bolo, že nedodržel stupne napomínania (*gradibus admonitionis*) a hanebne (*scandalose*) napadol magistrát pred verejnosťou. Kazateľovi bolo teda nariadené, aby verejne uznal, že takáto kritika nemá zaznievať v kostole, ale má byť adresovaná výlučne povereným zástupcom mestskej samosprávy, ktorých sa to týka. Farár na to reagoval ďalšou kritikou, kde svojich oponentov síce konkrétne nemenoval, ale označil ich za hanobiteľov kňazov (*Priester Schönder, Priester Teuffel*). Hlavnou starosťou senátu v celom spore bolo, aby sa v ľude (*vulgus*) nerozmohli rozvratné a odbojné sily (*seditionis et inobaedientiae*)

49 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 55, fol. 241v.-242v.

50 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 55, fol. 51r.-51v.

voči vrchnosti. Poškodenie cti a autority mestských orgánov mohlo teda z ich pohľadu viesť k nestabilite v celej komunite.

Tieto príklady urážky ukazujú druhú rovinu narúšania cti jazykom, kde bola predmetom kolektívna entita, často reprezentovaná nielen spoločným inštitucionálnym zázemím, ale aj spoločnou identitou. Aj tu bývali urážlivé slová nezriedka vyrieknuté s cieľom poškodenia jednotlivca. Ich útočný potenciál však spočíval práve v tom, že ich adresát bol buď vnímaný ako súčasť istej skupiny, ktorá bola hanená, alebo bol k ďakej, potenciálne negatívne reprezentovanej skupine svojím rivalom sám priradený. S mechanizmom útoku a obrany v prípade kolektívnej identity sa dá stretnúť už v prípade teologických sporov v závere 16. storočia, ktoré sprevádzali budovanie pevnejšie definovaných hraníc konfesijných spoločenstiev. Konfesijná identita a češť ňou určeného spoločenstva boli však častým predmetom slovných výmen aj v bežnom živote mešťanov. Dialo sa tak najmä od polovice 17. storočia, keď sa kontakty medzi jednotlivými konfesiami v hornouhorských mestách zintenzívňovali.⁵¹ V roku 1660 došlo v mestskom hostinci k bitke vyvolanej urážkami na adresu „luteránskych psov“ (*Luthrische hunde*).⁵² Katolícki prišelci z vidieka a poľského pohraničia osobné spory riešili prostredníctvom útokov na evanjelickú identitu, spoločnú bardejovským mešťanom. Juraj (Gerge) Kisch napríklad luteránov nepovažoval za hodných toho, aby s nimi pil (*die Lutheraner sein nicht werth mit uns zu trincken*). V zápale bitky potom zaznievali aj zvolania: „Bic zlodzejoff heretikoff.“ Mestský súd napokon nestrelal iba samotné násilie, ale aj urážku, ktorej sa dostalo evanjelickému náboženstvu. Potom, čo sa mocenské pozície medzi konfesiami v mestskom prostredí vystriedali a politickú dominanciu získali katolíci, zmenil sa aj obsah – aj keď nie charakter – sporných vyjadrení. V roku 1729 sa pred súdom ocitla Anna Klein kvôli svojim hanlivým slovám, že „Catholiczi Antichrista csekagu, kedi pridze Sudni den bude, ozda ich bracs bude.“ Prípád je zaujímavý aj z toho dôvodu, že v rámci obhajoby Anna pridala na znak pokánia svoje vyznanie, že hanlivé slová vyriekla s cieľom poškodenia cti katolíckeho stavu.⁵³ Explicitne teda zaznieva priznanie k úmyslu poškodiť češť celého konfesijného spoločenstva.

Ak boli zvolené v správnom kontexte, mohli mať narážky na konkrétnu konfesijnú identitu hanlivý alebo útočný podtón aj bez toho, aby obsahovali explicitne urážlivú formu. V zložitej situácii sa roku 1675 pred novú, katolícku, mestskú radu dostal jeden z predstaviteľov evanjelických mešťianskych elít, Michael Jaray.⁵⁴ Ten sa vyjadril, že by radšej zaprel Svätú Trojicu a nechal sa upáliť, než by konvertoval na katolícku vieru. Jeho kolegovia z radov mešťanov – katolícki konvertiti – nezabudli upovedomiť mestskú radu, ktorá sa však

51 Pozri tiež BENKA, Peter. Mestská komunita a rôznosť konfesií: Bardejov v polovici 17. storočia. In KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária (eds.). *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 311-334.

52 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 53, fól. 33r.-34v. BENKA 2020, s. 320.

53 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69, s. 170-171: „Ich Anna alles dieses was ich wieder den Catholischen Standt geredet habe, solches habe ich zum abzug ihrer ehren geredet und hundsich gelogen.“

54 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 56, s. 17.

zatiaľ uspokojila iba s napomenutím, aby si dával Jaray pozor na jazyk (*wohl zusehen was er rede*), keďže by ho mohol voviesť do nešťastia.

Konfesionálna identita vystupovala nezriedka v úzkom spojení s inými typmi kolektívnych identifikácií, obzvlášť vzhľadom na skutočnosť, že katolícke obyvateľstvo bolo v Bardejove v tomto období zväčša poľského pôvodu. V roku 1669 sa pred súd dostal spor dvoch remeselníkov, Waleka Tkacza (Textor) a Caspera Rischa.⁵⁵ Risch mal Tkacza okrem iného počastovať slovami „zloczega polskega Sin“ a šíriť o ňom nepravdivé chýry, podľa ktorých mal v držbe jezuitské listy, bol zradcom mesta a vyhrážal sa biskupskou mocou. Pri vyšetrovaní sa vyskytli rôzne varianty svedeckých výpovedí o problémových slovách, napríklad „Zlozegsky Sin“ alebo „olžess Gako Psy Pogansky Sin.“ Túto nejednoznačnosť možno interpretovať rôznymi spôsobmi. Treba brať do úvahy prirodzené limity ľudskej pamäti. Bol to práve žalobca, kto si udalosť pamätal s narážkou na jeho poľský pôvod. V prostredí bardejovskej mestskej komunity sa mohol už skôr stretnúť s istými limitmi pri dosahovaní rovnocenného postavenia, nielen kvôli konfesii, ale aj pôvodu.⁵⁶ Ak bolo odkazovanie na jeho pôvod naozaj súčasťou urážky, je zjavné, že mu spojenie medzi jeho konfesiou a národnosťou utkvelo v pamäti silnejšie než Rischovi alebo ostatným svedkom. Aj ak ide o falošnú spomienku, dá sa usudzovať to isté prepojenie medzi náboženskou a národnostnou identitou, ktoré teda muselo byť prítomné v dobovom diskurze.

Ak sa vychádza z predpokladu, že súčasťou kolektívnych identít je aj emocionálne vnímaná príslušnosť k skupine, nie je prekvapivé, že v prípade pokusov o pohanenie, útočníci viedli útok týmto smerom. Často dochádzalo k prepájaniu viacerých prvkov. V prípade tu uvádzaných bardejovských remeselníkov šlo o dve kolektívne identifikácie, katolícku a poľskú. Vyššie sme však videli, že aj útok na osobnú češť a morálku – ako v prípade Sophie Csanovskej – mohol zahŕňať individuálny i kolektívny prvok. Urážaný kolektív mohol byť definovaný rôznymi spôsobmi – konfesionálne, etnicky, politicky, ale aj regionálne. V bardejovských reáliách sa napríklad zdá byť celkom obľúbenou narážka na horšiu povesť a mravnú integritu žien s pôvodom zo Spiša.⁵⁷ Práve tu sa ponúkajú možnosti pre ďalší budúci výskum kolektívnych identít, ktorý sa doposiaľ sústreďoval väčšmi na úroveň intelektuálneho diskurzu a v ňom prítomnej reprezentácie vlastného a cudzieho. Súdne procesy a v nich zaznievajúce obvinenia však môžu byť jednou z ciest, ako sa dostať bližšie k sociálnej praxi a z perspektívy cti k posúdeniu emocionálnej sily a dôležitosti kolektívnych identifikácií (konfesionálnych, stavovských, etnických, regionálnych a iných) v každodennom živote ranonovovekej spoločnosti.

Individuálne a kolektívne urážky mohli byť napokon vzájomne úzko prepojené s treťou v úvode spomenutou kategóriou, a to rúhaním sa (*blasphemia*),

55 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 55, fol. 30v.

56 BENKA 2018, s. 150-151.

57 Pri opise spore Pommertovcov vyššie sa medzi urážkami napríklad objavila *Zepzersche* [sc. Zipserische, teda spišská] *Hure*. Podobných príkladov by sa dalo nájsť viacero, v rôznych jazykových mutáciách, v roku 1691 napríklad „*Scepusiacam Caniculam*“. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 59, s. 15.

teda urážkami cti v transcendentálnej rovine. Aj pre túto kategóriu je druhá polovica 17. a prvá polovica 18. storočia v Bardejove (a iných hornouhorských slobodných kráľovských mestách) vďačným výskumným terénom. Vtedy totiž pod tlakom externých svetských a cirkevných inštitúcií dochádzalo ku konfesionálnym zmenám a v pôvodne evanjelických mešťianskych komunitách sa čoraz viac objavoval katolícky element. Okrem konfesionálneho súperenia vo všeobecnej, vieroučnej rovine však okolnosti procesu vytvárali podmienky aj pre vznik rôznych animozít osobného alebo skupinového charakteru.

V prípade, že východiskom boli evanjelicko-katolícke konfesionálne spory, najčastejšími spôsobmi rúhania sa – z evanjelickej strany – boli útoky na mariánsky a eucharistický kult. Príkladom je situácia z roku 1729.⁵⁸ Mesto v zastúpení svojho *fiscusa* vtedy viedlo spor proti Jakubovi Volenszkému, ktorý sa mal dopustiť urážok proti katolíckemu náboženstvu a Panne Márii (*Contra Religionem Romano Catholicam; contra honorem et integritatem Beatissimae Semper Virginis Mariae*). Volenszký sa počas návštevy susedného Zborova dal pri hostine do rozhovoru s jedným z miestnych úradníkov. Začalo sa zvyčajnými konfesionálnymi, katolícko-evanjelickými prekáračkami. Rozhovor sa vystupňoval k Volenszkého tvrdeniu, že to on je pravým katolíkom (*Catholicus verus*), zatiaľ čo jeho spoločníci sú iba katolíkmi rímskymi (*vos autem tantum Romani*). Na výčitku, že katolícka cirkev sa môže pochváliť radom cirkevných otcov a svätcov, dodal, že Luther bol rovný apoštolom (*Lutherum esse sanctum parem Apostolis*). Vrcholom vyjadrení bolo, že Mária bola rovnaká ako iné ženy. Z argumentácie počas procesu je zjavné, že práve posledné tvrdenia na adresu Panny Márie boli vnímané ako *blasphemia*, teda najzávažnejšie. Aj sám Volenszký si toho bol vedomý a v obhajobe zdôrazňoval svoju pravovernosť vlastným vyznaním potvrdeným prísahou, že Mária bola pred, počas i po pôrode pannou (*vor, in und nach der Gebuhrt eine reine Jungfrau gewesen und geliben ist*). V ostatných svojich vyjadreniach sa však podriaďoval rozhodnutiu magistrátu. Vážnosť urážky cti Panny Márie dosvedčuje aj iný prípad, tentokrát z rokov 1659 – 1660.⁵⁹ Mešťan Jakub Dsetko mal nielen uraziť katolíkov, ale zároveň sa mal dopustiť rúhania voči Panne Márii slovami: „ihr papisten fasten nur vor etwas vor einer alten huere unnd wollen nicht arbeiten [...] Wi Polaczi len ku stare kurwi postite a tu swetite.“ Tento spor zapadol do vystupňovaného konfesionálneho sporu v Bardejove v tom období a dokonca hrozilo, že by sa mohol stať nástrojom poškodenia povesti mesta v celokrajinskom meradle.

Úcta, ktorá bola hostii ako Telu Kristovmu v katolíckom prostredí prisudzovaná, je dosvedčená aj podobami barokovej zbožnosti, ktoré sa rozvíjali okolo tohto prvku vierouky. Akékoľvek hanlivé narážky týmto smerom boli teda vnímané veľmi vážne. Už v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa v Bardejove a v iných mestách vyskytli prípady, ktoré boli vnímané ako útok

58 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign.69, s. 165-170. V inom kontexte spomínané v BENKA 2018, s. 225.

59 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 52, fol. 232r.-. Pozri tiež BENKA 2020, s. 320.

na hostiu a ktoré mali dohru až na krajinských fórach.⁶⁰ V roku 1722 sa pred mestským súdom ocitol Martin Friedt za to, že svojím neprístojným správaním rušil priebeh rímskokatolíckej omše.⁶¹ Svoj posmech vystupňoval, keď okolostojacim povedal o pozdvihnutej hostii: „a uss se blaznya, a uss Dzewki macse uss wam Pana Christa už hrobu wzali.“ Obžaloba zahŕňala rúhanie sa katolíckej cirkvi (*blasphemare cum praejudiciis Romano Catholicae Religionis*), pohoršenie kresťanov (*Scandaloque Fidelium Christi*), rúhanie sa cti Božej a svätých (*Blasphemare honoremque DEI, sanctorum et sacerdotum ejus*) a porušovanie zákonov Božích i kráľovských (*DEi Regiique legum*). Friedt bol za rúhanie napokon odsúdený – aj na výstrahu ostatným – na 50 rán bičom, pričom trest mal byť vykonaný pred farským kostolom.

Vo viacerých zmieňovaných prípadoch možno pozorovať prelínanie hneď niekoľkých aspektov, od úsilia o individuálnu urážku cez skupinové hanlivé označenia až po rúhanie sa v duchovnej rovine. Keď mešťania v zápale sporu a pod návalom emócií povolili uzdu svojmu jazyku, často si medzi pohanenými nevyberali. V prípade obvinení z rúhačstva a narúšania cti Boha a náboženstva je svedectvom o pociťovanej vážnosti skutočnosť, že rolu žalobcu zastával mestský *fiscus*, nie iba radový jednotlivec z komunity, ktorý by sa bol cítil pohanený.⁶² Spor teda nadobúdala verejný charakter a rúhavé slová boli vnímané nielen ako urážka konkrétnych inštitúcií či jednotlivcov, ale aj ako potenciálne narušenie poriadku a stability spoločenstva.

Záver

Češť bola v spoločnosti raného novoveku všadeprítomným zjavom, súčasníci v jej intenciách uvažovali a neraz sa jej dovoľávali. Pre historikov však ostáva vďaka svojej rôznorodosti a komplexnosti – podobne ako mnoho iných, samozrejmych fenoménov sociálnej interakcie – nie vždy ľahko uchopiteľným predmetom výskumu. Cieľom štúdie bolo poukázať na jednu z možných ciest k interpretácii hodnotových systémov meštianskych komunít raného novoveku prostredníctvom analýzy verbálnych útokov na češť zaznamenaných v súdnych protokoloch mestských rád. Podobne ako iné prchavé a situačne podmienené prvky sociálnej reality, aj češť sa zjavuje jasnejšie v momente konfliktu. V prípade intelektuálneho diskurzu je situácia zdanlivo o čosi jednoduchšia, keďže autori jednotlivých textov explicitne tematizovali otázky cti a potenciálnych hrozieb zo strany „neskroteného jazyka“, prepájajúc výzvy kresťanskej mravouky s dobovým humanistickým diskurzom a jeho dôrazom na antické vzory. O to zaujímavejšie je sledovať, do akej miery boli sami vzdelanci schopní tieto princípy aplikovať vo svojich vlastných prípadoch, prípadne aké reprezentačné stratégie vo svojich textoch volili, keď sa sami

60 Bardejov: BENKA 2020, s. 326-328. VARGA S., Katalin. *Vitetnek itélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony : Kalligram, 2002, s. 136-138 (Sabinov), s. 188-190 (Bardejov). K otázkam rúhania a nactiutřhania pozri tiež KOWALSKÁ, Eva. *Na dalekých cestách, v cudzích krajinách*. Bratislava : VEDA, 2014, s. 39-59.

61 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 67, s. 84-88. Pozri tiež BENKA 2018, s. 225.

62 K procesnej stránke sporov na staršom materiáli SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : VEDA, 2016, s. 51-72.

ocitli v centre konfliktu, či už individuálne alebo ako reprezentanti konkrétnej konfesionalnej interpretácie a s ňou spätého spoločenstva. Na príkladoch z bardejovského súdnictva sa dá ukázať na možnosti, ktoré dobové nactiutřhanie ponúka pri interpretácii zdieľaných hodnôt radových mešťanov. Obzvlášť prípady urážok cti rôzne definovaných skupín ponúkajú možnosti pre ďalší výskum. Bádanie kolektívnych identít sa doposiaľ sústreďovalo väčšmi na úroveň intelektuálneho diskurzu a v ňom prítomnej reprezentácie vlastného a cudzieho. Súdne procesy a v nich zaznievajúce obvinenia však môžu byť jednou z ciest, ako sa dostať bližšie k sociálnej praxi. Z perspektívy „dotknutej cti“ tak možno vnímať emocionálnu silu, dôležitosť a potenciálnu reflexiu jednotlivých typov kolektívnych identifikácií (konfesionalných, stavovských, etnických, regionálnych a iných) v každodennom živote ranonovovekej spoločnosti. Z pohľadu potreby obrany cti seba samého, svojho spoločenstva i jeho súčasných či minulých predstaviteľov tak výskum pôvodne zameraný na dejiny kriminality ponúka impulzy i pre analýzu ďalších dobových socio-kultúrnych a politických procesov.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

The Capture and Trade of Captives by Hungarian Soldiers during István Koháry's General-Captaincy in Szécsény and Filákovo

Szalma, Štefan

Keywords

captive, slave, trade of captives, Ottomans, Serbs

DOI

[10.31577/forhist.2022.16.2.5](https://doi.org/10.31577/forhist.2022.16.2.5)

Author

Štefan Szalma
Historický ústav Slovenskej akadémie
vied, v. v. i.
Klemensova 19
P. O. Box 198
814 99 Bratislava
Slovak Republic
Email: szalmaistvan7@gmail.com
ORCID: [0000-0001-8826-2344](https://orcid.org/0000-0001-8826-2344)

Cite

SZALMA, Štefan. The Capture and Trade of Captives by Hungarian Soldiers during István Koháry's General-Captaincy in Szécsény and Filákovo. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 58-73, doi: [10.31577/forhist.2022.16.2.5](https://doi.org/10.31577/forhist.2022.16.2.5)

Abstract

SZALMA, Štefan. The Capture and Trade of Captives by Hungarian Soldiers during István Koháry's General-Captaincy in Szécsény and Filákovo.

The trade of captives was part of everyday life on the Ottoman-Hungarian borderland during the 17th century. Despite the peace between the Habsburgs and Ottomans in the years 1606–1663, frequent looting expeditions and constant skirmishes occurred between the two empires. The local trade of captives also flourished, which included raiding expeditions for the sole purpose of acquiring captives, negotiations regarding ransom and standards for keeping and redeeming captives. Interest was so great on both sides such that in the 17th century, an extensive system of customs and unwritten rules existed, largely accepted by both Ottoman and Hungarian rulers. The focus of this article is on the involvement of Hungarian soldiers in the field of captive trading during the time of the general captainships of István I. Koháry. Cases examined concern primarily the garrisons of Filákovo, Szécsény, Balassagyarmat and to a lesser extent, other surrounding castles, all sourced from the Koháry family archive located in the Banská Bystrica State Archive. Attention is centered on cases where people were taken captive from the ranks of the civilian population (mostly subjects of Ottomans), and not explicitly Ottoman soldiers or dignitaries. The aim here is a study of the behavior of soldiers towards the general population in the above-mentioned territories, and an observation of the application of specific customs connected with the trade of captives in practice.

The focus of this article is on the involvement of Hungarian soldiers in the area of captive trading during the time of the general captaincy of István I. Koháry. Case studied concerns primarily the garrisons of Filákovo, Szécsény and Balassagyarmat, and other surrounding castles. The majority of attention is focused on incidents where individuals were taken captive from the ranks of the civilian population (mostly subjects of Ottomans), and not explicitly Ottoman soldiers or dignitaries. Of course, from the context of the sources used, it is not possible to clearly assess in each case whether the captives were also lower-ranking soldiers. In most occasions, however, it is explicitly written that they are Ottoman subjects, two-sided taxed subjects from both the Hungarian and the Ottoman side, or only subjects from the Hungarian side. The aim of the present article is a study of the behavior of soldiers towards the civilian population

The study was supported by the Slovak Research and Development Agency under Contract no. APVV-17-0398 A Journey to Modern Society. Three Centuries of the Early Modern Period and research grant VEGA 2/0028/19 Theoretical and Methodological Questions of History of Crime Research in Slovakia / Hungary.

in the abovementioned territories and an observation of the application of individual customs and standards related to the trade of captives in practice. The primary source for this research is the Koháry family archive located in the Banská Bystrica State Archive.¹ The examples presented mostly come from the territory of Novohrad county, the vilayets of Buda and Jáger and in some cases, also more distant counties and Ottoman territorial administrative units. Such cases often concern captives named by the authors of the sources as “Rác/Rácok” or “Serbs”; however, the aim of this article is not a detailed study of ethnic affairs in such lands. Therefore, only the previous research on Serbs and the fact that their ethnic or religious affiliation could influence the Hungarian soldiers' attitude towards them is considered.² Further conclusions are not made regarding any affiliation in this work because in the relevant period, the term “Rác” can refer to several different ethnic groups and the migration of Serbs into Hungary took place in several waves from the Middle Ages.³ For this reason, only general facts are presented about the phenomenon of Serb communities and subsequently individual cases are studied not from the position of ethnicity, but only from the perspective of their status as captives.

The Ottoman-Hungarian trade of captives maintained an unwritten rules and customs, which were accepted by both sides. Historiographers and Turkologists have exposed the regularity of this phenomenon by analyzing a number of cases scattered amongst a range of archival funds. Therefore, a rich knowledge of available scientific literature is important to consider when studying individual cases. Many scientific works in published literature on the successor states of the Hungarian Kingdom deal with the topic of Ottoman-Hungarian captive trading. Basic material includes the work of Géza Pálffy,⁴ in which he detailed the most important regularities and features of the captive trade. Pálffy primarily points to the use of customs and unwritten rules that

- 1 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MV SR), Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond (f.) Koháry–Coburg I-V. (KC I-V).
- 2 About Serbs see MOLNÁR, Antal. A Szerb ortodox egyházszerkezet a hódolt Magyarországon. In CSÁKI, Tamás – GOLUB, Xénia (eds.) *A Szerb székesegyház a Tabánban – Az eltűnt Rácváros emlékezete*. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 2019; SZAKÁLY, Ferenc. Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. (Vázlat.) In ZOMBORI, István (ed.) *A szerbek Magyarországon*. Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1991, pp. 11–50; KUČEROVÁ, Kveta. *Chorváti a Srbi v strednej Európe. K etnickým, hospodárskym a sociálnym otázkam v 16. – 17. storočí*. Bratislava : Veda, 1976. A work which also includes information on the inhabitants and ethnic questions: DÁVID, Géza. *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti kutatások*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2005. Also about ethnicity of Ottoman garrisons: HEGYI, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága. I. kötet. Oszmán védelmi rendszer Magyarországon*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2007, p. 233.
- 3 The predominance of Serb inhabitants in territories controlled by the Ottomans is also mentioned in the letter of Pál Szepessy from November, 1671. He expresses the concern that Hungary might very well become a second Serbia (nem többé Magyar, hanem Rácország). MICHELIS, Georg. *Habsburg Empire Under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661 – 1676)*. Montreal : McGill-Queen's University Press, 2021, p. 368. Well-known Hungarian turkologist Lajos Fekete emphasized that the period of the Ottoman-Hungarian neighborhood is often referred to as the “Turkish world” or “törökvilág,” but considering the ethnic situation among the Ottomans, it would be more appropriate to use the phrase “Bosnian world” or “Serbian world” (bosnyákvilág, rácvilág). HEGYI 2007, p. 233.
- 4 PÁLFFY, Géza. A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In FONS, 1997, vol. 4, no. 1, pp. 5–78.

gradually formed on the borderland. From a geographical and subject matter point of view, other works by authors from Hungary⁵ and Slovakia⁶ are also important, including those written on slavery or more specifically, on the topic of slavery within the Ottoman Empire.⁷

The Ottoman-Hungarian captive business also had its own particulars, which arose due to the clash of two different cultures, though largely influenced by the Ottoman view of slaves and the existence of systemic slavery in the Otto-

- 5 Also important on this topic is the publication DÁVID, Géza – FODOR, Pál (eds.) *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries)*. Leiden; Boston : Brill, 2007, pp. 1–193. Data about the trade of captives is contained in the publication DÁVID, Géza – FODOR, Pál. I. Bayezid döneminde Osmanlı–Macar mücadelesi ve bunun Macaristan'daki etkileri. In ÖCALAN, Hasan Basri – KARAASLAN, Yusuf Ziya (eds.) *Uluslararası Yıldırım Bayezid sempozyumu, 27–29 Kasım 2015, Bursa*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, VIII/28.). Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019, pp. 129–148. A study on slavery in the culture of Islam and in the Ottoman Empire FODOR, Pál. Adatok a magyarországi török rabszedésről. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1996, vol. 109, no. 4, pp. 133–142. ILLIK, Péter. Magyar rabok soproniakhoz írt könyörgő levelei a XVII. századból. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013, vol. 2, pp. 510–521; KOMJÁTI, Zoltán, Igor. A török foglyok szerzésének lehetőségei és korlátai Füleken Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682). In ÚJVÁRY, J. Zsuzsanna (ed.) *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kara, 2013, pp. 271–286; TARKÓ, Ilona. Anyagi kultúra a rabtartók által követelt és megkapott áruk alapján a Batthyány birtokokon a XVI – XVII. században. In ÚJVÁRY 2013, pp. 255–270. The author also wrote a dissertation with a similar title: TARKÓ, Ilona. *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI-XVII. században a Batthyány család levéltára alapján* (Ph. D. thesis). Piliscsaba : PPKE BTK, 2013. In this work, she deals with the phenomenon of captive trading in connection with material culture, and also focuses on ransom repayment with various items of material culture. Her research is based on sources from the archive funds of the Batthyány family. TÓTH, Hajnalka. *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*. In *Aetas*, 2002, vol. 17, no. 1, pp. 136–153.
- 6 On the Hungarian Chamber and finances provided for liberation of captives: KOHÚTOVÁ, Mária. Uhorská komora a vojaci v tureckom zajatí. In BAĐURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (eds.) *Politický zrod novovekej strednej Európy. (500. výročie narodenia Ferdinanda I. – zakladateľa habsburskej monarchie)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, pp. 179–183. On the topic of the possibilities of redeeming soldiers and nobles from captivity and Ján Balassa: MALINIÁK, Pavol. Pomoc alebo hrozba? Kapitán banských miest Ján Balaša a jeho vzťahy k mešťanom a zemanom (so zreteľom na bitku pri Sečanoch). In FERENCOVÁ, Helena (ed.) *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, p. 163–165. Also a chapter about captives: MARKUSKOVÁ, Helena. *Hospodárske a sociálne pomery v gemerskej stolici pod osmanským panstvom v 17. storočí* (Ph. D. thesis). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, pp. 173–177. About the Pálffy-Ottoman correspondence and the phenomenon of captives: CELNÁR, Michal. Listy osmanských hodnostárov adresované Mikulášovi Pálfiemu 1588 – 1594. In *Historický časopis*, 2022, vol. 70, no. 2, pp. 193–215. The current article discusses some cases also mentioned in the work on the Ottoman letters about captives from the time of István I. Koháry's general captaincy in more detail: SZALMA, István. A Koháry I. Istvánnak címzett oszmán rabkereskedelemmel kapcsolatos iratok [Ottoman letters about captives addressed to István (Stephanus) I. Koháry]. In *Keletkutatás*, 2021, no. 2, pp. 57–73.
- 7 Among Turkish authors, historian Zübeyde Güneş Yağcı must be mentioned, who has published several works on the topic of slavery in recent years. Her piece on slave markets also offers a number of terminological contexts and valuable data in many spheres of this phenomenon: YAĞCI, Zübeyde Güneş. İstanbul Esir Pazarı. In YAĞCI, Zübeyde Güneş – YAŞA, Fırat – İNAN, Dilek (eds.) *Osmanlı devleti'nde kölelik: ticaret, esaret, yaşam*. İstanbul : Tezkire Yayıncılık, 2017, pp. 57–90. Regarding female slaves in the Ottoman Empire YAĞCI, Zübeyde Güneş. Osmanlı devletinde köle kadınlar. In KAYA, Miyase Koyuncu – YILMAZ, Bedriye (eds.) *Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, pp. 207–223. From a methodological point of view, important literature includes: CONERMANN, Stephan – ŞEN, Gül (eds.) *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*. Bonn : V&R Unipress, 2020. An edition of sources with an introductory study, especially on captives and slaves in the territories of Africa during the 16th–18th Century: KLARER, Mario. *Verschleppt, Verkauft, Versklavt. Deutschsprachige Sklavenberichte aus Nordafrika (1550-1800). Edition und kommentar*. Wien : Böhlau Verlag, 2019. However, it is important to know the specifics of slavery even outside of the Ottoman Empire, in this regard: HAGEDORN, Jan Hinrich. *Domestic Slavery in Syria and Egypt, 1200 – 1500*. Bonn : V&R Unipress, 2019.

man Empire.⁸ According to surviving sources, slaving expeditions were undertaken as early as 1403, e.g., Ottomans from Thessaloniki also traveled to the territory of Hungary in order to obtain captives and slaves. According to later data, during the 15th century, the inhabitants of Hungary were also the objects of “akıncı” attacks.⁹

Over the course of several decades, the customs and unwritten rules associated with capturing, imprisoning and selling captives gradually developed. The possibility of redeeming captives also advanced, and captives progressively acquired a special social status which came with certain rights. Both sides participated in these activities; therefore the rules created by the collaboration of Ottoman and Hungarian society were mostly accepted by both parties. At the same time, such practices can be classified as border customs (végvári szokások, Grenzbrauch), similar to the order that was accepted among the Hungarian and the Ottoman border castles (rendtartás a magyar és török végházak között).¹⁰ This mutual acceptance of the rules by the Ottoman and Hungarian sides is also referenced in a statement regarding deadlines for delivery of ransom in a letter of captives from Eger (“mind Magyar Török törvényi azt tartja...”).¹¹

Regarding the trade of captives during the 17th century, it should be clarified that we are not talking about the rare capturing of a few people during war or some occasional excursions. Looting expeditions for the sole purpose of obtaining captives (in the case of the Ottomans, expeditions called “çete/çete”) and the subsequent complex process of their sale or liberation was part of everyday life on the borderlands in the 17th century, and even in the years before. Essentially, it was an illegal but tolerated possibility of earning money for soldiers, as well as actual “employment” for other, militant elements of society.¹²

The Ottoman phenomenon of capturing of people from Hungary and trading them took on greater proportions during the 16th century, when a large number of people were taken into captivity. It was also connected to the frequent wars, flourishing long-distance slave trade and probably also with the initial phase of the consolidation of Ottoman power in the territories of former medieval Hungary.¹³ The time from the end of the Fifteen Years' War, i.e. 1606,

8 The mode of thinking, in which a group of people is considered a commodity, has its roots in Roman law. Like Christianity, Islam was strongly influenced by late ancient culture and therefore these monotheistic worlds inherited the Roman concept of property and ownership. CONERMANN – ŞEN 2020, p. 12. However, captives on the Ottoman-Hungarian borderland also had a number of rights and a status that distinguished them from slaves, despite the fact that their owners, following the example of the slaves of the Ottoman Empire, also considered them property and mentioned them in testaments. SZAKÁLY, Ferenc. Ali kóppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltság magyar kereskedelem problematikájához) In MARTOS, Mária (ed.) *Folia Historica 2 (A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve)*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1973, p. 37. Of course, even in the relevant period, it is possible to find different meanings of the term “captive” in different cultures. Also, captives enjoyed different statuses in different countries.

9 DÁVID – FODOR 2019, pp. 137–138.

10 PÁLFFY 1997, pp. 5–6.

11 MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 280.

12 PÁLFFY 1997, p. 17.

13 PÁLFFY 1997, pp. 8–11.

represented the longest period of mutual peace between the Ottomans and the Habsburgs that either had experienced up to that time. Thanks to mutual agreements and valid peace treaties, no open military conflict occurred until 1663,¹⁴ though historiography often refers to this time as “a period of peace marked by wars” (in Hungarian terminology “háborús békeévek”). This term is preferred because despite existing peace treaties, the political-military and social situation cannot be called undisturbed. Small military operations by both sides did not stop, and for the people of the 17th century, there were also some customs that they could not relinquish, even during this period.¹⁵ The seizure of inhabitants was common not only for the Ottomans, however. Hungarian soldiers also made extra money through captive trading. The local trade in captives as directed by both sides intensified significantly during the 17th century, especially between the years 1606–1663.¹⁶ Occasionally subjects from the Hungarian side were taken, which then became a part of negotiations between the captured subjects landowners and the captains of the soldiers who had carried out the specific operation. Of course, motivation varied, but the most attractive reason, for both sides, was the possibility of obtaining a financial sum from ransom. It is well-known that soldiers often faced existential problems and therefore such action could offer the possibility of a certain financial improvement for both sides. It is necessary to add that the uncertain borders of these two empires were the front lines, even in peacetime, and the soldiers' mentality also adapted. For Hungarian soldiers, it was the fact that Ottoman, Turkish or Serb captives earned them “extra” ransom, as supplies and wages were received irregularly.¹⁷ As for the Ottomans, they were forced to some extent to adapt their methods and goals to the Habsburg-Hungarian side, whose desire was not to acquire actual slaves for economic or military use, but captives who retained some trade capital, so they could subsequently demand ransom.¹⁸

In the case of Ottoman capture by the Hungarian side, it is also necessary to distinguish between the factual wrongdoings of Christian soldiers and the justified capture of Ottomans in territories belonging to Hungarians at that time. Namely, among the duties of the captains, or the captain-generals of individual castles, was also reporting non-compliance in the event that there was a breach of peace by the Ottomans. In these situations, crimes had to be reported to the pasha of Buda, and at the same time to the “bey” to whom the Ottoman soldier in question belonged. Of course, duties of the Hungarian captains also included the responsibility to capture those Ottomans who, in times of peace, had invaded a sovereign's possessions or looted there.¹⁹ These duties resulted from individual peace treaties concluded between the Ottomans

14 SKOVAJSA, Miloslav. *Habsbursko – osmanské mierové zmluvy 1498 – 1615* (Ph. D. thesis). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, p. 186.

15 HEGYI, Klára. *A füleki szandzsák*. Budapest : MTA BTK, 2019.

16 PÁLFFY 1997, pp. 8–11.

17 KOMJÁTI 2013, p. 271.

18 FODOR 1996, p. 140.

19 ÁGOSTON, Gábor – OBORNI, Teréz. *A tizenhetedik század története*. Budapest : Pannonica Kiadó, 2000, p. 133.

and the Habsburgs during the 17th, starting with the Peace of Žitava and its fifth and sixth points which sought to regulate Ottoman-Hungarian relations in the borderlands. However, these points were not adhered to in full. The Peace of Žitava marked the beginning of the second stage of the “peace period,” which in practice was not peaceful at all. The Peace of Žitava was renewed again in 1608 and also confirmed later in other peace treaties, e.g. in Vienna (1615), Komárno (1618), Gyarmat (1625), as well as during peace negotiations in 1627 and 1642.²⁰ For this reason, it is also necessary to examine the specific circumstances related to individual complaints regarding the capture of Ottomans by Hungarian soldiers as in some cases, they may have been legitimate arrests based on individual peace agreements.

In the second half of the 17th century, the Peace of Vašvár included a ban on the unauthorized taking of captives, though the observance of peace treaties looked very different in practice. Based on this and the decree of the Court Military Council, the general captains of the borderlands attempted to force captains and captain-generals to comply with prohibitions. However, the commanders were certain in the fact—and the same also applies to earlier periods—that they had to take into account that sometimes violations by soldiers occurred out of necessity (lack of food, supplies). Moreover, the Ottomans could also exaggerate and lie about real losses, and sometimes reports and allegations could include bad intentions on the part of the Ottomans or the accuser in question. Therefore, they selected information and opened investigations only in egregious cases, or what was considered appropriate to resolve. This occurred especially if ordered to do so by the Court Military Council. There were also periods when a ban on taking captives was ordered, not for the sake of peace, but rather to kill as many enemy soldiers as possible. Komjáti also pointed out that after the Peace of Vašvár, during numerous bans, it was not possible to stop soldiers from giving up their—until then “law suffering”—source of income which compensated for insufficient supplies. They often completely ignored all orders and sometimes even went against the will of their immediate superiors, forcefully leaving the castle in order to acquire captives. If successful, a part of the eventual ransom or part of the spoils was nearly always donated to their superior, winning his silence and avoiding being reported. If a report was made, soldiers often claimed that the expedition was undertaken with the permission of their captain or superior.²¹

During the periods of peace (1568–1591 and 1606–1663) captives were obtained through looting expeditions, wandering or raids, primarily undertaken to collect taxes from the “enemy” side, though also to simply loot a village and take its horses and cattle. These periods were characterized by small skirmishes on both sides and expeditions called “csata” in Hungarian or “çete” in Turkish. It must be emphasized that today’s Hungarian term “csata” also

20 ILLIK, Péter. *Török dúlás a Dunántúlon – Török kártételek a nyugati-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében* (Ph. D. thesis). Piliscsaba : PPKE BTK, 2009, pp. 10–11. HEGYI 2019, p. 98.

21 KOMJÁTI 2013, pp. 276–279.

meant a smaller group of horsemen or foot soldiers that went on a harvesting expedition in the period of the Ottoman neighborhood,²² though at present, it primarily refers to a battle or fight. It is important to explain this term in the context of the 17th century because of the large number of sources written in Hungarian. In modern Turkish, the term “çete” simply means “a group of people.” Terminology seen in journalism such as “çete harbi” (guerrilla war) is derived from this.²³

The following pages will focus on instances of individuals captured by soldiers from several fortresses on the Hungarian side. Victims were mostly Ottoman subjects or bilaterally taxed subjects of both the Hungarian and Ottoman sides.

Filakovo, located in Novohrad county, was occupied by the Ottomans in 1554 and became the center of the *sanjak* of Filakovo.²⁴ However in 1593, it again fell into the hands of the Habsburgs.²⁵ According to some estimates, the Hungarian defense line maintained around 90 castles during the 17th century with the fortresses gradually divided into six main captaincies. Filakovo was an important part of the fifth (mining) captaincy, which was based first in Levice, later in Nové Zámky and then after its conquest, in Leopoldov.²⁶ After Eger fell into Ottoman hands, it was replaced by Tokaj, Szendrő and then Filakovo.²⁷ Filakovo defended the mining towns against possible Ottoman attacks, which could be expected from Eger and the Ottomans from Buda.²⁸ Szécsény was the third most important castle of the mining captaincy during the 17th century,²⁹ which fell into Christian hands as early as 1593 and from that time maintained a Hungarian garrison.

The cases analyzed here occurred during the period of the general captaincy of István I. Koháry, who was appointed shortly after 23 September 1647 as

22 PÁLFFY 1997, p. 8.

23 CSÁKI, Éva. *Török–magyar szótár*. Budapest : Balassi Kiadó, 1995, p. 92.

24 KOMJÁTI, Zoltán Igor. *Egyetértésben a közös érdekért - A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányágának idején (1667 – 1682)*. Dunajská Streda : Vámbéry Polgári Társulás, 2015, p. 6.

25 IŞIK, Mustafa. *XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyyetinde Budin* (Ph. D. thesis). Sakarya Üniversitesi : Mayıs 2013, pp. 77–78.

26 It is estimated that in the middle of the 16th century, the chain of fortresses numbered 100–120, and in the 17th century, about 90 castles. FUNDÁRKOVÁ, Anna. *Barokový aristokrat*. Bratislava : VEDA, 2018, pp. 90–91. Due to involvement in European power struggles, the Habsburg side tried to maintain peace with the Ottomans through diplomacy. Therefore, in the first 40 years of the 17th century, the number of border castles with a royal garrison was reduced to the previously mentioned 90 castles. PÁLFFY, Géza. A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In *Történelmi Szemle*, 1996, vol. 38, no. 2–3, p. 207. The study is also available in English: PÁLFFY, Géza. The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In GÉZA, Dávid – FODOR, Pál (eds.) *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Leiden; Boston; Köln : Brill Academic Pub, 2000, pp. 3–69. Similarly, on the castles of the borderland ÁGOSTON – OBORNI 2000, *A tizenhetedik század*, p. 126.

27 CZIGÁNY, István. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600 – 1700*. Budapest : Balassi Kiadó, 2004, p. 71.

28 KOMJÁTI 2013, p. 271.

29 KOZICZ, János. A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In KOZICZ, János – KOLTAI, András (eds.) *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest; Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, p. 31.

captain-general of the Szécsény and Hollókő fortresses.³⁰ Ten years later, on 14 February 1657, he was appointed by the Court Military Council captain-general of Filakovo Castle.³¹

The garrisons of these castles, similar to those of other castles on the Ottoman-Hungarian border (Hungarian and Ottoman), went on looting expeditions even during peacetime, during which they also took people into captivity, including soldiers as well as the civilian population. This happened for the reasons previously mentioned above.

Civilian population in the territory of the condominium were guaranteed some security from Hungarian soldiers if they also recognized Hungarian authority, i.e. if they paid taxes and also respected the Hungarian landowner. Despite these informal rules, there are many known cases where Hungarian soldiers took subjects who had paid taxes to both sides captive. Something similar was mentioned on 26 July 1654, in a letter to István I. Koháry from Ostrihom archbishop, György Lippay, regarding resolution of the case of the abbot of Földvár, Miklós Pozsgai, and Gyuricza Rác. Pozsgai reported to Lippay that soldiers from Balassagyarmat,³² in the vicinity of Földvár had captured a Serb named Gyuricza Rác. Gyuricza was a subject of the Ottomans but also of Pozsgai. The soldiers sold the man to István Koháry for 160 florins and claimed that he did not pay taxes to the Hungarian side. Rác was released by Koháry on the promise that he pay two hundred thalers plus include other valuables in the ransom. In his letter, Lippay begged Koháry to release Rác from his debt on the grounds that he was a subject of Pozsgai and paid taxes, so the soldiers did not have the right to take him into captivity or sell him to Koháry. Lippay also argued that this was damage to church property.³³ In sources dating from the 17th century, the name “Földvár” can mean several locations but in this case it is Dunaföldvár.³⁴ A Benedictine abbey had been located on this territory since the Middle Ages.³⁵ According to Turkish sources, in 1590 the town may have had around 870 inhabitants with the vast majority being Hungarian.³⁶ In 1630, the abbot of Földvár was canon György Vasvári, and he wrote at that time that the town was inhabited by Serbs and “Hungarians.” The Hungarians paid about 20 Hungarian florins to the abbot and also added other gifts. However, he writes that the Serbs have a good relationship with the Turks, that is why they pay him nothing and do not even

30 PÁLMÁNY, Béla. Gróf Forgách Ádám és báró Koháry István zálogszerződései a szécsényi uradalom tárgyában (1647 – 1650). In PÁLMÁNY, Béla (ed.) *Fejezetek Szécsény történetéből - Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv 2012 - 4*. Salgótarján : Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára : 2013, p. 443. MOCSÁRY, Antal. *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statisztikai esmertetése III*. Pest : Trattner, 1826, pp. 189–190. SZABÓ, András Péter. *Személynévmutató - életrajzi adattár*. In SZABÓ, András Péter (ed.) *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve 1656 – 1661*. Salgótarján : Nógrád Megyei Levéltár, 2010, p. 336.

31 KOMJÁTI, Zoltán Igor. *A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányának idején (1667 – 1682)* (Ph. D. thesis). Debrecen : Debreceni Egyetem, 2011, p. 8.

32 In the source, *Gyarmat*. Today, Balassagyarmat, Hungary.

33 MV SR, SA BB, f. KC I. no. 564.

34 Today, Tolna county in Hungary.

35 <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C3%B6ldv%C3%A1ri%20ap%C3%A1ts%C3%A1g.html> 30. 10. 2021.

36 IŞIK 2013, p. 214.

want to obey him. The village of Kömlőd also belonged to the abbey, which was then inhabited by Serbs. In addition to other gifts, they also paid a monetary tax of six Hungarian florins a year.³⁷

Serbs living in the town could refuse to pay taxes to the Hungarian side as they were under protection of the Ottoman garrison there. But the inhabitants of the mentioned village had to pay taxes or they could expect attacks from the “hajduchs” (border guards), as a reprisal.³⁸

The Ottomans intervened in favor of Christians if they were their subjects. A significant part of letters and requests from the Ottomans regarding captives concern Christian subjects, on behalf of whom the Ottomans mediated to the captains of the castles or other Hungarian authorities. In 1653, the pasha of Pest, Mustafa, addressed his complaint to the captain-general of Szécsény (later captain-general of Filakovo), István I. Koháry, in the interest of a Serb subject named Vukovo. He was also a subject who paid taxes to both the Hungarians and the Ottomans and was captured by Hungarian soldiers. Mustafa got information that a few days prior, Koháry had temporarily released the man on the condition that other captives vouched for him. Koháry then sent Vukovo to Győr to see István Zichy.³⁹ In Győr, it was legally established that Vukovo properly paid taxes, even to his Hungarian landowner and for this reason the soldiers had no right to apprehend him. The iron shackles were removed from his feet. However, the Hungarian side took advantage of the situation and the Hungarian landlord restricted Vukovo from fulfilling his duties towards his Ottoman landowner. Mustafa warned Koháry in the letter that Vukovo was a subject who also had obligations towards the Ottomans.⁴⁰

Regarding the name of this captive (“rác Vukovo rab”), it is appropriate to also mention a few related thoughts. In fact, the letter also mentions a second “Serb Vukovo” (az másik rác Vukovo). Therefore, it is also possible that the name Vukovo did not refer to a specific person, but to a geographical origin; the location where the person came from. However, the letter may also refer to names as the first name Vuk is still widespread among Serbian-speaking people. Such first names also existed among the Ottomans in the ranks of new Muslim converts in the Hungarian territories, less common in the 16th century but more frequent from the 17th century on. In 1573, names such as Hussein Vuk or Turhan Vuk appear in the ranks of the “mustahfizes” in

37 ANDRÁSFALVY, Bertalan. Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In BALOG, János (ed.) *Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd* : Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1976, p. 51.

38 ANDRÁSFALVY 1976, p. 51.

39 Štefan Zichy was the vicarious captain general in Győr in the years 1646–1655. PÁLFFY, Géza. Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”. In *Történelmi Szemle*, 1997, vol. 39, no. 2, p. 278.

40 At the same time, Osman begged Koháry not to harm the captive, the messenger or the other captives, and reminded him to observe the Ottoman-Habsburg agreements. MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 12 089. In less detail, this case is discussed in the article SZALMA 2021, A Koháry I., pp. 70–71.

Buda and Pest.⁴¹ The name Vukman was common among Bosniaks, which is mentioned in a source from 1572, “Vukman isimli zimmî ölmüş,”⁴² for example. Variations of the names Rad-, Niko-, Drag- and Vuk- are common in the rosters of the castle garrisons, and often the same person's name was written in different forms. These names belonged to Serbs, Bulgarians and other ethnic groups who lived side by side in the Balkans and “borrowed” their first names from each other. The mixing of names was even more intense in the Hungarian territories under the Ottomans. With the Serbs, it is also important to take into account the fact that first names in the Balkans very often consisted of two names; the first name of the person in question as well his father's first name.⁴³ Alternatively, the translator may have conflated two first names into one.

In Ottoman sources, ethnicities are mentioned in the event of converts coming from territories where many captives were taken to the Ottoman Empire. The interest of the Ottomans in thinking in more detail about phenomena such as ethnicity, that is, a group of people that differed in some way from the observer, and the religion of infidels increased during the period when they met new rivals in the form of Venice and Hungary, the territories of Western Christendom. For Western Christians, there were no mass conversions of people to Islam, it happened only in individual cases. The Turkish of the early modern period did not have a suitable word to describe this new form of Christianity, except for the loose designation of “kâfir” (gyaur). The Ottomans thus started using the names of ethnic groups and it is possible that the purpose was to express religious affiliation. In official documents, the conversion of Orthodox Christians was mentioned only in rare cases. In contrast, in the case of conversion of Western Christians to Islam, they were included more often.⁴⁴

It is also known that distorted versions of names occur frequently in contemporary sources, especially in the case of “foreign” ethnic groups. Since this is a source of Ottoman provenance written and translated by an interpreter, logically there is a considerable chance of mistakes connected with writing names. The same often happened in the case of other sources, even in individual Ottoman ranks, which were regularly mistaken for names in translations or written incorrectly. Another example is the imprecise equivalent of names such as *Amhat* or *Amhet* instead of *Ahmed*, and the like.

The author of the abovementioned letter, pasha Mustafa, is also mentioned regarding another case of a Serb captive named Vukovo in a complaint made

41 HEGYI 2007, p. 34. *Mustahfiz*es were elite infantry of the castle garrison under the command of the captain and his deputy. HEGYI 2019, p. 291.

42 GÖKBILGIN, Tayyib. Sokollu Mehmed Pasanın bir Talimati ve 1572 tarihinde Bosna ile alakadar birkaç vesika. In *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1958, no. 6–7, p. 161.

43 In villages that were inhabited by people from the Balkans, there are often cases where up to three first names were attributed to one person. They did so in case the given person also had unmarried sons, indicating the father's name, the person's own name and the names of his sons, which causes even more confusion (e.g. Vujič, grandfather, Nikola, father and unmarried sons Bogdan and Ilije, etc.). HEGYI 2007, pp. 302–303.

44 HEGYI 2007, pp. 262, 264–265.

about the captive's shackles. It should be noted that shackles or manacles played a key role regarding the status of captives. They were also decisive from the point of view of customary law. Based on this, they were also called "iron slaves/captives" or "captivus ferreus," a term was used to refer mainly to those with shackles on both legs. Those who paid a special amount in advance were exempted from wearing them. This fee had name, "ransom for handcuffs" or "ransom for iron" (vas vagy bilincsváltóság). However, the majority of captives did not take this option, which was also due to the fact that people were more likely to pity beggars with handcuffs as there was less suspicion that they were dealing with a fake. On the other hand, the "captivus ferreus" had special rights, which was acquired only in the case of permanent handcuffs. They were protected by common law legislation, which forbade beating or further handcuffing. In addition, such a status provided certain advantages in specific situations.⁴⁵ Regarding the shackles of the aforementioned Vukovo, Mustafa only knew that he had given money to a man from the city of Pomáz⁴⁶ who had promised to remove the shackles and hand over the ransom to his owner, the jailer. However, Mustafa claimed that harm was inflicted on the captive. He begged Koháry to investigate what actually happened. Mustafa wanted to know the truth so that no further harm would come to his subject. The alleged perpetrator denied the captive's version. However, pasha Mustafa did not mention exactly whether the person really removed the shackles and whether harm was done, which would also make sense, or whether he just took the money without removing the shackles.⁴⁷

Cases of Ottoman subjects being taken captive by Hungarian soldiers were as frequent as the looting of their villages. So it was also for Serbian people who were subjected to looting by Hungarian soldiers, most likely from Szécsény. In 1652, "bey" Ömer wrote to István Koháry about Serb subjects who had received a letter of protection in 1626, stating that they would not be exposed to injustice. Despite this, soldiers from the Hungarian side took these subjects into captivity, including women and children, and robbed them of their cattle or whatever they could. Since they were subjects properly paying taxes to the Ottomans, Ömer pleaded with Koháry to restrain the soldiers from committing transgressions and warned him that "such a situation cannot lead to anything good."⁴⁸

The letter of protection was not helpful for Serb subjects either, even in the case of an operation written about in a letter by a soldier from Szendrő (Szendrov), Ferenc Dobóczy, to the vice-captain of Filakovo, László Fekete, on

45 PÁLFFY 1997, pp. 39–40. The practice of shackling captives was different in some periods of the 17th century. In 1670, for example, Pavol Esterházy reproached Štefan II. Koháry as the pasha of Jáger accused him of the fact that despite the peace agreement, the people of Filakovo let captured Ottomans walk in handcuffs for 40 days. This shows that there were certain limits in determining ransom and accessing captives. Koháry claimed that the pasha was lying, but nevertheless ordered an investigation and promised his superior that he would send him a report as soon as possible. KOMJÁTI 2013, p. 275.

46 Today, in Pest county, Hungary.

47 MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 12 089.

48 MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 12 093.

14 July 1661. In the letter, Dobóczi complained that recently several soldiers from Filakovo had started committing violations. A few months prior, they had taken a certain number of cattle belonging to a village named Otlak and more recently, they plundered the village of Kakucs, killing 14 people and taking nine captives who were forcibly dragged to Győr, specifically mentioning that they were Serbs. They also took around three hundred cattle from the village and set the village on fire. The incident occurred despite the fact that the villagers had a letter of protection issued to them by the palatine. The leaders of the looting soldiers were János Lazar and István Somogyi.⁴⁹

The case is quite ironic due to the fact that Ferenc Dobóczi himself, Mihály Szél, another soldier from Szendrő, also carried out numerous military operations in the years 1642–1667, during which they managed to tax several municipalities in different regions. During this time, both men acquired properties based on donations from the king and the palatine. A list of taxed municipalities has been preserved from the estates of the two mentioned families which details, for example, Serbs from one wasteland in Csongrád County who started paying taxes to soldiers, giving 10 thalers in the years 1643–1655. The list also includes Kakucs, from where in 1648–1660 “every man” paid one florins per year and they were to deliver one pair of boots annually. In these years, they indeed met the Hungarian requirements.⁵⁰ Borovszky identifies the location as the County of Békés, which makes it clear that it is the Kakucs wasteland, which was located near the village of Kétegyháza⁵¹ in today's Hungary. This is also proof that the Hungarian soldiers were able to lead expeditions over relatively large distances.

The letter reveals other interesting connections. It says that Ján Lazar was captured in Győr, but he was probably temporarily released. It is also stated that he is guaranteed to collect the part of the cattle that he got as loot, further revealing that he was probably released based on the guarantee of Pál Fráter. The document in which Pál Fráter vouched for János Lazar was also problematic. Dobóczi wrote that Lazar was released despite the fact that Pál Fráter claimed that he wrote the letter to him in a very drunken state.⁵² This means that he tried to get out of the situation and apologize for vouching for Lazar. Finally, nine captives from Győr were released as Pavol Fráter himself acknowledged that they had been captured wrongfully. Dobóczi also sent Fráter's letter to the vice-captain and pleaded with him to arrest as murderers the soldiers who had participated in this operation. He also begged him to get the soldiers to return the stolen cattle to the residents of the damaged villages. Otherwise, Dobóczi would turn to the palatine.⁵³

49 SZALMA, Štefan. Uhorské a osmanské výpravy vedené za účelom získania zajatcov. In ŠESTÁK, Mišo (ed.) *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie. VII.* Hradište : Občianske združenie Priatelia histórie Novohradu, 2021, pp. 41–42; The original source is the letter: MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 814.

50 BOROVSZKY, Samu. Csanád vármegye története 1715-ig. 1. kötet: A vármegye általános története. Budapest, 1896, pp. 236–237, 239.

51 *Magyarország helynévtára.* Pest 1863, s. 16.

52 “...igen részeg volt, mikor az levelet adta..” MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 814.

53 SZALMA 2021, Uhorské a osmanské, p. 42.

Dobóczy's name appears in sources in connection with captives even later. On 13 March 1663, in a letter from Filakovo, István Oroszlányi informed István Koháry about Dobóczy's financial affairs. He mentions that one soldier from Balážske Ďarmoty, Antal Laczkó, who had six captured Serbs in his possession, traveled to Koháry. They were probably subjects of Dobóczy, who had promised the soldier one hundred pigs for the aforementioned Serbs. The pigs were to be herded to Filakovo by other Serbs (probably Dobóczy's subjects), who, according to the plan, were to bring a total of three hundred animals. Regarding the six captured Serbs, Laczkó said that he had bought them from the people of Ónod⁵⁴ and Szilágyis for money, and that he saw no benefit from it. It is said that they came across the Serbs "just like that" in the wasteland and did not capture them during a purposefully led expedition.⁵⁵ The soldier, also had cash on him as Dobóczy promised him the sale of additional pigs from the mentioned three hundred total. Dobóczy came to Filakovo from Štítnik⁵⁶ with Ebeczky and demanded the money from Oroszlányi. The author of the letter withheld it from the soldier as there were disputes about the amount in Filakovo.⁵⁷

The letter also mentions another Serb who was captured by a soldier. Allegedly, this seventh Serb was not part of the negotiations regarding the exchange of captives for animals. He arrived in Filakovo earlier and, according to Antal's testimony, delivered 40 thalers and one head cover called "calpac" (kalpak/kalpag).⁵⁸ The captive then took 20 thalers from Dobóczy and had a receipt for it. The author of the letter asked Koháry to solve the mentioned cases and to hear all those who were affected by the problems outlined. He also asked Koháry to write to Balassagyarmat in the interest of the soldier at the beginning of the letter, since Dobóczy had begun threatening him. Without specifics, he also mentioned that Dobóczy had come to them last year as well, complaining that the soldiers had taken cattle from his Serb subjects. Allegedly even then, he demanded the soldiers to be punished.⁵⁹

During the times of the Ottoman-Hungarian neighborhood, standards and customs associated with the trade of captives included not only inheriting captives, but also their resale. New owners could operate with them as if they had caught them themselves. On 5 December 1658, László Fekete Iványi wrote to István I. Koháry on the matter of Serb captives stating that he had handed over four Serbs belonging to the Palatine in Filakovo, Serbs were still in Filakovo at the time of the letter.⁶⁰ Koháry had probably ordered the detainees be released as he wrote that despite this, they still haven't left and are in Miklós Deák's house. Fekete claimed that these are Serbs who pay taxes and their ransom belongs to the Palatine, since he had

54 Today in Hungary, Borsod-Aba-Zemplén county.

55 MV SR, ŠA BB, f. KC I. no. 794.

56 Today in Slovakia. In the source Csetnek.

57 MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 794.

58 In Hungarian text *kalpag*: A type of head cover. KISS, Gábor – KOHÁRY, Anna – MANDL, Orsolya (eds.) *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest: TINTA Könyvkiadó, p. 218

59 MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 794.

60 MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 781.

purchased them from someone else. He also stated that the ransom money for the Serbs is with Miklós Deák.⁶¹

Of course, during the war years, looting operations proliferated even more as battles offered more opportunities for soldiers to acquire valuable capital. On 21 April 1664, Martin Unger wrote in a letter to István I. Koháry about an expedition of several soldiers, among whom he mentions Pál Olasz, Ján Császár and others. The soldiers sent four Serbs, probably captives, and 20 “Serb” horses to Filakovo. The loot was acquired near the village of Jánoshalma,⁶² (in the letter “Jankó”). The soldiers who brought the Serbs did not have any new information, only that around 300 Tatars were also staying near the village. In connection with the Tatars, he also mentioned more loot; not long ago they managed to take several horses from them.⁶³ Another case is known from the same village of a Serb captive in 1656,⁶⁴ Péter Cziffra Jankói, who belonged to a soldier named János Gesztelyi, was being managed. The latter testified that, according to general custom, he usually released his captives temporarily and gave them a few days to collect the ransom. Based on a guarantee, he also released the captured Serb but received news that he had jumped into the Danube and died. However, Gesztelyi suspected that he had been deceived and therefore called on the guarantors to deliver him the captive or his corpse. If this was not possible, he demanded that the guarantors (other captives) pay the debt; however, if the guarantors could prove that the captive died on that date, then Gesztelyi would waive the ransom.⁶⁵

Sometime before 1663,⁶⁶ a resident of Szécsény, István Nagy, summoned Bartolomej Szentpéteri from the village of Martonoš⁶⁷ to come to Szécsény by the date of St. Paul, 25 January, when the market in Szécsény was also usually held.⁶⁸ In the discourse of that period, captives were perceived as part of their owner's property to some extent, and were mentioned in last wills as part of the assets divided among the heirs. Financial matters, debts and income from

61 MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 781.

62 Today, in Hungary, Bács-Kiskun county. Previously, in Bodrog county.

63 MV SR, ŠA BB, f. KC I, no. 803.

64 SZABÓ 2010, p. 80.

65 /14./ Anno 1656. die 19. septembris. /XVII/ Secunda levata causa. In SZABÓ 2010, pp. 80–81.

66 The letter is undated but was probably composed sometime before 1663 because it was written in Szécsény, which was in the hands of the Habsburgs until 1663. At that time, Captain-General Štefan I. Koháry had to set the castle on fire, order the garrison to leave the fortress and subsequently Szécsény fell into the hands of the Ottomans.

67 Today in Serbia, in the territory of the former Bács-Bodrog county. A small Serbian population lived there. Hungarian soldiers went on expeditions even to such distances for the purpose of taxing the population and taking captives. Also in 1641, soldiers from Filakovo looted near Szeged, which is located near the aforementioned village. The inhabitants asked the pasha to allow them to come to an agreement with the commander from Filakovo, János Gombkötő, about the payment of taxes so that the soldiers would let them be. REIZNER, János. *Szeged története. I kötet*. Szeged : Szeged szab. kir. város közönsége, 1899–1900, p. 154. <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/01/1132.htm> 20. 10. 2021.

68 MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 13 614. Markets in Szécsény on the day of Sv. Pavol were so important before 1552 that even the Ottomans supported their realization. PÁLMÁNY, Béla. A végvár-mezővárostól a városig. Balassagyarmat polgári fejlődése az újkorban 1552 – 1870. In TYEK-VICSKA, Árpád (ed.) *Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv*. Balassagyarmat : Nagy Iván Történeti Kör, 1997, p. 16.

them were inherited in the same way.⁶⁹ It is clear from the letter that István Nagy's wife received "property" from her previous husband in the form of an unsettled 50 thalers, which was to be paid to him by a Serb captive whom he had released temporarily. Nagy reminded Szentpéteri of this obligation, because the captive had promised to pay the 50 thalers and Szentpéteri had vouched for him when he was released. However, witnesses testified that the captive had paid off his debt to Szentpéteri in the form of four head of cattle. It is understood from the context of the letter that Szentpéteri made an agreement with the captive to settle the debt with the captive's owner, and apparently this never occurred. For this reason, the author of the letter called on the addressee to come to Szécsény on 25 January, threatening that if he does not show up and pay his debt, he will go to his home, drag him out of the house and forcefully take from him not 50, but 100 thalers.⁷⁰

Conclusion

Eight sources from the period of István I. Koháry's general captaincy revealing specific details on the captive trade were explored above. These included victims of looting expeditions by soldiers from Filakovo in two cases, Szécsény soldiers in two instances, two cases by Balassagyarmat soldiers and in two more examples, the looters were unspecified Hungarian soldiers. An additional case from the source editions and literature was mentioned where the actors were soldiers from Szécsény, and one more where soldiers from Szendrő were involved.

These cases explored above show that individual units of Hungarian soldiers were able to lead looting expeditions to territories quite far from the border. At the same time, the fact that there were several landowners collecting taxes or other capital from inhabitants of the more distant Ottoman-controlled counties also proves that the Hungarian side was quite skillful in this area. These examples further confirm that it cost the Hungarian side a lot of effort to maintain its influence in essentially lost territories, at least in such a modest way.

Such examples also confirm the theory proposed by historian Péter András Szabó that several captives from the ranks of the Serbs crossed over to the Hungarian side in order to be freed. This is known thanks to some evidence that in the ranks of the soldiers of garrison of castles, there are more people with the surname Rácz. This is documented, for example, by the names in the list of soldiers during the distribution of loot.

Two-sided taxation of subjects in the territory of the condominium guaranteed a certain form of protection. However, in some places, the target of attacks could be those also subject to Hungarian taxes, and could even be subjects on church property. Of course, in the case of Serbs who paid taxes, there was leniency on the part of the prelates, and thus they protected these

⁶⁹ SZAKÁLY 1973, p. 37.

⁷⁰ MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 13 614

subjects, that is, they demanded the captains keep their soldiers in check and release individuals who had been taken to captivity despite the fact that they were paying taxes.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Domestic violence in the 18th century Transylvania

Andrea Fehér

Keywords

domestic violence, court records, child abuse, marital disputes, 18th century, Transylvania

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.6

Author

Andrea Fehér
Faculty of History and Philosophy
Babeş-Bolyai University
Str. Mihail Kogălniceanu, nr.1,
RO-400084 Cluj-Napoca
Romania
Email: feher_andrea@yahoo.com

Cite

FEHÉR, Andrea. Domestic violence in the 18th century Transylvania. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 74–83, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.6

Abstract

FEHÉR, Andrea. Domestic violence in the 18th century Transylvania.

This paper examines family violence in the 18th century Transylvania with a focus on two major themes: child maltreatment and intimate partner violence. The topic will be explored based on records and documents produced by secular and ecclesiastical courts. The primary goal of the current study is twofold—to analyze the legal consequences of family violence and to investigate the construction of the narratives surrounding these trials. Emphasis will be placed on the differences in approaches to domestic violence in the aforementioned sources and a few illustrations of the way hierarchical violence was perpetuated in these documents will be provided.

The primary sources used in the research for this paper come from two major categories: the Court Protocols from Cluj (Kolozsvár/Klausenburg) and the Synodal Protocols of the Transylvanian Protestant Consistories. The bodies of these documents, produced by Protestant males, attest to the systemic, hierarchical violence which existed in the early modern family.¹

According to the secondary literary sources, in the Christian paradigm, the discipline of wives and children was perceived as a duty, which in some cases was understood as a show of love, a mutual obligation of the head of the household and a “patriarchal privilege” that justified the superiority of the man over his domain.² Most researchers therefore operate with this understanding of the concept of patriarchal violence and narrow their study to only violence committed by males. In the following pages, it will be argued that it is more appropriate to talk about hierarchical than patriarchal

- 1 The town of Cluj was the third largest city of Transylvania in the 18th century, inhabited by Saxons and Hungarians. It is particularly important to note the Protestant character of the town, with the majority of its people belonging to the Unitarian and Calvinist Church. Therefore, all sources on which this research is based were produced by Protestant males. CSETRI, Elek. Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. In DÁNÉ, Tibor – EGYED, Ákos – SIPOS, Gábor – WOLF, Rudolf (eds.) *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001, pp. 9, 14.
- 2 TOIVO, Raisa Maria. Domestic violence. In BROOMHALL, Susan (ed.) *Early Modern Emotions. An introduction*. London; New York : Routledge, 2017, p. 208; FOX, Vivian C. Historical Perspectives on Violence Against Women. In *Journal of International Women's Studies*, 2002, vol. 4, no. 1, pp. 16, 18; WALKER, Garthine. *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, p. 49.

violence as the former definition includes all types of aggression instigated by family members in general, describing conflicts initiated by females or elder siblings toward younger members of the household equally. In the current paper, cases where family members abused their hierarchically-based moral authority and ended up before secular and ecclesiastical courts will be discussed.

From the start, attention must be drawn to the small percentage of court cases included in juridical documents involving intimate partner violence. The lack of lawsuits found here can be explained, at least partially, by the fact that patriarchal discipline and hierarchical violence were an inseparable part of the cultural landscape. Many argue that the reason for the absence of accounts of intimate violence lies in the reluctance of family members to challenge the breadwinner of the family. Children, of course, had no legal authority to initiate lawsuits nor would any legal or social representative do so on their behalf. Women, on the other hand, did not dare to complain fearing the consequences. Secondary literature shows that shame and fear were among the most important emotions that prevented abused wives from denouncing the behavior of their aggressive husbands. Shame, in that their social prestige would suffer and fear of the financial consequences of a separation, that is, fear of poverty.³ As a result, domestic aggression toward children and females is almost nonexistent in documents produced by the legal authorities of the time.

Domestic Violence towards Children

Crimes against small children are found in trial records only in extreme circumstances, such as infanticide. Cases describing older children—or young adults—are limited to sexual and severe physical abuse; other forms of negligence, like verbal and psychological maltreatment, appear only rarely. Educational violence is nonexistent in the records, despite the century in question being infamous for violent child beatings. Studies rationalize this phenomenon by the fact that early modern European society was much more accustomed to intimate violence toward children, which also occurred in private and therefore was considered a “private trouble.”⁴ It was the responsibility of the father, or in his absence, the duty of the guardian or close male relative, to educate young boys and prepare them for manhood. It was just as customary for a mother or grandmother to discipline girls. Some argue that violence was not only accepted, but also expected “in order to uphold masculine and family or kin honor;”⁵ since men believed that their wives and children should be subordinate and compliant. To ensure the former, they were allowed or even

-
- 3 HEIJDEN, Manon van der. Women, Violence and Urban Justice in Holland c. 1600–1838. In *Crimes, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies*, 2013, vol. 17, no. 2, p. 78; HUNT, Margaret. Wife Beating, Domesticity and Women’s Independence in the Eighteenth-Century London. In *Gender & History*, 1992, vol. 4, no. 1, p. 26; HEIJDEN, Manon van der. Women as Victims of Sexual and Domestic Violence in the Seventeenth-Century Holland : Criminal Cases of Rape, Incest, and Maltreatment in Rotterdam and Delft. In *Journal of Social History*, 2000, vol. 33, no. 3, p. 636.
- 4 GELLES, Richard J. *Intimate Violence and Abuse in Families*. Oxford : Oxford University Press, 2017, p. 5; HEIJDEN 2013, p. 90.
- 5 TOIVO 2017, p. 209; HUNT 1992, p. 14.

expected to use violence.⁶ Although physical punishment was perceived as constructive,⁷ ego-documents written by the Transylvanian nobles and intellectuals of the time abound with stories of terrified children and runaways.⁸

As explained above, courts deliberated only cases of extreme violence, with the most flagrant being incidents of intimate violence involving the killing of a newborn. Cases of both voluntary and involuntary infanticide are present in court records, and they are among the most developed narratives, further proving their importance. Protocols from the 18th century Cluj mention 11 cases brought against women suspected of infanticide, abandonment and negligence resulting in the death of the child.⁹ Such investigations typically featured unmarried or adulterous women—women of ill repute, who were associated with sin and immorality.¹⁰ Of eleven females tried, three received death sentences. Erzsébeth Szatmári was sentenced to death in 1723 because she became pregnant and gave birth to “a fine and healthy boy who arrived in time” but “killed the child against her natural maternal obligations.”¹¹ Ilona Kosztin gave birth “to an innocent child,” after which she intentionally killed the baby. The description of this case portrays Kosztin as a cold-blooded murderer; she snuck out of her host’s house, gave birth in a chicken coop, killed the child and then went back to sleep as if nothing had happened. The scribe notes, without any further explanation, that “therefore the law sentenced her to death.”¹² Mária Stefán’s infanticide is the longest and most elaborated tale regarding this type of crime.¹³ She was sentenced to burial in a pit of thorns because “according to the law of God and Nature, no living man or child should be lost or killed.” It was even more inconceivable for a mother to kill “her little girl of her own flesh and blood, against the law of God, world and nature.”¹⁴

All of these statements, especially the last one, were written in such a way as to appeal to the reader’s—and presumably the audience’s—emotions.¹⁵

- 6 HARVEY, Karen. *The Little Republic. Masculinity and Domestic Authority in the Eighteenth-Century Britain*. Oxford : Oxford University Press, 2012, p. 6.
- 7 MOSCOSO, Javier. Pain and suffering. In BROOMHALL, Susan (ed.) *Early Modern Emotions. An introduction*. London; New York : Routledge, 2017, p. 48.
- 8 Ego-documents written by the Transylvanian elite depict violent and aggressive fathers, guardians and stepparents. From these narratives, it is understood that elderly males used physical punishment, verbal abuse and public humiliation in order to educate young boys. Curiously, reaching adulthood, these males reflect on their childhood in a detached manner, not seeming to have been traumatized as they believed that the rigid discipline they were exposed to had served their interest. FEHÉR, Andrea. *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Cluj-Napoca : Argonaut-Mega, 2012, pp. 244–247; FEHÉR, Andrea. Noble Lineage as Stepfamily Network: An Eighteenth-Century Noble Autobiography from the Principality of Transylvania. In *Hungarian Historical Review*, 2019, vol. 8, no. 4, pp. 708–711.
- 9 FEHÉR, Andrea. Investigating Infanticide in the 18th Century Cluj. In *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 2014, vol. 59, no. 2, pp. 52–65.
- 10 FEHÉR 2014, p. 55.
- 11 Romanian National Archives Cluj County Branch, Cluj Napoca. Court Protocols (abbrev. CP). CP II/29: 22 [1723]; FEHÉR 2014, pp. 60–61.
- 12 CP II/32: 23–24 [1728].
- 13 CP II/44: 113–114 [1750].
- 14 Although Stefán “deserved the live burial” as punishment “for her evil and godless act,” the judges, “to prevent her from falling into desperation,” changed the sentence to beheading. FEHÉR 2014, p. 61.
- 15 McEWAN, Joanne. Judicial sources. In BROOMHALL, Susan (ed.) *Early Modern Emotions. An introduction*. London; New York : Routledge, 2017, p. 113.

Expressions used to describe criminal acts were chosen carefully in order to elicit moving responses. This explains why the same words were used repeatedly to refer to the circumstances of infanticide and child murder, with most scribes characterizing the women committing these crimes as “barbarous,” “horrific” and “unnatural.”¹⁶ Every attempt to violate the “natural order of things” or “God’s natural law” was considered “monstrous,” especially when it came from someone whose duty was to protect.¹⁷ These “godless,” “desperate” women acted against their “maternal instinct”, killing “innocent,” “healthy,” “beautiful” babies. The importance of this embellishment of the narrative to the outcome of these trials is well-illustrated by the case of Ilona Petro, who was also accused of child murder. She abandoned her infant to fornicate with a man, during which time her child died. Petro was not, however, charged with child murder but fornication and robbery.¹⁸ The case was recorded by Péter Endes, the same scribe who wrote the story of Szatmári’s infanticide. However, in Petro’s case, he was not sympathetic towards the deceased child, describing him as “a bastard conceived in (an) illegal bed.” The mother was not deemed “monstrous” this time, the act not “godless” and the child not “innocent,” which proves again that in this case, emphasis was on the other crimes, especially stealing, and not on negligence or child maltreatment.

Small children are identified in cases of less grave physical violence too, though rarely. Only one case was found where emotional violence was mentioned. Michael Nagy reported his ex-wife for indifference towards their child, which according to the judges, “is against the natural law [...] even more when the child is a toddler.” In this case, the father gained custody of the child in court.¹⁹ Just as in the infanticide cases, the scribe used suggestive terms such as “natural law” and “indifference” to underline how unsuitable the mother was, and to justify the court’s decision to place the child in the care of the father.

Not only small children were subjugated to violence, but young girls and boys as well. One unique case in particular that reflects the sexual abuse of young boys must be mentioned here. The defendant was a female with a bad reputation “who had in her youth intercourse with several persons [...] which did not come to light at that time.” Moreover, “she did not stop her immoral life after she married [...] but what is more severe, she fornicated with her 12 year old stepsons.” It is curious how the scribe knew so many details since “there is no evidence to prove her infidelity during the marriage,” but the document described the abuse vividly: “she laid them in her own bed, shamelessly touched their genitals, incited them to sin with shameless words, forced them and grabbed them on her naked belly.”²⁰ At first reading, the relevance of such a detailed description is not immediately understood since the woman had already been banished from town for other misbehavior; however, as in

16 McEWAN 2017, p. 113.

17 BRENNER, Alletta. ‘The Good and Bad of that Sexe’: Monstrosity and Womanhood in Early Modern England. In *Intersections*, 2009, vol. 10, no. 2, p. 174; HUNT 1992, p. 15.

18 CP II/86: 73–74 [1723].

19 CP II/41: 145 [1743].

20 CP II/35: 80 [1732].

previous cases, the judges felt compelled to defend their decision. Words like “immoral”, “infidelity”, “shamelessly”, “forcing” and “grabbing” all signify an active role by the decadent female who committed such a “shameful” crime “against her maternal instinct.”

As shown here, secular courts discussed violence toward children when the cases implied crimes against life and property,²¹ while church and parish records contain mostly indirect data regarding child maltreatment. Parish records offer descriptions of physical maltreatment of young girls around the age of marriage.²² These documents suggest that most of the unsuccessful marriages were initiated at the insistence of parents, usually the mothers. These cases are filled with “unhappily married women” recounting the “unfortunate” circumstances of their marriage and the abusive behavior of their parents in order to impress the judges. Statements like “I was forced to marry against my will;” “My mother frequently beat my back and shoulders with a baton and tore out my hair” or “my wife never loved me, she was beaten into marrying me” are often seen in the records of divorce trials.²³ Not only mothers, but fathers imposed their will as well, like Miklós Bánfi, who used “violent force, beating and shoving” to constrain his daughter to marry a man she “did not want nor in body, nor soul,”²⁴ and from whom she was finally separated because they could not consummate the marriage.²⁵ In these examples, the recollection of traumatizing childhood abuse and maltreatment was used to impress the ecclesiastical forum and gain a divorce ruling, and as such, it is necessary to be careful in their interpretation. However, the arguments used by plaintiffs do reflect contemporary attitudes toward forced marriages, and the frequency and persistence of these narratives in legal documents suggest

-
- 21 Although rape and seduction are a different topic, it should be mentioned that Court Protocols from Cluj discuss these crimes as well. CP II/45: 134; CP II/49: 82; CP II/52: 81–82. From these trials, it is understood that in the contemporary perception, virginity was the most valuable asset of a girl and property of a male owner. That is why only a father, guardian or fiancé could intend a rape but never the female victim. This also explains why rape and seduction was judged as a crime against property. The emphasis was placed not on the victim, but on the crime. HEIJDEN 2000, p. 624.
- 22 The 18th century female ego-documents, such as letters and testaments, are not studied systematically. Therefore, we have mostly indirect data regarding the life of young girls, with most of the information coming through a male intermediary and only on exceptional occasions. Thus we know little on this topic from a female perspective.
- 23 SIPOS, Gábor. Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben. In SIPOS, Gábor. *Reformata Transylvanica. Sipos Gábor tanulmányai az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012, pp. 131, 137, 145.
- 24 This description is used in secular law records beginning in the 17th century and is usually employed in cases of adultery. Infidelity is typically explained this way, mostly by women, although such an argument rarely impressed judges. FEHÉR, Andrea. Women, Crime and the Secular Court in the Eighteenth Century Cluj. In *Journal of Education, Culture and Society*, 2015, vol. 6, no. 2, p. 36; FEHÉR, Andrea. Crossing gender boundaries. The trial of Andrew Ungvári (1712). In *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, 2012, vol. 57 (Special Issue), p. 19.
- 25 According to the scribe, the couple was “engaged in bloody scratching at night” (*egymást körmölés-sel vérbe köpülték*), an expression deliberately worded this way since biting and scratching were considered unmanly at that time (WALKER 2003, p. 27). Éva Bánfi avoided intimacy with a male she was forced to marry, and due to this her reluctance, she was banned from marrying again. It seems that for the council, her inability to live in marriage with an honorable man made her improper in general for married life. BUZOGÁNY, Dezső – ÓSZ, Sándor Előd – TÓTH, Levente (eds.) *A Kükküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései. I/1-2, 1638–1720* (abbrev. KPS). Kolozsvár : Erdélyi Református Egyházkerület, 2008; KPS I/2, pp. 465–468 [1712]. In BUZOGÁNY – ÓSZ – TÓTH 2008, p. 208.

an ever-present social reality.

Marital Violence

Secular courts discussed marital violence only in exceptional occasions. Only one case was found when a husband was summoned before the court and condemned for aggressive behavior. Márton Killini was convicted in 1737, not because he was violent toward his wife, but because he indirectly contributed to her death. He “beat her a few times before her death, but the deposition proved that she did not die because of that.” The judges in the case initially focused on marital negligence, “He did not treat his wife as an honorable and Christian man should but beat, abused and humiliated her, and even before the last fight, he cursed her and said that he would beat her to death.” Killini’s wife lived in constant fear and depression and in her “last despair,” she poisoned herself. The court record shows that Killini was not charged because of her death, but because he knew about both his wife’s desperation and the poison but did nothing “to cure and save her [...] proving his indifference towards her again.” As was usual in such trials, the portrait of the accused was detailed, from which we learn that Killini was not only aggressive but cursed often and had other weaknesses. He was sentenced to “live on bread and water” for three months in prison, during which time he was caned with a stick three times.²⁶ It seems that he spent more time in the tower as a few months later, he appealed and was released because he had “suffered already enough in the tower,” and as for the intimate violence, new testimony proved “the wife gave him a reason.”²⁷

The opposite scenario, aggression of a wife against her husband, was considered a capital crime, however, since it went against the existing social order.²⁸ Three women were summoned before the court because they sought to end the lives of their husbands, two with poison and one encouraged her lover to kill the husband.²⁹ Erzsébeth Pál and Erzsébeth Székely attempted to poison their partners with arsenic and nitric acid respectively, the first even attempting to push her drunken husband off a bridge into the river. They tried bribing servants and even the local surgeon with money to kill their spouses. Both females were originally sentenced to death but “after serious consideration,” the punishments were adjusted because one of the husbands survived and the other died from pharyngitis (inflammation of the pharynx/throat). A witness, probably stunned by the confidence of Székely, recounted a conversation from which we can observe how well-informed the convicted was of her chances: “I do not mind if they catch me because I know that they will put me into the tower, and if they do so, then I will pay my 66 florins, and before that, I will go to the priest and confess; I would probably fast, so I will not have any prob-

26 CP II/38: 32–33 [1737].

27 CP II/38: 58 [1737]. Secondary sources support the existence of this type of procedure as well. When maltreatment did not directly cause the death of the wife, it was not considered a major crime. HEIJDEN 2000, p. 633.

28 WALKER 2003, pp. 49–50.

29 CP II/44: 206 [1753]; CP II/54: 91–96 [1777]; CP II/49: 125–126 [1767].

lems.” She was whipped, 66 lashes in two rows, and expelled from town but her life was spared.³⁰ Székely’s general attitude was unusual, which could be the reason the scribe quoted her so often. Her confidence was so uncommon for a society which considered that female virtue implied vulnerability and passive suffering.³¹ This would also explain the severe physical punishment she was sentenced to.

The third case, that of Anna Tordai, ended in capital punishment. Her sentence was aggravated by the fact that she had a lover and because after a fight between this man and her husband, “she, contrary to her marital oaths, cried over her lover” and “wished her spouse’s death.”³² She was sentenced to death, which she appealed but lost. She finally took the case to the Supreme Court but the final decision is not known here.³³ Deliberation of the case shares similarities with Killini’s trial. Scribes articulated the indifference of the parties each time; Killini did nothing to save the life of his wife and Tordai cried over her lover, i.e. they both acted “against their marital duty.” There is no mention of affection or love, only of duty and responsibility.³⁴

The secondary literature suggests that the lack of domestic violence in secular courts can be explained by the fact that cases of marital disputes were first discussed in ecclesiastical forums. Violent and abusive husbands were more likely to be encountered in divorce trials. Since the majority of Hungarian Transylvanians were Protestants, divorce was not so unusual, despite the fact that the law made it difficult for a couple to separate. Until the 17th century, one could end their marriage for several reasons, including close kinship, a large age gap, impotence and religious differences. In the 18th century, divorce could be requested for only two reasons: adultery and willful desertion.³⁵ The reality was more nuanced of course, as illustrated in ecclesiastical court records when people attempted to divorce for other reasons but rarely succeeded.³⁶

Domestic violence alone was not enough to prove an unbearable burden in the marriage. Anna Ágoston of Szőkefalva “begged the honorable instance” to separate her from her husband who “has beaten me for several years, harmed me, undressed me and beaten me so,”³⁷ though her request was not granted and she was asked to wait until the next synod. János Czávási and Mártha Gábor lived terrible lives because of the aggressive and violent temper of the husband who often threatened his wife. The court decided

30 CP II/54: 93 [1777].

31 Self-representation by women, however, proved that they rarely considered themselves entirely passive. WALKER 2003, pp. 50–51.

32 CP II/49: 125–126 [1767].

33 FEHÉR 2015, p. 37.

34 HUNT 1992, p. 16.

35 GELEJI KATONA, István. *Egyházi kánonok melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatához képest több másokkal is bővített és kissé jobban rendbe szedett Geleji Katona István, az erdélyi igazhitű egyházak püspöke*. Translated by KISS, Áron. Kecskemét : Szatmári Ref. Egyházmegye, 1875, pp. 35–38.

36 MÁTRON, Tünde. Az egyház normáin túl. El nem fogadott válóokok a széki egyházmegye parciális zsinatainak jegyzőkönyvében. In EGYED, Emese – PAKÓ, László – WEISZ, Attila (eds.) *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, pp. 283–287.

37 KPS I/2: 394 [1703–1705]. In BUZOGÁNY – ÖSZ – TÓTH 2008, p. 192.

to separate them for a while hoping that time and distance would rescue the marriage, though, separation was not the first attempt to save the marriage of these two: “many honorable persons worked to reconcile them but they did not succeed.”³⁸ These “honorable persons” were probably family members, neighbors and friends who were often involved in such marital disputes. Research shows that friends and family usually supported the wife and also provided evidence at trial.³⁹ These vigilant residents acted not only to support the weaker of the pair, but also to protect the good name of the neighborhood. That would explain why in some Protestant communities, neighborhoods acted as the first forum where marital disputes were discussed because they played a significant role in social control of violence.⁴⁰ Neighbors were key in the case of Anna Magyari as well, where the whole community seemed to be on the side of the abused wife. The couple was originally separated for a few years, just like in the previous case, but after returning to share a household again, the problems again escalated. Seventy people testified on the bad character of the husband who constantly humiliated his wife, spent the night with “immoral persons” and beat his naked wife with a weapon. The document concluded that “many considered it was impossible to live with Debreczeni,” therefore the Court awarded the divorce.⁴¹ The husband was forbidden from marrying again but there is no indication of any other sanctions.

In some cases, the victim of abuse “deviated from the right path.” Erzsók Tótt “behaved as a good housewife as long as she lived with her husband, but she could not bear the cruelty of her husband, the daily beatings” and his “indecent severity,” since the husband “squeezed her body, bit her body with his teeth, bit her breast and tooth marks were visible on her everywhere.” Tótt abandoned her sadistic partner but later went back to him at the insistence of her father. The husband did not give up his violent ways so she left a second time and finally, “as a weak vessel, she fell into sin,” i.e. engaged in adulterous behavior. The Court asserted that she would have deserved the death penalty, but since deviating from the Christian path was not her fault, she received only a reprimand.⁴² In this case, the violence Tótt endured was used as an excuse. Women were considered weak and in need of protection and guidance, and because Tótt did not receive any from her husband, according to her judges, it was not entirely her fault that she had fallen into sin. The rhetoric used here is well known in Transylvanian criminal justice. Many of the sentences were based on the presumption that “women are more willing [to sin] and weaker than men,” though this

38 KPS I/2: 391 [1703–1705]. In BUZOGÁNY – ŐSZ – TÓTH 2008, p. 190.

39 HEIJDEN 2000, pp. 633–634.

40 HEIJDEN 2013, p. 78; HEIJDEN, Manon van der. Domestic Violence, Alcohol Abuse and the uses of Justice in Early Modern Holland. In *Annales de démographie historique*, 2015, vol. 2, no. 130, pp. 72, 81. There is knowledge about the existence of similar communities in Transylvanian Saxon towns as well. PAKUCS, Mária. “Alle die so jnn und kreiss der Mauren women warden hermanstaedter genannt”: Neighbors and Neighborhoods in the Sixteenth Century Sibiu. In *Colloquia*, 2011, vol. 28, pp. 51–67.

41 KPS I/2: 408–410 [1710]. In BUZOGÁNY – ŐSZ – TÓTH 2008, p. 199.

42 KPS I/2: 533–536 [1713]. In BUZOGÁNY – ŐSZ – TÓTH 2008, pp. 213–214.

weakness also brought benefits because “the law is less severe with them.”⁴³ Tótt was forbidden from marrying again, just as her husband, who was also excommunicated.

Reading the accounts of these divorce trials, a pattern can be observed regarding violence management. At first, couples were advised to solve their conflict internally and to stop the aggression on their own. Neighbors, family members and clerics played a key role in this process. If the attempts of the honorable persons failed, then came the separation of bed and board.⁴⁴ After some period, the couple was forced to live together again and only in life-threatening cases was divorce granted. Aggressive partners were usually banned from other marriages and in extreme cases were excommunicated, but suffered no further legal or financial consequences.

Court records produced by the ecclesiastical authorities portray the marriages in question as being bad, the aggressive males as immoral, impossible to live with, cruel and indecent. The victim, on the other hand, was constantly humiliated and beaten, but otherwise a good housewife. In the process of making a decision, the Consistory questioned many honorable persons, who usually supported the wife. Aggression is described with references mostly to physical violence, such as biting and beating, where distinctions are made between beating a dressed person and abusing a naked one, with bare hands or with a weapon.⁴⁵ There is no mention of verbal aggression and females are usually portrayed as victims of their husband’s violence. However, secondary literature cautions us against hasty conclusions. Researchers suggest that females in violence trials deliberately presented themselves as passive victims and intentionally omitted key parts of their stories when they themselves were verbally abusive because they feared that the judges would find that they provoked their aggressor. In the contemporary, the 18th century perception, domestic violence was considered to be, in most cases, provoked by the victim. Therefore, victims of aggression intentionally left out important details because they were afraid that “the whole truth would support the idea that they deserved the violence.” They knew that showing obedience was to their advantage.⁴⁶

Legal documents produced by ecclesiastical authorities present intimate violence unilaterally with the protagonists considered either good or evil, whereas court protocols offer much more nuanced and detailed portraits. Not all women were powerless and passive victims of abuse in these trials, and some were even well-informed, self-confident females who knew how to play their roles to make a good impression.

43 CSEREI, Farkas. *A magyar és székely asszonyok törvénye*. Kolozsvár : Hochmeister, 1880, p. 14.

44 Transylvanian Protestant Court Protocols show similar attitudes in divorce trials as other Protestant communities from Europe, especially Dutch ones. HEIJDEN 2015, p. 80.

45 The law distinguished between “hitting someone with or without weapon.” WALKER 2003, p. 27.

46 HUNT 1992, p. 24.

Closing Remarks

This article was intended to offer a basic overview of how hierarchical violence and abuse were represented, interpreted and judged in legal narratives. Records produced by the secular and ecclesiastical justice system can provide insights into the behavioral expectations and norms of our ancestors. However, it must be kept in mind that they recorded only extraordinary cases, selected and subordinated to existing procedural customs. More can be learnt about procedures than about the actual stories since personal narratives such as confessions and depositions were chronicled by a scribe who then edited those accounts through omissions, comments, rephrasing, etc.⁴⁷ Therefore, there is a need to be careful when analyzing documents produced by secular and ecclesiastical courts and attributing contemporary attitudes toward negative emotions, such as shame, fear and violence. Despite the abovementioned methodological dilemma, a few conclusions can be drawn. Intimate violence among family members was considered a private matter first of all, and gained public significance only in exceptionally severe cases. Neighbors often played an important role in this process, drawing the line between what was regarded as acceptable—requiring no intervention—and what was not—when they were willing to act. The sources suggest that violence towards women and children was still considered a natural expression of patriarchal dominance and was discussed in legal forums only in extreme circumstances.⁴⁸ Although women were usually seen as victims rather than perpetrators of violence,⁴⁹ a closer look at the sources shows that women were also capable of acting abusively, especially toward infants and young girls. Otherwise, disciplinary violence was quite tolerated, and pain and suffering were ever-present in both public and private life taking several forms of social practices.⁵⁰ This may illustrate why educational methods centered around “reasonable correction,” implying that pain and fear did not draw the interest of secular or ecclesiastical courts. Until serious harm was done, none of these actions were considered a deviation from the norm. Plainly, it was not considered a crime for one to “beat the life out” of a child or wife, a phrase often encountered in the 18th century personal and legal narratives.

47 FEHÉR 2012, pp. 17–20.

48 FOX 2002, p. 15.

49 HEIJDEN 2013, p. 72.

50 MOSCOSO 2017, p. 45; GELLES 2017, p. 20.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Measuring Crime and Morality: The bureaucratic life of a novel concept under the Habsburg Monarchy in the late 18th and first third of the 19th century

Pavel Himl

Keywords

criminal justice, morality, Habsburg monarchy, penal codes, police

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.7

Author

Pavel Himl
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
Pátkova 2137/5
182 00 Praha 8 - Libeň
Czech Republic
Email: pavel.himl@fhs.cuni.cz
ORCID: 0000-0002-9839-1315

Cite

HIML, Pavel. Measuring Crime and Morality: The bureaucratic life of a novel concept under the Habsburg Monarchy in the late 18th and first third of the 19th century. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 84–98, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.7

Abstract

HIML, Pavel. Measuring Crime and Morality: The bureaucratic life of a novel concept under the Habsburg Monarchy in the late 18th and first third of the 19th century.

This article explores the concept of “morality” as it developed in the field of criminal justice under the Habsburg monarchy during and after the Enlightenment reforms. Two penal codes, ratified in 1787 and 1803–1804, established a new, separate category for serious police offences with a heavy focus on acts against morality. Some of these offenses were grouped according to their explicitly public dimension, like endangering the public peace or serving as a bad example. Morality was also considered when administrative officials reviewed data gathered from new statistical overviews of crime, which had been compiled in the Habsburg monarchy since the 1810s. In contrast to the concept of “sin,” immorality was no longer viewed as the root of all criminality and a clear distinction was now being made between behaviours stemming from socioeconomic causes and those with a background in morality.

The term “restoration,” often used to describe the re-establishment of political conditions in Europe after 1814–1815, has been relativized and redefined in part by more recent historiography. Andreas Fahrmeir defines it as an “attempt to maintain central political norms by adapting to changing circumstances” or an “adaptation of power relations to the changing social order.”¹ Despite the simplification inherent in such definitions, social reality—of any kind—on the one hand, and political norms or power relations on the other cannot be thought of as mutually separate. Norms and institutions reflect changes in the contemporary understanding of law and order, but also conversely, existing practices influence and help shape those ideas.²

This work was supported by the Cooperatio Program, research area History.

- 1 Cf. FAHRMEIR, Andreas. *Europa zwischen Restauration, Reform und Revolution 1815–1850*. München : Oldenbourg Verlag, 2012, p. 2.
- 2 For more on the unquestioning identification of norms through discourse and the inseparability of discourse and practice, see LANDWEHR, Achim. Jenseits von Diskursen und Praktiken. Perspektiven kriminalitätshistorischer Forschung. In HABERMAS, Rebekka – SCHWERHOFF, Gerd (eds.) *Verbrechen im Blick. Perspektiven der neuzeitlichen Kriminalitätsgeschichte*. Frankfurt; New York : Campus, 2009, pp. 43–67.

Still, even limiting ourselves to the most visible norms and institutions, European restoration represented not just a step back from both a political and an economic or social perspective, but a move to another dimension. As Andreas Fahrmeir adds, many countries retained both the (post)revolutionary changes in ownership and the Napoleonic legal code and, despite the persecution of so-called subversive persons, thoughts or texts, these changes helped preserve some space for the articulation of political alternatives.³ It should also be taken into account, however, that journalism and propaganda in the states of the anti-French coalition often held the revolution accountable for the alleged disintegration of the existing social and moral order.⁴

Changes in the criminal law reflected this ambivalence. While acts such as blasphemy, insulting the majesty (*lèse-majesté*), suicide or sex “crimes”⁵ were now classified more mildly and even decriminalised in some places, the same acts reappeared under the title of “police offences” or “misdemeanours,” which allowed for broader possibilities for prosecution as they were now less stringently defined.⁶ Generally speaking, measures which were brought in by the Enlightened reforms were upheld in many European countries, but their implementation and impact changed after 1815.

The aim of this article is to shed light on these societal changes from the perspective of acts lying at the crossroads between judicial and police prosecution or sanctioning. Attention will be focused primarily on deeds which were treated by the relevant authorities as violations of public order, peace or decency, and how these terms were thereby constituted and defined. The use of certain terminology can be examined on multiple different levels. At the beginning of the nineteenth century, we are no longer dependent solely on norms produced by the authorities or the documents that describe their implementation. Nevertheless, this article focuses on sources that do reflect the perspective of the authorities. In addition to authorities’ internal communication, certain types of sources are employed which were relatively new during the period in question, such as crime statistics, including an analysis of the terminology found in those documents.

Firstly, the selection of offences investigated must be outlined. Infractions could either fall into particular categories of criminal law or stretch, to a certain extent, across several. In the latter case, the decisive criterion could be a reference to society as a whole and its earthly—as opposed to transcendently—interests. In addition to actions directed against institutions or the state, such as insurrection or rioting, (which still counted as serious

3 FAHRMEIR, Andreas. *Revolutionen und Reformen. Europa 1789–1850*. Munich : C. H. Beck, 2010, p. 197; FAHRMEIR 2012, pp. 48–49.

4 ZAMOYSKI, Adam. *Phantom Terror. The Threat of Revolution and the Repression of Liberty 1789–1848*. London : William Collins, 2014, p. 106.

5 When terms of the period like „crime,” „immorality,” etc. are used in the following text without quotation marks, this does not indicate that the author identifies with their contemporary meaning.

6 HÄRTER, Karl. Die Entwicklung des Strafrechts in Mitteleuropa 1770–1848. Defensive Modernisierung, Kontinuitäten und Wandel der Rahmenbedingungen. In HABERMAS – SCHWERHOFF 2009, pp. 99–100.

crimes), actions which were viewed as having a negative impact on the public should also be included.

The present state of research also played a role in the selection process. Recent literature on the history of crime in the nineteenth century is characterised by an emphasis on the continuity between the liberal age and the relatively well-researched pre-modern period before 1848. It is less interested in the self-presentation of the new justice system and its representatives as a humanistic instrument and focuses more on the processes through which law and justice were implemented at different social levels.⁷ Despite this shift, the year 1848 continues to remain a turning point in the development of criminal law, as shown by, among other things, research on morality with a sexual connotation. For example, in her book *Sittlichkeitsverbrechen*, Tanja Hommen pays relatively little attention to the first half of the nineteenth century, the Austrian monarchy or nonviolent acts that were nevertheless considered immoral, such as same-sex sexual relations. Citing Alf Lüdtke, she also refers to the broad semantic field of morality in a bourgeois society, which emphasised fortitude (psychological stability), self-control and humanity.⁸ Elisabeth Hull's analysis of the emerging bourgeois (sexual) order likewise focuses on Germany. She stresses the close link between sexual order and the state, often going beyond the traditional understanding of the history of crime.⁹ In English-language overviews of the history of sexuality, the transitional period of the late Enlightenment tends to be neglected.¹⁰

Morality and the public from the perspective of criminal law and administration

At the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth century, the norms of Austrian criminal law abounded with concepts like public morality, public peace or public nuisance.¹¹ Some of the so-called immoral acts that were classified more mildly in the Josephine Penal Code of 1787 and assigned to the newly created group of police crimes¹² maintain an explicitly public character. For example, the penalty for blasphemy was theoretically grounded in the fact that it took place “in public places or in the presence of other

7 A critical summary cf. HABERMAS, Rebekka. Rechts- und Kriminalitätsgeschichte revisited – ein Plädoyer. In HABERMAS – SCHWERHOFF 2009, pp. 19–41.

8 HOMMEN, Tanja. *Sittlichkeitsverbrechen. Sexuelle Gewalt im Kaiserreich*. Frankfurt; New York : Campus, 1999, on the legal-historical foundation of particular crimes in the first half of the 19th century, see pp. 26–31.

9 HULL, Isabel V. *Sexuality, State, and Civil Society 1700–1815*. Ithaca; London : Cornell University Press, 1996, pp. 407–411; cf. also HULL, Isabel V. 'Sexualität' und bürgerliche Gesellschaft. In FREVERT, Ute (ed.) *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, pp. 49–66.

10 WEEKS, Jeffrey. *Sex, Politics, and Society. The Regulation of Sexuality since 1800*. London; New York : Longman, 1989; CRAWFORD, Katherine. *European Sexualities, 1400–1800*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.

11 Literature on police science and the debates of the second half of the eighteenth century, where this is investigated and discussed, need not be addressed here in detail.

12 The contemporary German term “politisches Verbrechen” does not refer to acts directed against the state, its constitution or its representatives, but to acts which were classified as less serious than crimes.

people.”¹³ Same-sex sexual activity “degraded humanity” and was considered a punishable police crime in itself but the sentencing was harsher “if it caused public outrage.”¹⁴ It is not without interest that in the later Franciscan Penal Code of 1803–1804, the two acts were again promoted to serious crimes, whereby any public character no longer played a constitutive but merely an aggravating role in the case of “religious disturbance,” and no role at all in the case of “fornication against nature.”¹⁵ How exactly a public nuisance or the public nature of such acts was determined is not something we can infer from the texts of the norms, however. It must be examined for each particular case.

An offence’s public nature was also cited in connection with other “serious police violations,” which the Franziskana of 1803–1804 not only retained as a category but even expanded. Thus, a riot (a counterpart to insurrection, which was classified as a crime) was defined as resisting a public official and further along these lines, we also find references to public disturbance.¹⁶ The fact that morality entails a pronounced public character and cannot be thought of in any way other than as public is expressed in this part of the code in a separate chapter on public morality. The introductory paragraph states: “The diligence of legislation does not limit the concept of public morality to those acts which are in and of themselves capable of arousing public offence and disgust: it also includes acts which by their nature contribute to the spread of moral corruption, as well as those with which disorder and debauchery are associated as their common consequences.”¹⁷

Fornication, begging, banned games and drunkenness are then listed as such kinds of acts. In some of these transgressions, such as begging, the public dimension is clear. Prostitution and pandering fell under the broad definition of fornication. With respect to the other acts, their public aspect seems to have entered the picture indirectly, through an interpretation as an implicit, internal threat to other people or setting a bad example. Ultimately, all offences that took place in public could be viewed as threatening public order. At the end of this chapter of the Franciscana, we find reference to immoralities within the family, which usually consisted of a refusal to obey and take on the character of a “transgression against public safety” when the head of the family, household or workshop found him or herself “obliged to call upon the help

13 *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Vienna : Johann Thomas Edler von Trattner, 1787, volume 2, p. 281, § 61.

14 *Allgemeines Gesetz* 1787, p. 287, 289, § 71–72: “Auch soll der Thäter von dem Orte, wo er öffentlich Aergerniß gegeben hat, abgeschafft werden.”

15 *Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Übertretungen, Volume 1*. Vienna : Johann Thomas Edler von Trattner, 1803, pp. 60–61, §§ 107–109 (violation of religious observance), p. 63, § 113–114 (sexual offences against nature). For more on premodern or Enlightenment prehistory of religious offences in Habsburg, Prussian and Bavarian penal codes, cf. TINKOVÁ, Daniela. ‘Das Recht, die Beleidigung Gottes zu rächen.’ Verwandelte Auffassung der ‘Religionsverbrechen’ an der Wende des 18. Jahrhunderts. In BRAUNEDER, Wilhelm – HLAVÁČKA, Milan (eds.) *Bürgerliche Gesellschaft auf dem Papier: Konstruktion, Kodifikation und Realisation der Zivilgesellschaft in der Habsburgermonarchie*. Berlin : Duncker & Humblot 2014, pp. 379–405.

16 *Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Übertretungen. Volume 2*. Vienna : Johann Thomas Edler von Trattner, 1803, pp. 27–28, §§ 51, 53.

17 *Gesetzbuch* 1803, p. 120, § 245.

of the authorities” to deal with such behaviours.¹⁸ On the level of the penal code, morality seems to have consisted of the observance of social hierarchy, which could be supported or enforced in the family or within the domestic sphere by state authorities.

A cursory glance at the Austrian predecessor of the Franziscana, the aforementioned penal code of 1787, shows that although the public nature of a crime was an important factor in many of the police crimes (fornication, pandering, religious offences, etc.),¹⁹ state authorities were not explicitly authorised to ensure order in families and homes. Still, it would be hasty to infer that there was a renewed fusion of family and state authority in the Franciscana or to make assumptions about any regressive or conservative character of the code.

These penal norms did not exist in isolation, however, as monuments to or even sources of the prevailing conception of good and evil, for example. Especially in the (post)Enlightenment period, legal standards often emerged from a partly written scholarly debate and were subsequently reflected in a growing body of administrative texts. In literature on state theory and in administrative sources from the beginning of the nineteenth century, we encounter various terms with a moral connotation. For example, when Joseph Taddäus Sumerau, the Viennese president of the Police Court Office (Polizeihofstelle), complained in 1807 that “morality among the lower class of people in the city of Prague is decreasing more and more every day,” what he meant by morality was probably the observance of norms and directives and the willingness to continue doing so. He described the opposite state of affairs in accordance with the penal law as “moral corruption,” which resulted in an increase in criminal activity. Sumerau was convinced that alcohol consumption and gambling posed a particular threat to morality.²⁰ It seems, therefore, that in his view, *Moralität*, which he took to mean both an inner attitude and its outer manifestation, was no different from what was understood by the term *Sittlichkeit*.²¹ Similarly, in 1805, the Prague police directorate was instructed to identify bathing places which were “deemed

18 *Gesetzbuch* 1803, pp. 131–132, § 269. This expansion of the “greater immoralities” was also adopted by Andreas Eichler, Chief Commissioner of the Prague Police, in the new edition of his widespread handbook (originally from 1794); cf. EICHLER, Andreas Chrysogonus. *Die Polizei praktisch. Handbuch für Magistrate, Wirtschaftsämter, Aerzte, Wundaerzte, Apotheker, u. s. w. dann für alle, denen die Aufsicht auf die Polizeigegegenstände obliegt, oder die von ihr gründlich unterrichtet seyn wollen, mit Anführung der ergangenen Gesetze, dann der neuen Strafgesetze nach dem Patente vom 3. Septemb. 1803*. Prague : Johann Herrl, 1815, (1st edition 1794), p. 223.

19 *Allgemeines Gesetz* 1787, especially p. 267, § 49 (“Widersetzlichkeit gegenüber dem Dienstherrn”), and p. 293, § 77 (“die politischen Verbrecher[!], die zum Verderbnisse der Sitten führen”).

20 Národní archiv [National Archives] Praha, Presidium Českého gubernia [henceforth NA, PG], sign. 15c, box 522, letter from the president of the Police Court Office Sumerau to the president of the Bohemian Gubernium Wallis, Vienna, 1 May 1807.

21 For example, when a report on the so-called Spinnstuben of 1821 speaks of an absence of immoralities [Unsittlichkeiten], this is most likely a reference to behaviours with sexual connotations; cf. Státní oblastní archiv [State Regional Archive] Litoměřice, Krajský úřad [henceforth SOA KÚ] Litoměřice, sign. Publ 16/1, box 1064, Report of the Leitmeritz Circle Office for the Bohemian Gubernium (Concept), 6 June 1821.

most suitable in terms of the personal safety of bathers as well as morality.”²² In this directive, morality does not seem to represent a variable degree, but rather a constant level of decency.

Morality had been interpreted as an inner normative attitude by Prague political scientist Joseph Ignatz Butschek in his *Abhandlung von der Policey* of 1778, writing, “There are even cases in civil life where the previous education of a citizen [des Bürgers] and morality stemming from it take the place of laws.”²³ Butschek’s conviction that morality is inherent to citizens is just as important here as his belief that it is the result of education or cultivation. The ability to acquire morality or become moral was an important component of ideology in the Enlightenment and remained widespread in the first decades of the nineteenth century. A cultivated person, (*l’homme policé*), was the goal of both the way individuals conducted their lives and of public measures, including police, but the process of achieving perfection seems to have been even more important.²⁴ However, to infer that this is what made the bourgeois habitus different from premodern social roles would be premature. Even disregarding gender-specific role models, the opportunity to perfect oneself morally was not open to everyone and moreover, the unequal treatment of different social groups or classes continued to be reflected in both criminal law and the administrative treatment of individuals.²⁵

“Genuine religiosity, morality and ethics as indispensable qualities for imperial and royal civil servants” were also to be considered in appointments and promotions.²⁶ In the Habsburg Monarchy, moral conduct had been a fixed rubric in personnel files since the 1790s at the latest. According to Waltraud Heindl, “conduct” under Joseph II referred less to morality in the private lives of civil servants and more to their performance in the workplace. Though, at the turn of the century, morality and religiosity gained importance as significant components.²⁷

22 NA, PG, sign. 15c, box 238, Bohemian Gubernium to the Prague Police Directorate/City Headquarters, Prague, 16 June 1805.

23 BUTSCHEK, Joseph Ignatz. *Abhandlung von der Polizey überhaupt, und wie die eigentlichen Polizeygeschäfte von gerichtlichen und anderen öffentlichen Verrichtungen unterschieden sind*. Prague: Gerl, 1778, p. 54.

24 HETTLING, Manfred – HOFFMANN, Stefan-Ludwig. Der bürgerliche Wertehimmel. Zum Problem individueller Lebensführung im 19. Jahrhundert. In *Geschichte und Gesellschaft*, 1997, Vol. 23, No. 3, pp. 333–359, here 347.

25 For example, when it came to punishing persons who took part in the Prague riots of 1793, commissioners of the Bohemian Gubernium proposed different sentences for students and the journeymen, apprentices and servants, though they were all equally involved; cf. HIML, Pavel. *Pozorovat, popsat, stvořit. Osvícenská policie a moderní stát 1770–1820*. Praha: Argo, 2019, p. 239. On (un)equal administrative treatment, see also HIML, Pavel. “Sine respectu personarum”? The Creation of a New Citizen by Policing the Population. Habsburg Monarchy 1750–1820. In *Cornova*, 2018, Vol. 8, No. 2, pp. 23–39.

26 NA, PG, sign. 3, box 86, President of the Police Court Office Sumerau to the Gubernium President Chotek, Prague, 1 January 1805. Statement justifying the dismissal of a civil servant “who has incurred his unfitness for further service through his debauchery” which contains this quotation was later forwarded by Chotek to the subordinate authorities, including the Prague Police Directorate; NA, Policejní ředitelství I. (1769–1855) [Prague Police Directorate I (1769–1855), henceforth PŘ I.], box 24, Prague, 16 February 1804.

27 HEINDL, Waltraud. *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich. Volume 1: 1780–1848*. Vienna: Böhlau, 2013, (1st edition 1991), p. 53.

The prominent role which religion continued to play in the eyes of the police within the context of preservation of the state should also be noted. According to Andreas Chrysogonus Eichler, the versatile commissioner of the Prague police directorate, one of the duties of the police was to “form morals” and in this effort, religion was the first instrument of choice. It was the task of the police “to ensure that every citizen in the state has religion, and that he shows this by his external characteristics... For a man without religion is a dangerous member of the state but religion is a very firm bond of the civil society [der bürgerlichen Gesellschaft].”²⁸ A few years later, after Europe became more experienced with French rule and propaganda, Theodor Karl Hartleben, editor of the first *Deutsche Justiz- und Polizey-Fama* (German Justice and Police Gazette) and former Salzburg police director, was keen to warn all future policemen not to “nourish the false delusion that an irreligious person can be an obedient, enlightened and civilised member of the state.”²⁹ The “corruption of morals” (*Sittenverderbnis*) which Hartleben deplored as a consequence of the wars and which was something the moral police was supposed to tackle and eliminate, seems to have generally replaced the premodern notions of vice and sin. Nevertheless, although the Austrian Penal Code of 1803–1804 makes almost no use of the term “vice,” it did not completely disappear from the language of the authorities. Religion, albeit one purified of superstition, apparently came to play the role of regulator, even in those areas of public life that had nothing to do directly with religious practice.³⁰

Measuring morality: Early crime statistics

In the eighteenth and nineteenth centuries, the terms “morality” and “immorality” are used in connection with a new type of source that made a claim to precision: statistics and its associated documentation. In particular, early crime statistics were linked closely to morality as their compilation was now legitimised, among other things, by the claim that they were able to measure or calculate the moral state (*état moral*) of the population. A convicted crime was interpreted as an expression of the fall of man, of a lack of or low morality, or an example of immorality par excellence, without drawing any distinction between particular offences. In this way, crime statistics could be presented as indicators of the moral state of the society in question,³¹ and as such, the term “morality” did not always maintain such sharp contours in period documents. This applies to the predecessors as

28 EICHLER 1815, p. 3.

29 *Deutsche Justiz- und Polizey-Fama* No. 5, 6 January 1802, col. 5.

30 In the context of the emerging science of criminology, Peter Becker speaks of “residues of Christian thought patterns in the bourgeois conception of deviance” using the example of the secularised Fall of Man; cf. BECKER, Peter. *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, pp. 36–37.

31 This is the case of one of the early crime statistics from the second half of the 1780s, “Observations sur la moralité en France” by Jean Baptiste de Montyon; cf. LECUIR, Jean. *Criminalité et ‘moralité’: Montyon, statisticien du Parlement de Paris*. In *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 1974, Vol. 21, No. 3, pp. 445–493.

well as the classics of moral statistics, whose work extended beyond the period investigated in this article³²

By the beginning of the nineteenth century, statistics of various categories based on a range of methodologies were no longer a novelty, and the Habsburg Monarchy had already gained experience with both its own state-organised surveys and censuses, and with (proto)statistical enterprises of private persons (insofar as the two can be separated).³³ It is significant that the numerous statistics of nongovernmental origin at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries contain virtually no information on crime or criminality, but have plenty to say about the so called “moral qualities” of the population.³⁴

A quantitative evaluation of crimes was also advocated by Joseph Anton Riegger, one of the founders of statistics in Bohemia, but he too viewed it primarily as a means of assessing the “character” or “morality” of a nation, whereby he treated the *Moralität* he sought to quantify as synonymous with *Sittlichkeit*. Where he began to differentiate was in the notion of “nation,” which, in his interpretation, is more akin to ethnicity. Thus, he notes that most thieves in the region of Hradec Králové are of a “Slavic descent.” In his text, this segment of the Bohemian population is generally ascribed a tendency to higher criminality or a greater “corruption of morals.”³⁵ According to Riegger, crime statistics, which he views as the most objective basis for general judgements about countries and their inhabitants, have been compiled, in Bohemia at least, since the 1770s.³⁶

In much more recent research, Arno Pilgram also concludes that crime statistics organised either by the sovereign lands or by the state had a longer history in the Habsburg Monarchy and were linked to the judicial and administrative

32 A fundamental work on this subject is REINKE, Herbert. Die ‘Liaison’ des Strafrechts mit der Statistik. Zu den Anfängen kriminalstatistischer Zählungen im 18. und 19. Jahrhundert. In *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 1990, Vol. 12, pp. 169–179.

33 On the beginnings of Austrian statistics in the proper sense of the word, see in passing DUPÂQUIER, Jacques et Michel. *Histoire de la démographie. La statistique de la population des origins à 1914*. Paris : Librairie Académique Perrin, 1985, pp. 270–271, but also, BÖDEKER, Hans Erich. On the Origins of the “Statistical Gaze”: Modes of Perception, Forms of Knowledge and Ways of Writing in the Early Social Sciences. In BECKER, Peter – CLARK, William (eds.) *Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2001, pp. 169–195.

34 Apart from the censuses, this prehistory of Habsburg/Austrian statistics has not been critically examined yet. From the numerous works of the beginning of the nineteenth century, a few should be mentioned without claiming exhaustivity: DEMIAN, Johann Andreas. *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen*. Vienna : Camesiansche Buchhandlung, 1804–1806; LIECHTENSTERN, Joseph Marx. *Statistische Uebersicht des österreichischen Kaiserstaats. Nach dessen Zustande in dem Anfange des Jahres 1809*. Vienna, 1809, where for the “moral characteristics” or “peculiarities” of the individual nations of the Austrian monarchy, cf. *ibid.*, table “Inhabitants” (Einwohner).

35 [RIEGGER, Joseph Anton], Beytrag zur Bestimmung des Nationalcharakters. In *Archiv der Geschichte und Statistik, insbesondere von Böhmen*. Dresden : Waltherische Hofbuchhandlung, 1792, pp. 404–415, here 411: “daß die meisten Verbrecher dieser Art zur slavischen Abkunft gehörten, so wie dieser Theil der Inwohner Böhmens beynahe in Allem – was Bezug auf Aufklärung hat – um mehr als ein halbes Jahrhundert gegen die deutschen Abkömmlinge zurück sind; so ist auch das Verderbnis der Sitten bey ihnen größer.”

36 RIEGGER 1792, p. 409, 411. On Riegger, cf. BĚLINA, Pavel. K počátkům statistiky v českých zemích (Působení Josefa Antonína Rieggera v Čechách). In *Československý časopis historický* 1977, Vol. 25, No. 1, pp. 63–85, 82.

reforms that took place starting in the mid-eighteenth century.³⁷ He notes that the foundation for the quantification of crime was laid by the Josephine Criminal Procedure Code of 1788, by which superior criminal courts (*Kriminalobergerichte*) not only had to summarise the reports of subordinate courts on the number of crimes they had investigated and tried, but also send an accompanying report to the Supreme Judicial Office (*Oberste Justizstelle*) in which “the increase and decrease of crimes, their most important reasons, if one has the opportunity to discover such... were to be listed with care and consideration.”³⁸ The Penal Code of 1803–1804 retained this injunction in a similar wording.³⁹

This claim, according to which the aim of statistics was to investigate the causes of crime and changes in criminality, contrasts to some extent with Pilgram’s and Forcher’s assertion that the primary purpose of these reports was to control the activities of the courts.⁴⁰ However, we must agree with the two authors’ observation that these guidelines were implemented only hesitantly, at least so far. There is no evidence at all of such reports produced at the end of the eighteenth century.

It turns out, apparently, that statistical surveys on crimes but also on police offences in the Habsburg Monarchy were compiled prior to 1818.⁴¹ According to the first samples, it seems to have been the Viennese Supreme Judicial Office (*Oberste Justizstelle*) or the Police Court Office (*Polizeihofstelle*) that centrally organised crime statistics in the first decade of the nineteenth century. Although the latter authority was probably engaged in “statistical considerations” as early as 1811,⁴² summary reports on serious police offences and crimes from Lower Austria only go back to 1813.⁴³ In summary reports from 1814, 47 categories of serious police offences include “excesses,” “acts against public institutions,” “immorality,” “incitement to apostasy” [!]

37 PILGRAM, Arno. *Kriminalität in Österreich. Studien zur Soziologie der Kriminalitätsentwicklung*. Vienna : Verlag für Gesellschaftskritik, 1980, pp. 56–69. Pilgram looks at this (pre)history from the perspective of the state-building process, also bringing in much that is not directly related to statistics. Pilgram relies on FORCHER, Hugo. Die österreichische Kriminalstatistik. Eine kurze geschichtliche Entwicklung ihrer methodologischen Grundlagen von den ersten Anfängen bis zur Gegenwart. In *Statistische Monatsschrift*, Neue Folge 1913, Vol. 18, pp. 593–660, here 594–595.

38 *Allgemeine Kriminalgerichtsordnung*. Vienna : Joseph Edler von Kurzbek, 1788, p. 209, § 298.

39 *Gesetzbuch* 1803, vol. 1, pp. 321–324, §§ 550–555, “in dem Einbegleitungsbericht ist mit Sorgfalt und Überlegung anzuführen, ob, und welche Gattungen von Verbrechen in diesem Jahre gegen das vorige zugenommen, oder abgenommen haben; worin die vorzüglichsten Ursachen dieses Unterschiedes bestehen mögen”.

40 PILGRAM 1980, p. 68: “Es handelt sich nicht... um Abbilder einer gesellschaftlichen Wirklichkeit, die von der staatlichen als abgehoben realisiert worden wäre. Es handelt sich auch nicht um ein moralisches Zustandsbild der Gesellschaft, der hier geboten werden sollte.”

41 PILGRAM 1980, p. 62, considers the two groups of acts separately and cites the Court Decree of 1818 as the earliest evidence of statistics of police offences.

42 PILGRAM 1980, p. 61, speaks of demand for police statistics; after him REINKE 1990, p. 170.

43 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv [henceforth ÖStA, AVA], Inneres, Polizeihofstelle [henceforth PHSt] 5012/1815, box 650. The reports on police offences and crimes from 1813 (compared to 1812) were drawn up by the Lower Austrian Provincial Accounts Office based on information provided by the individual judicial authorities and sent to Franz Hager, President of the Police Court Office, only on 3 February 1815. In light of current knowledge, it is rather unlikely that these surveys of crime were related to the attempts to establish a state-wide statistical office in Austria in 1810; cf. DUPÂQUIER 1985, p. 270.

or simple “fornication.” “Fornication against nature” then constitutes one of the other 18 categories of crimes.

In the following period, information on offences was likely collected in a similar way. More details are available from 1818–1820, also from Lower Austria. The collection and processing seem to have been routine; data were collected by the individual regional offices, the Viennese magistrate and the main police directorate of Vienna as well as by the court of the *Schottenstift* and sent to the provincial accounting office (*Landesbuchhaltung*). The government of Lower Austria then forwarded statistics for the whole province to the Supreme Police and Censorship Court Office (*Oberste Polizei- und Zensurhofstelle*),⁴⁴ which likewise made a distinction between “serious police offenders” and “criminal offenders.” Remarkably though, while the 50 categories of police offenders or beggars recorded by the regional offices were more or less identical to those of 1813–1814, the Viennese report now listed 99 categories, including “disturbance of the inner peace,” “immoral behaviour” and “census violation.” Due to gaps in sources, however, no further conclusions can be drawn from such an increase in the types of offences.

As was the case six years earlier, the data in tables for 1819 were compared with those for the previous year. New additions are the fields “the cause of decrease and increase,” “the instrument of prevention” and “comment.” The actual figures for police offences are based on the data of local municipal and manorial police authorities, but the accompanying comments provide insight into the thinking of lower regional officials as well as ideas from the capital regarding the social context of the delinquency that was being surveyed. Officials, especially the Viennese ones, were also aware of the limited informative value of these statistics. The main police directorate of the capital (*Polizeidirektion*) noted, for instance, that the reason for the increase in traffic violations in 1819 was “partly to be found in the greater or lesser attention of the watch, partly also in the actual decrease and increase in the number of violations committed, which is of no concern, however, because of the insignificant difference.” The remaining offences did not lend themselves to a statistical evaluation or general explanation due to their uniqueness.⁴⁵

Officials distinguished between criminal behaviours caused by material or economic circumstances and those which were attributed to moral reasons. This is explicitly stated in the notes of the *Unter dem Manhartsberg* regional office: The “blessed harvest” and “greater affluence of the first necessities of life” in 1819 resulted in less incentive to commit property crimes, which

44 ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923, a cover letter from the representative of the Lower Austrian Provincial Government to the President of the Supreme Police and Censorship Court Office Sedlnitzky, Vienna, 13 September 1820.

45 ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923, Vienna, 31 August 1820, “Summarischer Ausweis über die vom 1ten Jänner bis letzten December 1819 von den unterbenannten Gerichtsbehörden untersuchten und abgeurtheilten schweren Polizey-Übertretter und Bettler, dann Criminal-Verbrecher sambt deren Ab- und Zunahme gegen das Jahr 1818”. Adolphe Quételet, founder of criminal or moral statistics, as well as other nineteenth-century theorists (e.g., Mittermaier) were likewise aware of the fact that statistical data of this kind reflect, above all, the activity of judicial organs; cf. REINKE 1990, pp. 177–178.

“in part at least arose from misery.” On the contrary, the offences “which are based more on wantonness and other malice” and whose cause lies in the so-called corruption of morals were increasing. Officials of the regional office *Ober dem Manhartsberg* even saw a causal connection across this division; a link between economic and moral offences and their causes. They believed that the increase in immoral deeds, such as forbidden games or drunkenness, which was observed despite a general downward trend, could be driven by the remission of material concerns.⁴⁶ In Vienna, falling wine prices provided even more of an opportunity for brawling, physical injuries and similar excesses.

The regional office *Unter dem Wienerwald* also made a connection between the decreasing trend in crimes against property between 1818 and 1819 and “the highly reduced prices of the most indispensable foodstuffs for the common class.” Despite this development, theft and begging still constituted a large part of cases which police investigated. In addition to insufficient wages, officials attributed this to the “indolence and work-shyness of the common people” as well as their immorality and lack of education. In areas where factories were located, police supervision was further complicated by disorderly social conditions.⁴⁷

Similar motives were provided by the officials of the Viennese court district *Schottenstift*, where in 1819, the number of certain transgressions (fraud, bodily harm, lewd trades, etc.) had increased compared to the previous year. They noted that “The main causes of this marked increase in transgressions lie in neglected education, the lack of religious principles and tendency to laziness, especially on the part of the female sex, but then also in the lack of work and wages for some trades, especially weavers and silk manufacturers.”⁴⁸ Officials of the *Ober dem Wienerwald* regional office interpreted the figures in a similarly ambivalent manner. In particular, they attributed the general decrease in crimes and minor offences to, e.g., “continued peace,” “greater morality,” and “greater elimination of hardship,” while the fact that certain offences continued to occur was, in their view, due to the “countless numbers of passport-less, unemployed, master-less riffraff,” noting that “lack of education, innate crudeness, animal stupidity... contribute their share.”⁴⁹

Towards the end of 1810s, quantitative surveys on crime were also seemingly conducted in other countries of the Austrian Monarchy. From Bohemia, we have only indirect indications, but they do refer to measures taken in the wake

46 For further comments made by the individual regional offices in Lower Austria, cf. ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923. Here is one from the regional office Ober dem Manhartsberg: “Diese Erscheinung könne nicht befremden, wenn man erwäge, daß Menschen, sobald sie in ihrem Erwerbe geschützt und von kümmerlichen Nahrungswegen [?] befreuet sind, leicht zu derley Übertretungen verleitet werden.”

47 ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923, comments of the regional office Unter dem Wienerwald: “Im Allgemeinen bemerket aber das Kreisamt, daß alle Gattungen von Übertretungen, insbesondere die Sittenlosigkeit in jenen Ortschaften, wo Fabriken bestehen, am stärksten sich äußern, da die Mischung von Arbeitsleuten aller Nationen und ihr häufiger Wechsel es den Obrigkeiten beynahe unmöglich macht jene Polizeimaßregeln handzuhaben, welche bey ansässigen Unterthanen mit mehr Erfolg angewendet werden können.”

48 ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923, Vienna, 31 August 1820.

49 ÖStA, AVA, PHSt, 7630/1820, box 923.

of such surveys. The Prague Gubernium was responsible for their implementation. We also know that the number of all crimes investigated in Bohemia in 1818 (according to the Supreme Judicial Office: 2,203 in total) was said to represent a decrease compared to the previous year. In this case too, the central authorities in Vienna ascribed the trend to a “blessed harvest and the resulting drop in the price of living necessities.” Authorities attributed the relative increase in “religious disorder,” murder and abortion mainly to “prevailing immorality,” which had a bad influence on “the character of the people,” but also to the “neglect of education and religious instruction.” As a remedy, the Court Chancellery (*Hofkanzlei*) and the Gubernium recommended intensive educational cooperation between schools and the Church in order to “teach the population moral religious principles and instruct them of their obligations towards the state and their fellow citizens.” The regional and subordinate offices were then tasked with ensuring compliance with police regulations and an aim to provide sufficient work opportunities.⁵⁰

Such statistical investigations were also undertaken in Bohemia in subsequent years. In this way, comparisons could be made over several years, developments observed and conclusions drawn about the effectiveness of measures. Documents sent to the regional office in Litoměřice show that the downward trend continued for some time. In 1819, 2,081 crimes were recorded in the entire country, while in 1820, the number decreased to 1,838. The recommended means of combating crime changed little, whereby the response to the relative increase of certain offences took the form of republishing the corresponding ordinances, some of which dated back decades.⁵¹ In 1821, in addition to the regional, manorial and municipal authorities, schools and the Church were again explicitly tasked with working towards “morally good education and training for industriousness and moderation.” As was the case with other authorities, the Prague Gubernium drew attention to the limited significance of the statistics of reported and investigated acts relative to the supposed real crime figures.⁵²

How these statistics were compiled at the level of individual criminal courts and how—apart from centrally ordered measures—they were dealt with are subjects that must be clarified by further research. At this point, however,

50 SOA, KÚ Litoměřice, sign. Publ. 16–1, box 1064, circular letter from the Prague Gubernium to all Bohemian regional offices, Prague, 16 August 1819. Unemployment was described as one of the “sources of the worst crimes,” whereby it was noted that “it may arise from a lack of opportunity to work or from a tendency to idleness.” The regional authorities were therefore instructed to “take steps... to enable the poorer classes of people to secure their livelihood through work.”

51 SOA, KÚ Litoměřice, sign. Publ. 16–1, box 1064, Prague, 15 January 1821, the circular of the Prague Gubernium to all Bohemian circle offices mentions – in addition to regulations pertaining to servants – ordinances against infanticide, abortion, putting away a child and concealing the birth, which was published in 1791–1818. For the figure for 1820, cf. *ibid.*, Prague, 6 December 1821. It is worth noting that totals for a given year were not communicated to the regional and local authorities until about a year later.

52 SOA, KÚ Litoměřice, sign. Publ. 16–1, box 1064, Prague, 15 January 1821, “...da endlich hervorgekommen ist, daß eine große Anzahl von Verbrechen theils aus Unwissenheit und Unbehilflichkeit der Beschädigten, welche die Anzeige unterlassen, theils aus Gleichgültigkeit der Ortsobrigkeiten, welche von dem darüber entstehenden Rufe nicht sogleich Notiz nehmen, und solchen nicht verfolgen, entweder gar nicht, oder doch erst spät, zur Kenntniß der Kriminalgerichte gelangen...”

another of their uses—one that is actually not surprising in the context of quantification of governance—should be pointed out. The list of criminal offences “occurring in the Moravian and Silesian courts” in 1818 and 1819 was included with other tables and overviews as a part of the documents assembled to provide information about provinces in connection with Emperor Franz’ journey to the Austrian and Bohemian lands in 1820. Among the 18 types of offences, this source also confirms a clear year-on-year decrease in thefts, distributed evenly among all courts. On the other hand, the number of registered cases of murder and manslaughter as well as public violence (Brno) and religious disturbance (Olomouc) had increased relatively.⁵³ Although we can only speculate about the concrete use of these figures, such detailed statistics can serve as a guide to particular cases or to documentation of the corresponding criminal courts. In any case, Austrian crime statistics from the first decade of the nineteenth century discussed here represent an early and relatively little-known example of this type of administrative texts.⁵⁴

From the statistics themselves, one can ascertain only to a limited extent what exactly was understood by morality and which kinds of behaviours were viewed as incompatible with it in the first third of the nineteenth century. Though the commentary and accompanying materials⁵⁵ produced by various authorities of the Austrian monarchy indicate that at this time, (im)morality was perceived in a more differentiated way than previously. Immorality was no longer viewed merely as the root of all criminality, thus functioning in a sense as a modern equivalent of sin. By now, a distinction was being made between behaviours that had socioeconomic causes and those that stemmed from what was considered a moral background. On the other hand, the texts also attest to a belief that although material prosperity has a positive effect in the decrease of economically motivated unlawful behaviours, this greater prosperity also leads to excesses, especially among the so called “inferior class,” who allegedly tend to be “lazy” and “work-shy.”⁵⁶ Last but not least, immorality seems to be, at least on a declarative level, distinguished from sin, the difference being in the possibility of improvement by institutional means, which incidentally corresponds to the modern understanding of punishment.

In the examined surveys, a specific relationship to work, industriousness or even the spirit of inventiveness and enterprise was attributed to the populations of individual regions, countries or—as in Riegger’s or in Liechtenstern’s

53 ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [henceforth HHStA], Hofreisen 44-1-13, documents for the journey of Emperor Franz I. in 1820 (cf. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=3944199>, last viewed on 1 February 2022).

54 In France, Belgium or Baden, crime statistics in a proper sense of the word date back only to the 1820s and 1830s, and in Austria, even later; cf. REINKE 1990, pp. 175–176.

55 The regional offices apparently reported regularly to the central authorities (state governments, Supreme Judicial Office) on causes of delinquency; cf. note 42, commentary by the regional office of Unter dem Manhartsberg: “weil die Ursachen, aus welchen solches [moral corruption] herührt, und die in dem kkreisämtlich[en] Berichte vom 30ten Jänner [1]819 Nro. 1117 umständlich erörtert wurden, noch immer bestehen und immer fühlbarer werden müssen.”

56 The terms “lower” or “common class” also appear as synonyms in the files examined.

statistics—even entire nations.⁵⁷ But the national factor played a role in the considerations of at least some police officers by the beginning of the nineteenth century. This is suggested, for example, by an 1808 communication from Johann Thaddäus Sumerau, President of the Police Court Office, to Josef Franz Wallis, President of the Bohemian Gubernium, where we can read that the emperor was displeased with the “thievery, begging, drunkenness and, as a consequence of the latter, addiction to brawls” that were spreading in Prague. Sumerau saw the reasons for this “not so much in a tendency peculiar to the Slavic nation, which could gradually be effectively counteracted by educational institutions, but rather in the still present inadequate administrative institutions,” namely labour and institutions aimed at helping the poor and destitute in the city. Socially, Sumerau attributed this evil to the “vast masses” or “lower rabble.” He also spoke of a “sketch of the moral condition of the lower classes of people in Prague.”⁵⁸

The range of official sources in which *Moralität* and *Sittlichkeit* appear could certainly be expanded but one should not draw any far-reaching conclusions from the various contexts in which the term morality is used. We encounter it as early as 1739 in Zedler’s *Universal-Lexicon*,⁵⁹ and its history may be even longer. It would be a worthwhile task to examine the economic, social or cultural dimensions of morality and criminality in the eyes of the state and police administration at the point of emergence and formation of a view of society as a whole or its groups/classes, independent of religion, and even categories such as economic or social.⁶⁰ The study presented here shows that, in contrast to assumptions made in previous research, the complex evidence of early crime statistics covers more than just the activity of the central courts and police bodies. Apparently, lower administrative officials were also capable of considering material as well as immaterial factors and reflecting conclusions in their presentation of the social situation in particular regions.⁶¹ In statements, there also emerges a connection between morality and social status or the national characteristics of different population groups. Nevertheless, the varied meanings of morality, the conditions under which it could

57 This was most clearly not just a matter of scholarly discussions, such assumptions were reflected even in administrative practice. An example of this is the 1783 manual “Gegenstände, über welche von den Kreiskommissären bei Bereisung eines Bezirks Beobachtungen zu machen sind,” which contains questions such as: “Are the people industrious or indolent? To which occupations do they show more aptitude, ability, inclination? Which passions, virtues, vices predominate?” On the origin and use of this manual, cf. HIML 2019, p. 31–32. LIECHTENSTERN. *Statistische Uebersicht*, “Bemerkenswerth ist der starke Handlungsgeist, dem [!] ein ansehnlicher Theil der östr. Einwohner, besonders von der slavischen Nasion, und darunter am meisten die Illirier und Böhmen, zu besitzen zeigen, Bei eben dieser Nasion nimmt man auch eine aufgewecktere Gemüthsart, als bei den übrigen gewahr...”

58 NA, PG, sign. 15c, box 527, Vienna, 8 August 1808. With regard to drunkenness, Sumerau admitted that it was “not infrequently the source of many immoral acts of disturbance of the peace, even among educated classes.”

59 ZEDLER, Johann Heinrich. *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste. Volume 21*. Leipzig–Halle 1739, col. 1482.

60 It could be linked to studies in England, among others PHILIPS, David. Three ‘Moral Entrepreneurs’ and the Creation of a ‘Criminal Class’ in England, c. 1790s–1840s. In *Crime, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies* 2003, Vol. 7, No. 1, pp. 1–28.

61 At least in the Bohemian and Austrian provinces, officials took up the practice of inspection and reporting from the 1780s, and their standardised training was also reflected in their judgements.

be claimed, ascribed or denied as well as other characteristics mentioned only in passing in this text, such as gender, could be analysed further based on particular criminal cases and other acts against morality.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Uhorská trestnoprávna dogmatika v dobe osvietenstva – pohľad na evolučné zmeny trestného práva hmotného v diele Štefana Husztyho

Adriana Švecová

Keywords

criminal law, criminal law dogmatics, Kingdom of Hungary, Stephan (István) Huszty, crimes, Enlightenment

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.8

Author

Adriana Švecová
Katedra dejín práva
Právnická fakulta Trnavskej univerzity
Kollárova 10
918 43 Trnava
Slovak Republic
Email: adriana.svecova@truni.sk
ORCID: 0000-0002-8502-1139

Cite

ŠVECOVÁ, Adriana. Uhorská trestnoprávna dogmatika v dobe osvietenstva – pohľad na evolučné zmeny trestného práva hmotného v diele Štefana Husztyho. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 99–121, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.8

Abstract

ŠVECOVÁ, Adriana. Criminal Law Dogmatics in Hungarian Substantive Law and the Criminal Law Theory of Stephan Huszty.

The developing science of criminal law in the Early Modern period in the Kingdom of Hungary, like elsewhere in Europe, produced few synthesizing works and manuals dedicated to the amendment of substantive and procedural criminal law of the time and its theoretical-dogmatic basis. All the while, Beccarian ideas of modernizing the science of criminal law resounded throughout Europe. One of the leading experts on Hungarian law in its complexity was Eger professor of law Stephan Huszty, who regarded the order of established estates as well as several traditional medieval legal concepts and institutions of punishment. The current study provides an overview of his concept of substantive Hungarian criminal law dogmatics based on the typified and standardized institutes, doctrines, principles, constructs and criminal law procedures previously constituted in the Middle Ages, which drew from the common European—in the case of the Kingdom of Hungary, particularly the German—legal tradition. These were normatively accepted and reflected in the basic sources of Hungarian criminal law. In addition to customary law, the primary source of Hungarian feudal law was the written, customary-law collection of the *Tripartitum* as well as the rigid, uncodified legislation and judicial practice, which lasted practically until the revolution of 1848.

Uhorskí zákonodarcovia už od konca stredoveku na viacerých snemoch rokovali o vytvorení jednotnej zbierky zákonov, ktorá mala systematizovať najmä šľachtické (krajinské) obyčajové právo. V počiatočnej fáze tvorby trestnoprávnej politiky konca stredoveku a začiatku novoveku uhorskí panovníci chceli posilniť verejnú bezpečnosť a právnu istotu, a to okrem iného i prostredníctvom kodifikácie¹ celého korpusu vtedajšieho uhorského práva. Vytvorením *Tripartita* (1514)² Štefanom Werbőczym sa tento plán čiastočne podarilo naplniť.

Tripartitum obsahlo nosný právny základ uhorského obyčajového práva, teda aj vtedajšieho trestného a procesného práva, nanešťastie pre trestné právo vonkoncom nie vyčerpávajúco ani systematicky,

Štúdia je výsledkom riešenia projektu VEGA č. 1/0018/19 Renesancia zabudnutých a znovu obnovených inštitútov dedičského práva na Slovensku.

- 1 Pojem kodifikácie v modernom zmysle slova nie je vhodné pri týchto plánoch alebo aj schválených legislatívnych počinoch používať. Právna história hovorí o kvázi kodifikačných dielach, ktorým chýbajú najmä atribúty systematickosti, vnútornej logiky a komplexnosti právnej úpravy.
- 2 Ďalej uvádzané tiež skratkou: Trip.

keďže upravilo len čiastkovo niektoré skutkové podstaty, inštitúty a zásady trestného (hmotného) a procesného práva.³ Výberovo z neho možno spomenúť viaceré články, ktoré niesli trestnoprávny alebo procesnoprávny obsah⁴: na prvom mieste Trip. I./čl. 14 definoval najzávažnejšie skutkové podstaty vlastizrady, v súdobom pomenovaní označené ako skutky nevernosti (*nota infidelitatis*), ktoré následne precizovali ešte zák. čl. 9, 10, 11 a 12/1723. V jeho druhej časti viaceré články obsiahli najmä procesné ustanovenia na rôznych stupňoch všeobecných súdov – napr. II./čl. 39, 51 a 52 a tretia časť *Tripartita* tiež reflektovali trestnoprávnu úpravu, napr. III./čl. 5 (o inštitúte homagia), čl. 20 (o trestaní verejných zločincov), čl. 21 a 22 (o inštitúte nutnej obrany), ako aj články čl. 26, 28, 32, 33, 34, 35. Tripartitná úprava vychádzala, tak ako aj trestné právo ostatnej Európy, z diferenciácie trestných činov podľa ich trestov, a nie podľa dnes preferovaných skutkových podstatí a chránených záujmov spoločnosti. S ohľadom na kategorizáciu trestných činov a obzvlášť pri pohľade na systém trestov je nepochybné, že *Tripartitum* bolo pod výrazným vplyvom prevažujúcej dobovej teórie zstrašovania, represie a obrany záujmov panovníka a privilegovaných stavov, pričom boli častokrát súdnou praxou prehnane interpretované v drakonickej a veľmi individuálne (kazuisticky) aplikovanej trestnoprávnej praxi.⁵

Pri pohľade na habsburskú trestnoprávnu legislatívu, určenú pre Uhorsko od *Tripartita* do nástupu posledného osvietenského panovníka Leopolda II., možno konštatovať programovo kontinuálnu snahu o právnu reglementáciu trestnoprávných otázok a eminentný záujem o prijatie potrebného prvého novovekého trestného kódexu v Uhorsku. V rámci celej habsburskej ríše boli snahy o prijatie jedného kódexu pre všetky dedičné krajiny a panstvá, v ktorých vládli stredoeurópski Habsburgovci, prípadne o oficiálne rozšírenie existujúcich nemeckých kódexov.⁶

3 FINKEY, Ferenc. *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest : Politzer, 1902, s. 51; MEZEY, Barna. Büntetőjogi töredékek a Hármaskönyvben. In MATHÉ, Gábor – ZLINSZKY, János (eds.) *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest : Unió, 1995, s. 161; MEZEY, Barna. Vom consuetudo zum Gesetzesrecht. In MATHÉ, Gábor – ZLINSZKY, János (eds.) *Die Elemente der ungarischen Verfassungsentwicklung. Studien zum Millennium*. Budapest : ELTE, 2000, s. 21; MEZEY, Barna. Der Verfasser eines ungarischen Rechtsbuches aus dem 16. Jahrhundert: István Werbőczy. In HAMZA, Gábor (ed.) *Tanulmányok Werbőczy Istvánról / Studien über István Werbőczy*. Budapest : Professzorok Háza, 2001, s. 99.

4 Vo feudalizme ešte nemôžeme rozlišovať medzi procesnými pravidlami trestného a civilného (občianskeho) procesu, ktoré priniesla až doba moderny v druhej polovici 19. storočia, no postupne už v neskorom novoveku sa vyskytujú isté rozdielne prístupy a špecifické procesné postupy, uplatňované pri trestnom konaní a súdnictve.

5 Pozri FINKEY 1902, s. 50.

6 Podrobnejšie pozri napr. BATÓ, Szilvia. Österreichische Wirkungen in der ungarischen Strafrechtswissenschaft vor 1848 am Beispiel der Straftaten gegen das Leben. In BADÓ, Attila – DETLEV, W. Belling – BÓKA, János – MEZEI, Péter (eds.) *Internationale Konferenz zum zehnjährigen Bestehen des Instituts für Rechtsvergleichung der Universität Szeged*. Postdam : Universitätsverlag Postdam, 2014, s. 71-90; BATÓ, Szilvia. Ein Überblick über die ungarische Strafrechtswissenschaft bis zum Jahre 1948. In SINN, Arndt – GROPP, Walter – NAGY, Ferenc (eds.) *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht. Eine rechtsvergleichende Analyse am Beispiel der deutschen und ungarischen Strafrechts*. (Ed. Schriften des Zentrum für europäische und internationale Strafrechtsstudien 1) Osnabrück : V&R unipress Universitätsverlag, 2011, s. 41-52; KAJTÁR, István. Rechts- und Gerichtspraxis in Ungarn 1840 – 1844. Tradition und Transfer. In POKROVAC, Zoran (ed.) *Rechtsprechung in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Frankfurt/M : Vittorio Klostermann, 2012, s. 173-232, 189-191.

Práve z pohľadu historickej prameňovedy uhorského trestného práva možno podčiarknuť ako najdôležitejší vplyv nemeckého právneho okruhu, t.j. trestného práva nemecky hovoriacich krajín: Svätej rímskej ríše a od 13. storočia Habsburgovcami ovládaných rakúskych dedičných krajín. Tento vplyv sa len znásobil po bitke pri Moháči a nástupe Habsburgovcov na uhorský trón.⁷ Právu inšpiráciu nachádzala uhorská trestná prax a formujúca sa trestnoprávna veda i v nemeckých vzoroch, najmä vo formuláciách jednotlivých deliktov a trestov za ne, vrátane trestno-procesných pravidiel. Príslušná trestnoprávna úprava získala v novovekej, osobitne v strednej a nemecky hovoriacej Európe, povahu písaného práva v prvých trestných kódexoch. Z nich spomeňme najmä kódex Karola V. *Constitutio Criminalis Carolina* známy pod označením *Karolina* (1532), kódex Ferdinanda III. *Constitutio Criminalis Ferdinanda* – tzv. *Ferdinanda* (1656) alebo kódex Jozefa I. *Constitutio Criminalis Josephina* – *Jozefina* (1707 – 1708).

Vplyv nemeckého, resp. nemecky písaného trestného práva vidno v zásadnom počine novovekého trestného práva ostrihomského arcibiskupa L. Kollonicha, ktorý nechal v roku 1687 súkromne vyhotoviť preklad nemeckej trestnoprávnej zbierky *Ferdinanda* do latinčiny (pod názvom *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis Criminalis*). Toto dielo sa vžilo v uhorskej praxi pod skráteným názvom *Praxis Criminalis* a zároveň sa včlenilo do prvej uhorskej súkromnej zbierky práva *Corpus iuris Hungarici* (CIH) hneď v počiatočnom roku jej vydania (1696).⁸ Ako tvrdia G. Béli a I. Kajtár, preklad *Ferdinandy* sa nestal uhorským zákonom, ale jeho obsah bol zverejnený v rámci celej monarchie, keďže bol zaradený do CIH. Od prelomu 17. a 18. storočia sa praktizoval ako rešpektovaný, aj keď neoficiálny a sekundárny prameň práva.⁹ Súdny pluralitne využívali rôznorodé pramene trestného práva, medzi ktoré sa radí už spomenutá súkromná zbierka uhorských zákonov a ďalších prameňov CIH vrátane *Tripartita* a *Praxis criminalis*, ďalej v Uhorsku aj v zahraničí

7 K tomu pozri početné práce v uhorskej a maďarskej právnej literatúre, napr. FINKEY 1902, s. 62; o Carpuzovi PAULER, Tivadar. *Büntetőjogtan. I. Kötet. Bevezetés. Anyagi Büntetőjog. Általános Rész.* Pest : Pfeifer Ferdinánd, 1869, s. 25-26; BALOGH, Jenő. *A büntető perjog tankönyve. Első füzet.* Budapest : Grill Károly, 1906, s. 53, 86; FINKEY, Ferenc. *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914.* Sárospatak : Jogászok a Kultúraért alapítvány, 2000, s. 33-34; PALUGYAY, Imre. *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása.* Pest : Heckenast Gusztáv, 1853, s. 197; FAYER, László. *A magyar büntetőjog kézikönyve I. kötet.* Budapest : Franklin, 1905, s. 33; MÁRKUS, Dezső (ed.) *Magyar Jogi Lexikon. II. kötet (Bíró–Dézsmá).* Budapest : Pallas, 1899, s. 500; BALOGH, Elemér. Előszó. In BALOGH, Elemér – HOMOKI-NAGY, Mária (eds.) *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész./ Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján.* Szeged : Iurisperitus Kiadó, 2017, s. 9; BÓNIS, György. *A magyar feudális és burzsoá magánjog és büntetőjog elemei.* In *Levéltári Szakmai Továbbképzés (Felsőfok)*, 1959, roč. 12, s. 47; ECKHART, Ferenc. *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest : Politzer Zsigmond és Fia, 1946, s. 386; BALOGH, Elemér. Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja. In MOLNÁR, András (ed.) *A Batthyány-kormány igazságügyminisztere.* Zalaegerszeg : Zala Megyei Levéltár, 1998, s. 129; KÁLLAY, István. *Úriszéki bíráskodás a XVIII. – XIX. században.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985, s. 200.

8 BALOGH, Elemér. Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert. Band 12. In VORMBAUM, Thomas (ed.) *Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen.* Berlin et. al. : LIT Verlag, 2009, s. 3.

9 BÉLI, Gábor – KAJTÁR, István. Az osztrák(-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis criminális). In *Dolgozatok az állam – és jogtudományok köréből*, 1988, roč. 19, s. 34.

rozšírená práca uznávaného saského autora Benedikta Carpzova *Practicae novae imperialis Saxonicae rerum criminalium* (Frankfurt, 1677),¹⁰ veľmi rešpektované procesnoprávne kompendium *Directio methodica* od Jána Kitoniča (Kithonich, Kitonić)¹¹ (Trnava, 1619), či všeobecne prijatý neprávny prameň Biblie, zachovávajúc pritom pôvodného ducha trestného práva.¹²

Habsburská legislatíva nasledujúcich storočí novoveku nepredstavovala pre Uhorsko zásadnejší prelom vo vývoji trestného práva. V legislatívnej úprave boli naďalej platné ešte i viaceré kráľovské dekréty z obdobia stredoveku (napr. Žigmunda Luxemburského: zák. čl. 9/1405, Mateja I.: zák. čl. 67/1486 alebo Vladislava Jagelonského: zák. čl. 19/1495 a 9/1514). Jednotliví panovníci v závislosti od potreby sporadicky novelizovali už existujúce právne úpravy o trestných činoch v rozsahu jedného alebo dvoch trestných činov a menej potom legislatívne formulovali nové trestné činy.¹³ Povinnosť trestať napríklad určovali zák. čl. 49 a 50/1548, zák. čl. 16/1569, zák. čl. 2/1608, zák. čl. 60/1638, zák. čl. 38 a 43/1655, zák. čl. 17/1659, zák. čl. 14/1687, zák. čl. 9, 10, 11, 12/1723.

Spoločensky reflektovaná idea novovekej kodifikácie trestného práva nadobudla v priebehu 18. storočia konkrétnejšie podoby v aktivitách viedenského dvora, keď nastupujúca éra osvietenských panovníkov mala na zreteli už extenzívne sa rozširujúcu modernistickú myšlienku legalizovať a disciplinovať všetky dovtedy poznané a trestané protiprávne činy, sformovať a normovať ich do jednotného, kodifikovaného zákona a objektívne tak posilniť postavenie zákona ako prameňa objektívneho práva a jeho diferenciacie na jednotlivé odvetvia v rámci vtedy sa presadzujúceho rímsko-právneho členenia na jednotlivé právne odvetvia verejného a súkromného práva. Trestné právo sa v tomto období definitívne oddelilo z rodiny univerzálneho *iuris* (v uhorských pomeroch označované ako *ius civile* – čiže právo všetkých obyvateľov Uhorska, diferencovaných len v medziach stavovského partikularizmu) a pričlenilo sa k odvetviu verejného práva pre výraznejšie vzrastajúci vplyv štátu na elimináciu kriminálneho správania sa jednotlivca. Tieto kodifikačné tendencie

10 O bezprostrednom a priamom používaní a citovaní Carpzovej práce v uhorskej súdnej praxi mesta Debrecín v polovici 18. storočia pozri štúdiu A. Biczóa, ktorá odкрýva zatiaľ málo preskúmané možnosti, súvislosti a korelácie uhorskej novovekej trestnoprávnej vedy a praxe k rôznym zahraničným (opätovne znovu nemeckým) zdrojom: BICZÓ, András. Benedikt Carpzov's Influence on the 18th Century Criminal Practice in Hungary – Analysis of a Legal Case from Debrecen. In *Journal on European History of Law*, 2021, roč. 12, č. 2, s. 169-180.

11 KITHONICH, Joannes. *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii incltyti Regni Hungariae*. Tyrnavie 1619. Jeho preklad s komentárom k uhorskému procesnému právu pozri: GÁBRIŠ, Tomáš. *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019.

12 BÉLI – KAJTÁR 1988, s. 29. Na okraj dopĺňam, že výskum trestnoprávnej praxe novovekého Pezinka a Modry odkryl veľmi bežné využívanie *Ferdinandey* na začiatku 18. storočia, pozri napr. DUCHOŇOVÁ, Diana – DUCHOŇ, Michal. *Zločin v meste. Kriminalita a každodennosť v ranonovovekom Pezinku*. Bratislava : Pro Historia; Historický ústav SAV, 2014, s. 49. Pozri tiež SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016; PAPÁČ, Richard. *Malefitz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice : Dana Kušnírová; Historické, 2019. Výskum Liptovskej stolice doložil v sedriálnej súdnej praxi používanie viacerých nemeckých zdrojov, aj Carpzovej *Praxis Criminalis*; podrobnejšie: NEMEC, Miroslav. *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 19-20.

13 FINKEY 1902, s. 51-52.

však v zásade oscilovali a nevybočovali z dovedajšieho kánonu akceptovania feudálno-stavovského spoločenského a právneho poriadku. Základnými prameňmi poznania trestného práva sa stali okrem formálnych prameňov, t. j. obyčajových partikulárnych noriem, kvázi stredovekej kodifikácie *Tripartita*, torzovitých a nesystémových zákonov a nariadení (vrátane patentov) a rozhodnutí súdnej praxe, aj neformálne pramene: neúspešné návrhy trestných kódexov, neoficiálne zahraničné zákonníky (spomínané *Ferdinandea*, príp. i *Tereziana*) či odborná domáca a zahraničná literatúra.¹⁴

K realizácii modernistickej unifikačnej idey disciplinácie spoločnosti osvietenským štátom smerovali rozličné interné nariadenia kráľovských úradov (najmä Miestodržiteľskej rady) a nimi delegovaných kráľovských komisárov (napríklad rozhodnutia kráľovských komisárov v Trnave zo začiatku 18. storočia),¹⁵ ktorí dostali na starosť *ad hoc* riešiť najpálčivejšie problémy vtedajšej uhorskej spoločnosti aj pri výkone všeobecného (vrátane trestného) súdnictva jednotlivých partikulárnych súdov. Uhorskí panovníci podporovali už spomínanú objektívnu systematizáciu rozvíjajúceho sa samostatného právneho odvetvia – trestného práva, ktoré však obsiahlo tak hmotnoprávnu aj procesnoprávnu stránku stíhania a trestania trestných činov. Z hmotnoprávneho obsahu tvorených legislatívnych návrhov je vhodné pripomenúť, že vtedajší trestnoprávny obsah už zreteľne reflektoval aj súčasné trestnoprávne kategórie: subjekty (páchatela, obeť, poškodeného, orgány činné v trestnom konaní a i.), objekty trestnej činnosti (chránené verejné a štátne záujmy a hodnoty) a tiež subjektívnu (úmysel – *dolus* a zavinenie – *culpa*) a objektívnu stránku trestného činu (spôsob spáchania trestného činu).

Zo širšej, teoreticko-právnej dimenzie kreujúcich sa odborných právnych diskusií, ktoré v priebehu 18. storočia začali inde v Európe podliehať vplyvu rozširujúcich sa prirodzenoprávných (jusnaturalistických) teórií¹⁶ a humanizujúcich tendencií v interdisciplinárnej a novokonštituovanej vede penológie, t. j. vedy o trestoch, ich výkone a teóriách trestania, silnela potreba racionalizovať a legalizovať zastarané feudálne postupy výkonu verejnej, resp. štátom alebo inou verejnou autoritou vykonávanej trestnej spravodlivosti. Nastupujúca osvietená doba racionalizácie spoločnosti generovala jediný, dominantný subjekt, ktorý bol schopný tejto úlohy. Týmto normotvorným subjektom a agensom sa stal osvietený absolutistický štát, často priamo jeho panovník, ktorý ako výsostný subjekt s právom zákonodarnej iniciatívy mohol tieto reformné zákonné návrhy predkladať na krajinský snem alebo podporiť či odmietnuť ich prijatie. V stredoeurópskych podmienkach počas celého novoveku boli pre habsburskú monarchiu a jej panovníkov charakteristické

14 BATÓ 2014, s. 74-79.

15 LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava : Typi universitatis tyrnaviensis, 2007, s. 224-226.

16 Tieto teórie nepokladajú za jediný zdroj práva len zákony a podzákonné normy vytvorené štátom, monarchom, ale za vyššie kritérium považujú napr. spravodlivosť alebo racionálnu správnosť právnej normy. Tieto teórie vychádzajú predovšetkým z prirodzeného práva, vlastného každému človeku, ktorý ho môže poznať vlastným rozumom. Človek má podľa nich právo vzoprieť sa nespravodlivému zákonu a podriať sa len tzv. prirodzenému zákonu, napr. v kresťanskom *Desatore* a pod.

etastické tendencie. Tieto tendencie však nadobudli pozitívny efekt novotvorenej, zjednocujúcej sa trestnej politiky, ovplyvnenej najskôr koncom 18. storočia už spomenutými jusnaturalistickými teóriami, ktoré zosobňovali nové trestnoprávne teórie patriace do tzv. rodiny beccariovského obratu v teórii trestnosti a trestania.¹⁷

Panovník Jozef I. vydal prvý prelomovejší trestný zákonník – známy pod oficiálnym pojmom *Constitutio criminalis Josephina*, alebo skrátene *prvá Jozefína* z roku 1707/1708. Nestal sa však platným pre Uhorsko, len pre české krajiny. Možno o ňom hovoriť v intenciách cieľavedomého počiatku snáh Habsburgovcov racionálne sformovať trestné právo ako samostatné právne odvetvie a reformovať ho v jeho hmotnej i procesnej matérii. Všeobecne tento zákonník hmotnoprávne a ideovo nadväzoval na staršie trestné zákonníky kompilačného charakteru, akou bola *Karolina* či ďalšie rakúske trestné poriadky.¹⁸ Zaujímavý sa stal však tým, že predstavoval vzor pre *Terezianu*.¹⁹

Za obzvlášť pozoruhodnú v uhorských reáliách možno označiť aktivitu Karola III. v oblasti trestného zákonodarstva. Počas jeho vlády bola na proreformnom krajinskom sneme v roku 1723 prijatá – vzhľadom na ďalší vývoj ďalekosiahla – reforma uhorského svetského súdnictva (zák. čl. 24, 25 a 26/1723 a tiež zák. čl. 30/1723 o zriadení nových dištriktuálnych súdnych tabúl). Keďže sa týmito zákonmi sprehľadnil a zjednodušil i výkon trestného súdnictva, Karol III. sa významne zapísal do dejín uhorského procesného (ale tiež trestného a civilného) práva.²⁰

Za jeho vlády v krajine tiež zosilnela ambícia vydať prvý domáci trestný zákonník v kontexte rozsiahlejšej panovníkovej predstavy modernizovať a kodifikovať uhorský právny poriadok, a to na podklade zák. čl. 19/1715 zriaďujúceho inštitút *Commissio systematica*, ktorý mal v rámci budúcej nariadenej súdnej reformy pripraviť jednotlivé kódexy (nakoniec ale všetky návrhy zostali bez zreteľného úspechu v zákonodarnej oblasti). Okrem toho Karol III. dovolil predložiť na rokovanie prelomového uhorského snemu v rokoch 1712 – 1715 (prvého po stavovských povstaniach) súkromný návrh trestného zákonníka od profesora Trnavskej univerzity Michala Bencsika z roku 1712.²¹ Išlo o plnohodnotný návrh vtedajšej kodifikácie trestného práva, ktorý prešiel veľkou snemovou debatou a pozmeňujúcimi návrhmi, no zákonom sa napokon nestal. Jeho návrh bol prvým, ktorý plne reflektoval výsledky

17 ŠVECOVÁ, Adriana. Beccariovský obrat ponímania trestného činu v konfrontácii s trestnoprávnou úpravou v Uhorsku a Habsburskej ríši v 18. a na začiatku 19. storočia. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 1, s. 62-75.

18 *Jozefína* mala tiež len podpornú platnosť, nebola záväzným právnym predpisom. Tak ako jej predchodcovia, obsahovala stredovekú štruktúru trestných činov aj procesné pravidlá inkvizičného procesu. BÉLI – KAJTÁR 1988, s. 35. K významu zaznávanvej *Jozefíny*, o jej kladoch a záporoch pre minulé české trestné právo, pozri napr. MALÝ, Karel. *Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století*. Praha : Karolinum, 2016, s. 114-151.

19 Ani *Tereziana* nepredstavovala všeobecne záväzný právny predpis pre Uhorsko (mala taktiež podpornú platnosť) a obsahovala rovnako stredovekú štruktúru trestných činov a procesné pravidlá inkvizičného procesu ako jej predchodcovia. In BÉLI – KAJTÁR 1988, s. 35.

20 Jej význam zhrňujúco podal STIPTA, István. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice : Nica, 2004, s. 35 a nasl.

21 K nemu bližšie: BÓNIS, György. *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslatá 1712-ben*. Budapest : Sárkány Nyomda Rt., 1934.

domácej trestnej praxe aj nemeckého zákonodarstva (*Ferdinanda*), a možno ho pokladať za dobre pripravený. Autor zvolil rozdelenie matérie podľa trestných činov, čím by sa zdôraznila zákonná právna kvalifikácia činov, t. j. posúdenie konania ako trestného.²²

Relevantnými sa stali Karolove viaceré trestné zákony, osobitne zák. čl. 7/1715 o vlastizradných skutkoch urážky panovníka a skutkoch nevernosti a ich bližšej špecifikácii, alebo zák. čl. 9/1723, ktorý zredukoval a precizoval trestné činy nevernosti voči panovníkovi (štátu, *notae infidelitatis*) a to z 18 na 9.²³ Nasledujúce zák. čl. 10, 11 a 12/1723 penalizovali určené trestné činy nevery smrťou, konfiškáciou majetku a prípadne aj náhradou škody (eventuálne trestom odňatia slobody, alebo výnimočne podľa voľnej úvahy sudcu sa udelil iný, miernejší trest).²⁴ Na ich základe možno uvažovať o panovníckom zámere zmierniť prísnosť predchádzajúcich zákonov a poskytnúť väčšiu právnu istotu v rozkolísanej súdnej praxi. Uvedené skutkové podstaty tých najzávažnejších trestných činov (zaradených do kategórie *crimen*) sa v penalizačnej praxi vôbec nezmenili, ale skôr stabilizovali.²⁵ Podľa nasledujúceho zák. čl. 11/1723 zmenil panovník aj legislatívu vo veci trestného činu bohorúhačstva. Zák. čl. 12/1723 však vykazuje isté známky zmiernenia dovtedajšieho zákonodarstva, keď niektoré doterajšie prípady nevery mohli súdy potrestať už individuálne „na základe múdreho rozhodnutia“ a „v závislosti od priťažujúcich a poľahčujúcich okolností.“

V rokoch 1768/69 nechala vydať Mária Terézia pre rakúske dedičné a české krajiny nový trestný zákonník pod názvom *Constitutio criminalis Theresiana*,²⁶ známy ako *Codex Theresianus*, *Tereziana*. Treba však zdôrazniť, že cisárovná predpokladala jeho platnosť i v Uhorsku, k čomu však nedošlo, keďže sa ním uhorské stavy na sneme odmietli čo i len zaoberať.²⁷ Aj keď

22 BALOGH 2009, s. 2.

23 BARNA, Attila. *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*. Győr : Universitas, 2015.

24 V zák. čl. 12/1723 došlo k zmierneniu posúdenia a potrestania viacerých skutkov nevery, ako boli falšovanie listín, zrada bratskej krvi do 3. až 4. stupňa príbuzenstva, vyhybanie sa výkonu brannej povinnosti, skrývanie slobodných hajdúchov a i. Paragraf 2 tohto zákona trestal po prvýkrát zradu bratskej krvi v 3. až 4. príbuzenskom stupni tromi, príp. dvomi rokmi väzenia.

25 Zák. čl. 9/1715 nariadil popraviť aj vraha vlastných rodičov a príbuzných alebo aj tých, čo zradili bratskú krv, či vrahov sudcov, kňazov, zemepánov, šľachticov, ktorých okrem mučenia potrestali aj trestom smrti. Za podpalačstvo sa udeľoval trest upálením. Tých, čo spáchali čin vlastizrady (*crimen laesae majestatis*), zák. čl. 9/1715 trestal prísnejšie a okrem trestu straty majetku páchatela sa ten istý trest rozšíril aj na majetok páchatelových detí. Ako dôvod sa uvádzalo, že prísnejším trestom sa zabráni recidíve alebo pokračovaniu.

26 Celý názov znel: *Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhheim etc. etc. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich etc. etc. peinliche Gerichtsordnung*. Zákonník obsahoval v čl. 1, § 1 zásadu zákonnosti, ktorá definovala pojem trestný čin: „keď niekto vedome a dobrovoľne to, čo zákon zakazuje, poruší, alebo to, čo je zákonom prikázané, opomenie, čiže na základe toho je trestným činom protizákonné konanie, ku ktorému dochádza zo slobodnej vôle a so zlým úmyslom.“ Pozri HUPKA, Christoph. *Sätze über das peinliche Recht nach der Theresianischen Halsgerichtsordnung mit angehängten Abweichungen vom Karolinischen Rechte*. Wien : Anton Gassler, 1784; MAASBUR, G. Michael Friedrich. *Zur Entstehung der Theresianischen Halsgerichtsordnung mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 desselben behandelte Crimen magiae vel sortilegii*. Wien : Manz'sches k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1880.

27 CONRAD, Hermann. *Deutsche Rechtsgeschichte. Band II. Neuzeit bis 1806*. Karlsruhe : Verlag C. F. Müller, 1966, s. 427.

samotnému obsahu kódexu možno vytknúť viaceré negatíva, k jeho pozitívam patrí otvorený príklon k zmierňovaniu a k zlepšeniu postavenia obžalovaného, tiež jasný odpor voči zneužitiu práva pri rozvíjaní zásady legality. V prípade pochybností sa totiž zákonník v čl. 39, § 14 podľa vtedajších zásad trestného práva prikláňal k zmierneniu trestu, t. j. k zákazu *reformatio in peius* a k zásade *in dubio pro reo*. Z úradnej povinnosti sa využívalo premlčanie niektorých trestných činov. Za chvályhodné a vhodne formulované sa považujú ustanovenia o zavinení, spoluvine, účastníctve, pokuse. Zásada zákonnosti (legality) aj výlučnosti kódexu boli priamo formulované v čl. 1, § 1, avšak zároveň aj popreté, keď zákonník umožnil (v čl. 55, § 1, bod 9) postihovať ďalšie nedefinované konania a pripúšťal voľný súdny výklad a posúdenie trestnosti činu *per analogiam*, ktoré v súčasných trestných úpravách nemajú miesto, aby sa závažne neporušila zásada zákonnosti.²⁸

Hoci sa Karol III., ale aj jeho dcéra Mária Terézia systematicky snažili o skutočnú kodifikáciu trestného práva v Uhorsku, plány s bezprostredným kodifikačným zámerom zostali pre najrôznejšie príčiny legislatívne nedotiahnuté a nerealizované, predovšetkým neschválený Bencsikov návrh trestného kódexu. Obaja panovníci však nastolili v trestnej súdnej praxi pokojné obdobie. Napríklad Mária Terézia vydala viaceré relevantné humanizujúce nariadenia, ktorými odstránila vtedy už nedôstojné a zavrhnutiehodné čarodejnícke procesy, obmedzila právo azylu (niekedy zneužívané páchatelmi či cirkvou), a hoci samotnú tortúru panovníčka nezrušila, štandardizovala jej veľmi prísny procesný postup. Na základe predmetných, no menej významných právnych počinov trestného zákonodarstva a konkrétnych opatrení oboch panovníkov už možno zreteľne identifikovať duch novej osvietenskej trestnoprávnej politiky.²⁹

Obaja poslední osvietenský panovníci Jozef II. a Leopold II. zavřšili ranonovoveké snahy Habsburgovcov o prijatie prvých moderných európskych trestných kódexov, ktoré okrem iného zrušili už vtedy zavrhaný trest smrti, a tým prekonali *Terezianu*. V nich, ako aj v uhorských trestnoprávných návrhoch z konca 18. a začiatku 19. storočia (1830, 1843), badať bezprostrednú tendenciu k súčasnému poňatiu trestnosti a tiež k beccariovskému poňatiu alebo Beccariovej schéme trestného činu.³⁰

Osvietensky racionalizujúca sa uhorská spoločnosť, jej právna veda a prax, sa v druhej polovici 18. storočia nechala ovplyvniť intelektuálnymi diskusiami o prirodzeno-právnych teóriách, ktoré rezonovali v diskurze celej Európy aj sveta, a takmer okamžite sa oboznámila s vtedajším prevratným dielom *Dei delitti a delle pene* (O zločinoch a trestoch, z roku 1764) Cesare

28 K historickému výkladu analógie v novovekom trestnom práve pozri MITTEIS, Heinrich – LIEBERICH, Hein. *Deutsche Rechtsgeschichte*. 19. Auflage. München : C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1992, s. 402. Už v josefínskom zákonníku z roku 1787 bola analógia zakázaná. V súčasnom trestnom práve nie je prípustná.

29 FINKEY 1902, s. 52.

30 Pozri BALOGH 2009, s. 3 a nasl. Návrhy z roku 1795, 1830 a 1843 boli publikované v slovenčine ako výber z ustanovení: LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska II. (1790 – 1918)*. Trnava : Typi universitatis tyrnaviensis, 2012, s. 93-129.

Beccariu (1738 – 1794), ako aj dynamickými a kritickými reakciami na neho (najmä vo Francúzsku).³¹ V jadre jeho teórie bol trestný čin novo artikulovaný a spravodlivý trest zaň primeraný osobe páchatela. Zákon striktno vymedzoval trestný čin a trest, v podriadení sa zásade zákonnosti (legality). Sudcovia, ktorí dovtedy posudzovali subjektívne, ako aj celá spoločnosť, mali túto zásadu rešpektovať. Jeho úvahy stáli na tzv. „beccariovskom“ ciele, kde účelom trestu bola prevencia a prevýchova, teda polepšenie páchatela, ale aj výchova celej spoločnosti. Zdôrazňoval pri tom miernosť trestov.³² Toto dielo zaznamenalo v osvietenскеj dobe nebývalý a neprekonaný ohlas medzi inými súdobými autormi kdekolvek v Európe a vo svete. V uhorskom zákonodarstve alebo trestnej praxi konca novoveku sa však priamo o ňom právna veda nezmieňovala, ani naň neodkazovala. Viaceré trestnoprávne návrhy z poslednej tretiny 18. storočia a prvej polovice 19. storočia boli v Uhorsku postavené aj na Beccariových humanistických ideách. Priamy vplyv malo toto dielo až na trestnoprávnu vedu 19. storočia, keď jeho myšlienky glorifikujúco preberal napr. F. Deák alebo keď sa Beccariom zaoberala ešte aj uhorská trestnoprávna veda v druhej polovici 19. storočia napr. z pohľadu odmietania trestu smrti.³³

Čo sa týka kreovania sekularizovanej trestnej legislatívy synmi Márie Terézie, za podstatné prednosti Jozefovho zákonníka (*Všeobecný zákonník o zločinoch a prečinoch* z roku 1787, nazývaný aj */druhá/ Jozefína*) platného aj pre Uhorsko, možno uviesť striktné zavedenie zásady legality (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*). Nebolo prípustné arbitrárne a analogické trestanie, funkcia trestu bola v beccariovskom duchu výchovná, trest smrti bol zrušený. Na druhej strane existovala exploatácia prílišných telesných trestov a dlhých trestov odňatia slobody.³⁴ K ďalším modernizačným návrhom sa radí návrh Leopolda II.³⁵ Bol predložený na reformnom sneme

31 Beccaria bol jedným z hlavných predstaviteľov tzv. klasickej kriminologickej školy. Stručne k jeho názorom a postojom pozri: HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 457-458. Kritika proti krutosti a neľudskosti, ale hlavne iracionálnosti vykonávania trestov, hlavne trestu smrti, sa ozývala už pred Beccariom, a jeho dielom neutíchla. Najznámejším je obžaloba Voltaira voči poprave Jeana Calasa v spise *O tolerancii* z roku 1762. Slovenský preklad Beccariovho hlavného diela s predslovom od A. Bröstla, jedného z editorov, ktorý na s. 15-18 sumarizuje ohlasy na Beccariovu prácu o zločine a treste, pozri v práci: BECCARIA, Cesare. *O zločinoch a trestoch*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 9-24. Z početnej literatúry o Beccariovi a jeho diele pozri napr. stručnú informatívnu štúdiu: WEIS, Eberhard. *Cesare Beccaria (1738 – 1794). Mailänder Aufklärer und Anreger der Strafrechtsreformen in Europa*. München : C. H. Beck, 1992. Na s. 15 uvádza výber z nemecky písanej literatúry o jeho trestnoprávnom diele. Pozri tiež SALMONOWICZ, Stanisław. (ed.). *Cesare Beccaria (1738 – 1794) reformator prawa karnego i jego epoka*. Toruń : Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1995; DEIMLING, G. (ed.) *Cesare Beccaria. Die Anfänge moderner Strafrechtspflege in Europa*. Heidelberg : Kriminalistik Verlag, 1989; NAUCKÉ, Wolfgang. *Die Modernisierung des Strafrechts durch Beccaria*. In DEIMLING (ed) 1989, s. 37 a nasl.; STIPTA, István. *Cesare Beccaria: Von den Verbrechen und von den Strafen – die Rezeption des Werkes in Ungarn*. In *Journal on European History of Law*, 2021, roč. 12, č. 2, s. 161-169. Pozri aj TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha : Argo, 2004, s. 53 a nasl.

32 § XXVII. Citované podľa BECCARIA 2009, s. 53.

33 K tomu pozri STIPTA 2021, s. 163, 166; STIPTA, István. *Deák Ferencz nézetei a jogról, igazságáról és a hatalomról*. In *Jogtörténeti szemle*, 2003, roč. 7, č. 3, s. 1-2; BALOGH, János. *Beccaria*. In *Jogtudományi Közlöny*, 1886, roč. 20, č. 41, s. 330-331.

34 KWIATKOWSKI, Ernst. *Die Constitutio Criminalis. Ein Beitrag zur thesesianischen Reichs- und Rechtsgeschichte*. Innsbruck : Wagner, 1904, s. 406.

35 Ešte ako toskánsky vojvoda prijal vlastný trestný zákonník z roku 1786.

v roku 1790/91, kde bol, spolu s inými legislatívnymi návrhmi, pripravený aj návrh trestného zákonníka *Codex criminale* z roku 1795.³⁶ Pripravila ho regnikolárna deputácia *in iudicis* zriadená na tomto sneme, no opätovne nebol krajinským snemom prijatý.

Z pohľadu trvalosti prijatej alebo navrhovanej legislatívy Jozefove a Leopoldove nie veľmi úspešné iniciatívy v uhorskom trestnom práve, v ktorom sa ich zákonníky nestali dlhodobo platnými, predstavovali ale bezprostredné inšpiračné zdroje práva pre ďalšie uhorské neschválené návrhy trestných kódexov z rokov 1830 a 1843;³⁷ na druhej strane ich nemožno považovať za plnohodnotný vzor súčasného trestného zákonodarstva, čo sa týka hlavne moderných trestných zásad, ideí, precíznosti definícií trestnoprávných pojmov, súčasných humanizujúcich postupov a prístupov v teórii trestania. Tvoria však nevyhnutný dejinný predstupeň, evolučne negujúci feudálne dehumanizujúce trestné právo a približujúci súdnictvo k súčasnému trestnoprávnemu vývoju.

O všetkých uvedených návrhoch z konca 18. a prvej polovice 19. storočia možno vo všeobecnosti konštatovať, že v mnohom nemenili, ale naopak, zachovali a konzervovali viaceré hlavné charakteristiky tradičného stredovekého trestného práva. Ich autori však už koncipovali svoje elaboráty v intenciách vyššie načrtnutej modernej trestnoprávnej teórie.³⁸ Ako už bolo zdôraznené, osvietensky racionalizujúca sa uhorská spoločnosť, resp. jej právna veda a prax, sa v druhej polovici 18. storočia nechali ovplyvniť európskymi intelektuálnymi a právnymi diskusiami o prirodzeno-právných teóriách a takmer okamžite sa oboznámili s uvedeným prevratným dielom C. Beccaria (1764) i s kritickým ohlasom naň. Hoci v žiadnom prípade nemožno hovoriť o originálnom príspevku uhorských trestných právnikov alebo uhorskej novovekej právnej vedy do európskych dejín trestnoprávných teórií, predsa už aj domáca dobová reflexia a právny transfer zahraničných právnych zbierok, zákonníkov a vedeckých prác (napr. i v Husztyho diele spomenuté právne authority B. Carpzova a W.X. Neumanna-Puchholtza) a postupná racionalizácia, legalizácia a disciplinácia spoločnosti v oblasti kriminality a dôslednejšie trestanie nedovolených, trestných konaní znamenala, že naša trestná justícia postupne, evolučnou cestou opúšťala na sklonku novoveku definitívne prax bezbrehej stredovekej trestnoprávnej praxe, v ktorej absentovala právna istota.³⁹

36 Návrh sa snažil presadiť humanistické predstavy a chcel aplikovať hlavné moderné zásady a princípy: zásadu zákonnosti, proporcionality trestania voči spôsobenému zlu (spoločenskej nebezpečnosti trestného činu), čo korešpondovalo so zákonom vymedzenými trestami, zásadou ochrany a i. Obsiahol procesnú aj hmotnoprávnu materiu. V jednotlivých skutkových podstatách (obsiahnutých v 2. časti) chránil obvyklé objekty trestných činov, na ktorých ochrane mal štát (a spoločnosť) najväčší záujem: život, zdravie, telesnú integritu, mravnosť, česť a pod. Podrobnejšie: LACLAVÍKOVÁ – ŠVECOVÁ 2012, s. 93-103. Edícia tohto návrhu z roku 1795 bola publikovaná v: BALOGH 2009, s. 52-144.

37 Úryvky z nich sú publikované v: LACLAVÍKOVÁ – ŠVECOVÁ 2012, s. 104-129.

38 Do roku 1848 bola snaha o komplexnú materiálnu premenu uhorského súkromného práva, vrátane trestného, často spájaná so zámerom zmeniť ho po formálnej stránke, teda narušiť hierarchiu prameňov akceptovaných od stredoveku – *consuetudo* (obyčaj), *lex* (zákon) a *usus fori* (súdna prax), a posilniť význam zákona prostredníctvom jeho kodifikácie.

39 Pozri tiež STIPTA 2021, s. 163, 166; KENEDI, G. Die Erinnerungen von Ferencz Deák. In *Jogtudományi Közlöny*, 1903, roč. 37, č. 43, s. 386 a č. 46, s. 382.

Uhorsko počas celého novoveku nedospelo k domácej trestnoprávnej kodifikácii požadovanej spoločnosťou a štátom, hoci habsburská legislatíva z času na čas rozšírila alebo novelizovala niektoré vybrané trestné činy. Uhorské trestné právo zachovalo, tak ako západná časť ríše, pluralitný systém prameňov práva, postavený na nesystematickej normatívnej báze *Tripartita*, právnej obyčaje, súdnej praxe a nepočetných zákonných noriem, na striktnom právnom partikularizme a oddelenosti jednotlivých stavov obyvateľstva. V krátkosti predstavená habsburská trestná politika a domáce zákonodarstvo sa preto zrkadlili v každodennej nevhodnej a neistej trestnoprávnej praxi, ktorá sa len pomaly modernizovala.⁴⁰

Uhorská veda v diele *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in ius hungaricum* (Praktická jurisprudencia alebo nový komentár uhorského práva) Štefana Husztyho⁴¹ z roku 1745 reflektovala vyššie predstavené rysy a charakteristiky uhorského trestného práva. Teoretický úvod do III. knihy obsahuje trestnoprávne princípy a zásady, ktoré sú chápané ako súdobo poňatá veda hmotného trestného práva, nazvaná trestnoprávna dogmatika.⁴²

Teoreticko-právny základ uhorského trestného práva v 18. storočí reflektovaný v diele Štefana Husztyho

Trestné právo bolo už od stredoveku chápané ako súbor právnych noriem, ktoré pod hrozbou trestu postihovali spoločensky či právom zakázané ľudské konanie. Zahŕňalo tak oblasť hmotnoprávnu, čiže upravujúcu trestné činy a tresty za ne, ako aj procesnoprávnu, upravujúcu postavenie a činnosť

40 BATÓ 2014, s. 74.

41 Štefan (Stephan) Huszty (* okolo 1710 Huszt – † po 1772, Jäger) pôsobil ako profesor uhorského práva na jagerskej právnickej akadémii v rokoch 1740 – 1748. V roku 1745 pre potreby akademickej výučby práva vydal trojzväzkové dielo *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in ius hungaricum. Liber tertius*. Agriae, 1745 (pozn. aut.: autorka pracovala s vydaním z roku 1778). Práca získala ihneď po svojom vydaní nebývalý vplyv (v priebehu 18. storočia sa dočkala 8 vydaní) na vtedajšiu právnickú edukáciu (napr. aj na Trnavskej univerzite), ale i na právnú (súdnu) prax. Z nej čerpali aj jeho nasledovníci (napr. M. Bodo, ale aj I. Kelemen). Husztyho III. kniha je priekopníckou prácou k počiatkom uhorskej trestnoprávnej vedy (náuky). Podrobnejšie: RÉVÉSZ, Mihály Tamás. Zu den theoretischen Wurzeln des Strafrechts am Ende des achtzehnten Jahrhunderts in Ungarn. In *Annales Univ. Sci. Budapest Sect. Iur.* Tomus. 34, 1993, s. 125; LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Dejiny právnického vzdelávania na Trnavskej univerzite v Trnave*. 2 doplnené a prepracované vydanie, Praha : Leges, 2021, s. 70.

42 Okrem Štefana Husztyho medzi prvých významnejších autorov z uhorskej trestnoprávnej vedy radíme tiež Mateja Boda, prokurátora a prísediaceho sedrie Gemerskej stolice. Viaceré Husztyho definície Bodo často doslovne recipoval do svojho textu pri výklade základných trestnoprávnych termínov, pri systematike trestných činov, ako aj pri definíciách a charakteristikách jednotlivých skutkových podstát a procesných zásad. Bodova práca (BODO de Bodofalva, Matthias. *Jurisprudentia criminalis secundum praxim & constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*. Posonii : Typographia Michaelis Landerer, 1751) sa považuje za prvý rozsiahly a rešpektovaný trestnoprávny komentár, no v istých pasážach až za príliš odborný trestnoprávny manuál. K týmto autorom sa radí aj Andrej (Andreas) Huszti, autor prvej syntézy sedmohradského trestného práva pod názvom *Jurisprudentia Hungarico-Transsylvania* (1742) a Gabriel Gochetz s prácou *Praxis Criminalis Inclyti Regni Hungaria* (1746). Podrobnejšie: NAGY, Ferenc. A (büntetőjog)tudomány ismérveiről, hazai előzményeiről és kezdeteiről. In JUHÁSZ, Zsuzsanna – NAGY, Ferenc – FANTOLY, Zsanett (eds.) *Sapientia sat: Ünnepe kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012, s. 353-363; BATÓ, Szilvia. Rechtssicherheit im ungarischen Strafrecht vor 1880. In KARSAI, Krisztina – NAGY, Ferenc – SZOMORA, Zsolt (eds.) *Freiheit – Sicherheit – (Straf)recht. Beiträge eines Humboldt-Kollegs*. Osnabrück : Universitätsverlag Osnabrück, 2011, s. 32-33.

represívneho aparátu a subjektov – páchatelov, ich obetí (príbuzných obetí a poškodených) a ďalších osôb, zúčastnených pri trestnom (súdnom) konaní a exekúcii udeleného trestu.⁴³ Ako uvádza napríklad H. Mitteis, trestné právo stredoveku a novoveku sa od seba ničím výrazne neodlišovalo a nemenným zostalo stavovské delenie výkonu trestného práva.⁴⁴ Uhorsko kopírovalo v sledovanom období 18. storočia svojím právnym vývojom západnú časť monarchie (prevažne nemecké a rakúske krajiny)⁴⁵ a ďalej nadväzovalo na poňatie trestného práva založené pôvodne v stredoveku, kde v centre pozornosti stojí trestný čin, a nie páchatel.

Podľa systematiky vyššie zmienených nemeckých novovekých trestných kódexov sa „kodifikovali“ v uhorskom trestnom práve kategórie typických verejných trestných činov (deliktov – *delicta publica*), o ktoré sa oprel aj Š. Huszty,⁴⁶ a to trestné činy⁴⁷ proti štátu a panovníkovi (*crimen laesae majestatis* – urážky alebo zrady panovníka či uhorskej koruny, z nich viaceré definovalo Trip. I./čl. 14 ako činy nevernosti – *nota infidelitatis*); ďalej trestné činy proti viere; trestné činy proti mravnosti (alebo pohlavné, sexuálne delikty); trestné činy proti životu, zdraviu a cti; majetkové trestné činy; a trestné činy proti vrchnosti a štátnym úradom.⁴⁸

Každý inštitút alebo trestný čin Huszty vo svojej metodológii a systematike prezentoval v prvotnej definícii a rozборе jej podstatných znakov, potom prešiel na jeho znaky a charakteristiky a záverom podal konkrétne praktické príklady z procesnej praxe, vrátane návrhov žalôb a súdnych podaní. Úvodom svojho diela sa venoval elementárnej trestnoprávnej terminológii a vymedzil primárne termíny v II. knihe (čl. 77) a v úvode III. knihy. V II. knihe v čl. 77 pojednal o prvotnom protiprávnom konaní (činoch), pomenovanom

43 Podľa: TIMON, Ákos. *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Trans. Felix Schiller. Berlin : Puttkamer und Mühlbrecht, 1904, s. 412-464; z najnovších autorov sa uhorskému predrevolučnému feudálnemu právu venovala napr. Bató: BATÓ 2014, s. 71-90; HAJDU, Lajos. *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest : Magvető, 1985; HAJDU, Lajos. *Strafgerichtsbarkeit in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts in Ungarn*. Budapest 1996; URFUS, Valentin. *Císař Josef I. Nekorunovaný Habsburk na českém trůně*. Praha : Libri, 2004, s. 109 a 111.

44 MITTEIS – LIEBERICH 1992, s. 401; BATÓ, Szilvia. Anmerkungen zur ungarischen Strafrechtsdogmatik vor 1880 mit Aspekten eines Tat- oder Täterstrafrechts. In SINN, Arndt – GROPP, Walter – NAGY, Ferenc (eds.) *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht*. Osnabrück : Universitätsverlag Osnabrück, 2011, s. 93.

45 Bližšie k vplyvu rakúskeho trestného práva v Uhorsku pred rokom 1848 pozri BATÓ 2014, s. 71-75.

46 HUSZTY, Stephanus. *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in ius hungaricum. Liber tertius* [Liber III.]. Agriae, 1778, s. 5.

47 V štúdií preferujem súčasnú terminológiu, kde sa v legislatíve používa termín *trestný čin*, korešpondujúci so starším rímsko-právnym termínom *delictum* = delikt. Termín zločin – *crimen* nepoužívam, s výnimkou niektorých prekladov z originálu. Je síce historicky starší a medzi laikmi bežne používaný, no aktuálne sa pod ním v trestnoprávnej vede rozumie závažný trestný čin. Trestný čin/delikt teda generalizujúco indikuje tiež na ďalšie protiprávne konania.

48 K tomuto deleniu pozri VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2008, s. 174-175. Systematickejšie členenie trestných činov na počiatku 19. storočia priniesol P. Szlemenics, ktorý sa pridržal staršej a stredovekom ovplyvnenej klasifikácie na súkromné delikty: skutky väčšieho a menšieho násillia, delikty zneužitia mena a zrada bratskej krvi, listinné a verejné delikty. Delikt definoval podobne ako Huszty: „Delikt je slobodným a vonkajším porušením ľudského trestného zákona (*Delictum est libera et externa legis humanae poenalis violatio*).“ SZLEMENICS, Pál. *Elementa iuris Hungarici civilis privati. II. Tomus*. Posonii, 1819, s. 97 a nasl.; SZLEMENICS, Paulus. *Elementa iuris Hungarici iudicarii criminalis*. Editio secunda. Posonii : Caroli C. Snischek, 1827, s. 42-43.

všeobecným termínom *maleficium*, ktorý možno chápať ako zlý čin, zločin, alebo aj ako spáchaná krivda, bezprávie. Išlo o konanie, ktoré škodilo inému buď úmyselne alebo nedbanlivostným zavinením (*maleficium offensio, sive factum, quo contra ius, dolo, culpave laeditur*). Kľúčový a generalizujúci termín delikt alebo trestný čin (*delictum*) vysvetlil Huszty, ako predstaviteľ prvotnej domácej právnej náuky, až príliš simplifikujúco: „(V) o všeobecnosti delikt, ktorý často v práve nazývame zločinom (*crimen*), *maleficium, flagitium, facinus* alebo *scelus*,“ ktorý spáchal páchatel’ (*reus*) protiprávnym konaním, ktoré spôsobilo protiprávnosť (*iniuriae*), stíhaný na základe verejnej alebo súkromnej žaloby.⁴⁹ Indiferentne ho teda v uvedenej definícii synonymizoval s ďalšími neprecizovanými termínmi trestného práva, teda *crimen, maleficium, flagitium, facinus* alebo *scelus*, z čoho možno usúdiť, že sa uhorská (resp. v Uhorsku používaná latinská) terminologická petrifikácia základných trestnoprávných termínov len tvorila.⁵⁰ Terminologická rozkolísanosť poukazuje na nezjednotenú a vecne nefixovanú právnu terminológiu, ktorá sa v trestnom práve len začínala ustáľovať.⁵¹

Verejné trestné činy (*delicta publica*), ktoré mohli byť žalované na základe verejnej žaloby a verejných zákonov,⁵² predstavil Huszty v uvedenej III. knihe a označil ich synonymne termínom *crimen* – ktorému sa prisudzuje zúžene súčasný najvšeobecnejší význam trestného činu. Iné delikty, ktoré poškodzovali v menšej miere záujmy spoločnosti a jednotlivcov protiprávnym konaním (často s použitím násillia – *actus potentiarii, quos violantias vocamus*) a spôsobovali škodu (*damnum datur*), ale predovšetkým negatívne zasahovali do výsostnej oblasti súkromného života človeka (*privatae vitae commoditas affligitur*), patrili do skupiny súkromných trestných činov (*delicta privata*).⁵³

Teoreticky sa súkromné delikty viazali už od 14. storočia na pôvodné, stredoveké delenie protiprávných činov⁵⁴ na skutky väčšieho násillia (*actus maior potentiae*), stíhané nanovo podľa zák. čl. 10/1723 a Trip. II./čl. 67, ktoré mohol

49 Obdobná definícia deliktu (trestného činu) od Mateja Boda znela: „Delikt je hanebným skutkom, spáchaným dobrovoľne proti Božím a ľudským zákonom, ktorý toho, kto ho spôsobí, zaviazne na trest alebo na obnovu do pôvodného stavu (*Quod sit turpe factum, contra Leges Divinas & Humanas, sponte commissum, quo quis, ad poenam, vel restitutionem, obligatur*).“ Citované podľa: BODO 1751, s. 2.

50 V dobe prijatia zákonníka Jozefa II. sa rozlišovalo už delenie trestných činov na závažnejšie zločiny (*Verbrechen*) a prečiny (*Vergehen*), ale túto terminológiu vtedajšia uhorská dogmatika (ani Huszty) ešte nepoužívala.

51 BATÓ 2014, s. 84.

52 „*Delictum aliud est publicum, quod legibus publicis vindicatur, proprie dicitur crimen.*“

53 Ich tri druhy rozlišoval Huszty podľa predmetu, ktorý ohrozoval súkromie poškodeného: buď vecami, slovami alebo listinami. Súkromné trestné činy podľa spôsobu ich výkonu a právneho následku delil na činy, ktoré sa spáchali násillím alebo spôsobili hmotnú škodu alebo dehonestovali (zneuctovali) človeka. In HUSZTY, Stephanus. *Jurisprudencia practica seu commentarius novus in ius hungaricum. Liber II.*, Agriae 1778, s. 372.

54 Pôvodné členenie na skutky väčšieho a menšieho násillia nariadil vo svojom dekréte Matej I. (zák. čl. 2/1462, 15/1486), uvádzal ich tiež dekrét Vladislava Jagelonského (zák. čl. 56/1492). Podrobnejšie: LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava : Iura edition, 2002, s. 235. Z mladších autorov ako Huszty sa trestnými činmi väčšieho a menšieho násillia zaoberal pred rokom 1848 napr. KÖVY, Alexander. *Elementa iurisprudentiae hungaricae. Liber secundus*. Cassoviae : Typis Francisci Landere de Fűskút, 1807, s. 376 a nasl.; o civilných (súkromných) trestných činoch pozri: FRANK, Ignatius. *Principia iuris civilis hungarici. Tomus I.* Pestini, 1829, s. 321-335, o verejných trestných činoch FRANK, Ignatius. *Principia iuris civilis hungarici. Tomus II.* Pestini, 1829, s. 498-509.

žalovať len poškodený šľachtic – *potentia major, cujus sententia vocatur capitalis*, trestané hrdelným trestom alebo zaplatením určeného homagia, boli tiež špecifické spôsobenou škodou, páchatelmi, násilným spôsobom vykonania (nielen slovne alebo písomne, aj iným úmyselným konaním, opomenutím, išlo napr. o typické skutky okupácie šľachtického majetku, násilnosti /napr. vraždy/, znásilnenia, zadržovania osôb a majetku, poškodzovania majetku a pod.) a na skutky menšieho násilia (*actus minor potentiae*) stíhané podľa Trip. III./čl. 25 a 26 a zák. čl. 23/1613, ktoré boli spáchané úmyselne proti osobe alebo veci, rozlišujúc medzi páchatelmi so šľachtickým a nešľachtickým pôvodom, trestané najčastejšie pre šľachtu zaplatením príslušného homagia.⁵⁵ Podľa stupňa zavinenia t. j. podľa subjektívnej stránky trestného činu, sa kontinuálne rozlišovalo medzi konaním úmyselným (*dolus*) a zavineným (*culpa*).⁵⁶ Huszty reflektoval toto staršie delenie trestných činov. Skutky väčšieho násilia boli označované ako *crimen* – zločiny v neskorom novoveku kreovali skupiny verejných trestných činov. Skutky menšieho násilia potom tvorili najčastejšie spomenuté súkromné trestné činy.

Diferenciáciu trestných činov na verejné a súkromné trestné činy prinieslo v uhorských pomeroch obdobie 18. storočia. Ich skutková kvalifikácia nebola jednoznačná, napr. M. Bodo úvodom poznamenal, že medzi súkromné delikty kedysi pôvodne patrili len štyri skutkové podstaty: krádeže (*furtum*), lúpeže (*rapina*), škody spôsobenej neprávostou (*damnum iniuriam datum*), bezprávia/poníženia (*iniuria*), tvrdiac zároveň, že zúžene sú svojou povahou všetky delikty vlastne súkromné, keďže ohrozujú a škodia človeku. Vzhľadom na závažnosť a verejný záujem na ich potrestaní sa však v polovici 18. storočia presunuli u Boda a Husztyho medzi verejné trestné činy viaceré súkromné trestné činy, vrátane krádeže a lúpeže.⁵⁷ Z nich prvé patrili pod verejnú žalobu kráľovského fisku (alebo iných verejných orgánov) a druhé podliehali zásadne súkromnej žalobe.⁵⁸ Huszty venoval tretiu knihu *Praktickej jurisprudencie* len verejným trestným činom alebo kriminálnemu správaniu a kauzám. Aplikoval na ne európsku novovekú trestnoprávnu vedu a vtedajší právnicki ju začali inovovane označovať pojmom *vindikatívna* (trestnoprávna alebo trestajúca) spravodlivosť (*justitia vindicativa*).⁵⁹

Huszty po prvýkrát definoval termín trestný čin (delikt). Verejným deliktom sa označoval ďalej iba ten trestný čin (*crimen*), ktorý definoval špeciálny zákon a bol verejne stíhaný a odsúdený kompetentnými orgánmi (*magistratus*), pričom tiež poškodzoval verejný záujem (*rem publicem*). Huszty pri jeho trestnej kvalifikácii vychádzal z Trip. prol./čl. 2, ktorý pod verejným chápal

55 O homagiu v slovenskej právnej histórii pozri LUBY 2002, s. 241-243.

56 Bližšie: HUSZTY 1778, *Jurisprudentia*, Liber II., s. 372-471.

57 BODO 1751, s. 2; HUSZTY 1778, *Jurisprudentia* Liber III., s. 5.

58 K tomu základnému členeniu pozri MOSNÝ, Peter – LACLAVÍKOVÁ, Miriam. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1848)*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2015, s. 115.

59 Z nemeckej, resp. českej právnej oblasti pochádzala napr. monografická syntéza NEUMAN de PUCHHOLTZ, W. Xavier. *Justitia vindicativa seu disputatio iuridica de delictis publicis vel privatis*. Vetero-Pragae, 1730, o ktorú sa mohol oprieť napríklad už aj Huszty.

v princípe všetko to, čo zasahovalo moc a vládu kráľov, verejný, spoločenský záujem (*publicam utilitatem*) a tiež posvätné miesta, veci, kňazov alebo úradu. Pri analýze tejto triviálnej identifikácie možno dedukovať, že jasná hranica medzi verejnými a súkromnými trestnými činmi sa ešte len tvorila a sám Huszty ju detekoval podľa jedinej akceptovanej axiómy: závažného ohrozenia verejného záujmu. Podľa neho boli verejné trestné činy tie, ktoré priamo poškodzovali záujmy štátu (falšovanie listín, peňazí, pečatí, vydanie alebo dobytie hradu svojho pána, panovníka) a cirkvi (napr. svätokrádež, bohorúhačstvo, čarodejníctvo, zneuctenie cirkvi alebo jeho cirkevného predstaviteľa) v intenzívnom aj extenzívnom zmysle, s výnimkou urbárskych vecí a násilností, ktoré stíhal a súdil zemepán na základe zemepanskej jurisdikcie s právom meča. Ďalej tie, čo boli za také považované svojou „surovou“, násilnou povahou, t. j. všetky vlastizravné skutky nevernosti (*nota infidelitatis*), zločiny urážky jeho Veličenstva (*crimen laesae majestatis*), ďalej činy tzv. notorických zločincov, páchajúcich napríklad často zbojníctvo (*latrocinium*), násilnosti (*vis illata*), znásilnenia (*violatio*), požiare (*incendium*), vyhrážky podpaľačstva (*minitatio incendii*) a pod. Rovnako potom tie činy, ktoré boli spoločensky považované za verejné, ako boli napr. cudzoložstvo (*adulterium*), smilstvo (*stuprum*), incest (krvismilstvo), sodomia (pod ktorú zjednodušene povedané patrili všetky nedovolené sexuálne praktiky), týranie rodičov (*parentum verberatio*), ublíženie na tele (*vulneratio*), krádež (*furtum*), spoluúčasť na lúpeži/zbojstve (*participatio praedae*), podpora a pomoc zločincovi (*fautorum esse malefactorum*), bigamia či úteky poddaných (*excessus urbarii*). Všetky tieto tzv. riadne zločiny stíhal určený verejný, resp. štátny orgán na základe verejnej žaloby kráľovského fisku, stoličného žalobcu, mestského fiškála alebo zemepána, s výnimkou cudzoložstva, ktoré sa trestalo na základe súkromnej žaloby.⁶⁰

Diferencujúcim kritériom medzi verejnými a súkromnými trestnými činmi sa považovalo podanie verejnej, resp. súkromnej žaloby. Pokiaľ verejné činy boli posudzované na základe verejnej žaloby *ex offio* už ako trestnoprávne, t. j. kriminálne (*criminalis*), tak súkromné alebo civilné činy iba na podklade podanej súkromnej žaloby, v ktorej sa požadoval aj príslušný trest. Medzi tieto súkromné delikty právnohistorická veda zaradila okrem aktov väčšieho a menšieho násillia aj zneužívanie mena, verbálne alebo listinné delikty, zradu bratskej krvi⁶¹ alebo zadržovanie poddaného či škody spôsobené dobytkom. Pri súkromných trestných činoch sa kontinuálne zachovávalo stredoveké poňatie trestnosti s právom vykonať krvnú pomstu za spôsobené zlo poškodenou stranou, čo umožňovalo vykonať odvetu aj obžalovanému, ak sa žaloba ukázala byť neodôvodnená. Protiprávne obžalovaný mohol uplatniť akt krvnej pomsty alebo požadovať zaplatenie výkupného – homagia. V stredoveku začínala v rámci akuzačného súdneho procesu každá trestná kauza súkromnou žalobou, ktorú podávali jedine aktívne legitimované subjekty. Tými boli konkrétna obeť, poškodený alebo rodinní príslušníci, zákonní právní zástupcovia.

60 HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 5.

61 Za ne sa považovali všetky úmyselné činy, ktorými sa príbuzný snažil nadobudnúť protiprávne majetok iného príbuzného. LUBY 2002, s. 238.

Existujúce súkromné trestné činy zostali kontinuálne posudzované na základe možnosti podať alebo nepodať súkromnú žalobu tými, ktorí mali nárok na vyvodenie trestnej zodpovednosti voči obžalovanému. O súkromných trestných činoch sa rozhodovalo pred civilnými súdmi s menšími právnymi následkami pre páchatela, t. j. obvykle boli trestané peňažným trestom pokuty (*birsagium*) alebo u poddaných udelením menšieho telesného trestu s možnosťou nárokovať si civilnoprávne exekúciu adekvátneho odškodnenia, inej satisfakcie alebo kompenzácie.

V dobe Husztyho pôsobenia sa ešte rozlišovali aj hrdelné alebo nehrdelné činy. Za hrdelné činy sa udeľovala nielen fyzická smrť, ale aj civilná (odsúdenie na *infamiam iuris* – stratu cti, nečestnosť). Nehrdelné činy sa trestali zásadne miernejšie, odsúdením na pokonávku (*gratia*), peňažnú pokutu, drobným telesným trestom alebo vyhostením (*relegatione*).

Huszty rešpektoval deľbu deliktov na riadne alebo pomenované, ktoré boli právom definované spolu s určeným trestom a nepomenované, pri ktorých trestnoprávna kvalifikácia a trest chýbal. Bola pri nich možná dnes už neprípustná právna analógia a svojvôľa sudcu pri kvalifikácii i penalizácii (udeľovaný tzv. arbitrážny trest – *poena arbitraria*), pričom u týchto trestných činov *ipso iure* chýbala primárna zásada moderného trestného práva – zásada legality alebo zákonnosti.⁶²

Huszty však rozdelil trestné činy už aj v modernistickom poňatí podľa zavinenia na pravé delikty, ktoré sa spáchali úmyselne (*dolus*) alebo z nedbanlivosti (*culpa*) a nepravé – kvázidelikty, ktoré však zaradíme v rímsko-právnom a súčasnom ponímaní medzi civilné delikty zodpovednosti za spôsobenú škodu, pri ktorých bola spôsobená škoda, ale chýbal zločinný úmysel páchatela. Preto dnes už nie sú trestne nestíhané, no vtedy sa ešte trestali, aj keď miernejšie na základe spomenutých súkromným žalôb.

V uhorskom trestnom práve sa uplatňoval podľa Husztyho starší, pôvodný koncept trestnosti,⁶³ postavený na hlavnom celi – odstrašenia skutočných aj potenciálnych páchatelov.⁶⁴ Uhorská trestnoprávna dogmatika považovala za primárne trestné účinky alebo následky násillia (spôsobeného zla) nielen udeľenie príslušného trestu, ale aj vymedzenie náhrady škody (*damnum*), ktorú mal páchatel uhradiť ako kompenzáciu za spôsobenú majetkovú škodu zo svojho majetku – o tom pojednávali napr. zák. čl. 27/1638 a zák. čl. 31/1659. Náhrada škody bola obvykle udeľovaná pri trestaní civilných deliktov.⁶⁵ Zo systému trestov si pozornosť zaslúži forma peňažného trestu v zmysle náhrady trestu smrti,⁶⁶ ktorý *Tripartitum* (III/čl. 5) kodifikovalo pod označením *homagium* (výkupné) za stratu hlavy. *Homagium* zosobňovalo peňažný trest

62 HUSZTY 1778, *Jurisprudentia*, Liber III., s. s. 5.

63 Trestnosť bola definovaná ako povinnosť strpieť sankciu za trestný čin, stanovenú spoločnosťou alebo zákonodarcom (najčastejšie panovníkom).

64 Teória zastrázenia. Pozri aj PÁNIČEK, František. *Výkon trestu odňatia slobody v minulosti a dnes*. Bratislava : Obzor, 1970, s. 32.

65 K samotnej modernej civilnej teórii náhrady Š. Huszty ešte vôbec nedospel, najbližšie k nej bol až P. Szlemenics v prvej polovici 19. storočia. K tomu pozri LUBY 2002, s. 244.

66 O náhrade trestu smrti formou *homagia*, ktoré bolo charakterizované ako moderovaný (zmiernený) hrdelný trest (*poena capitalis in sensu leniori*), sa vyjadril viac KÖVY 1807, s. 386.

v rámci rozšíreného penalizačného, t. j. kompozičného systému, ktorého počiатky možno identifikovať už v prvých zákonoch Štefana I. (I. kniha/čl. 14).⁶⁷

Odvolávajúc sa naďalej na biblickú Božiu spravodlivosť a talionový systém sa potom vyskytovali v rozsudkoch vtedajšej utilitárnej trestnej justície⁶⁸ neprimerané alebo neúmerne ťažké telesné a zmrzačujúce tresty. Tresty sa naďalej vykonávali alebo inscenovali na verejnosti ako divadlo, čo znamenalo že odsúdení mali na verejnosti prežívať svoje utrpenie, a tým odstrašiť prihládajúcich divákov.⁶⁹ Platilo to aj pre trest smrti ako najčastejší trest za hrdelné zločiny, ale aj pre presadzujúci sa trest odňatia slobody (čiže trest temporálny). Zachovávanú stredovekú teóriu trestania už moderovali novoveké osvietenské myšlienky zákonnosti a všeobecnej spravodlivej (ekvitálnej) reciprocitы trestu a zla, ktoré páchatel svojim činom spôsobil. Huszty sa pri bližšej explikácii právnych „záväzkov“, účinkov udeleného trestu a jeho účelu pridŕžal presadzujúcej sa zásady zákonnosti (legality): „Pri nepochybnom súlade názoru, že zločinec spáchal skutok úmyselne, existuje potom tiež súhlas, že za konkrétny skutok alebo zločin je dohodnutý vopred vytýčený trest tak, že už predtým bude zrejmé, že ide o zločin a konzekventne s tým budeme vedieť, aký bude za neho trest.“ Z prirodzenej spravodlivosti, ktorá určila vindikačnú (trestnoprávnu, represívnu, pomstychtivú) spravodlivosť, možno podľa Husztyho dedukovať, že „delikty budú obligatórne potrestané záväzkom trestu a ľudská spoločnosť nebude už potom obťažovaná a spravodlivosť bude ihneď prirodzene od úradov požadovať, aby toto strážili a z toho dôvodu nie je vhodné nahliadať na odsúdeného pozitívne, rozsudok sa však nie vždy dobrovoľne prijme a tak vznikne z tých istých dôvodov povinnosť dobrovoľne sa podriaďiť trestu.“⁷⁰

V dobovej trestnoprávnej dogmatike sa preberala aj pôvodná otázka trestnej zodpovednosti, ktorú mal niesť primárne deliktuálne spôsobilý páchatel. V súčasnosti je všeobecne priznaná len tomu páchatelovi, ktorý splní podmienku veku a duševnej spôsobilosti a nenaplní ďalšie, v zákone určené okolnosti vylučujúce protiprávnosť. Keďže však osvietenské obdobie v uhorských podmienkach ešte uvažovalo pri právnych následkoch trestných činov o spôsobenej materiálnej škode (*damnum*) a túto tradične v súkromnom práve chápalo ako súkromný záväzok páchatela odstrániť negatívne následky svojho protiprávneho trestného činu, potom v uhorskom trestnom práve sa pri verejných a osobitne pri súkromných deliktoch vyskytovala legitímna, súkromnoprávna otázka prípadnej sukcesie výkonu majetkových trestov a náhrady škody

67 LUBY 2002, s. 241.

68 Pojem utilitárna jurisdikcia používaný v nemeckej sociálnej historiografii a antropológii; podrobnejšie napr. LINGNER, Annika. Schröcklich pocht schon des Gerichtes. Zur Medialität des Strafrechts – Kommunikation und Infantizid in literarischen und juristischen Diskursen des 18. Jahrhunderts. In TEMME, Gaby – KÜNZEL, Christine (eds.) *Hat des Strafrechts ein Geschlecht? Zur Deutung und Bedeutung der Kategorie Geschlecht in strafrechtlichen Diskursen von 18. Jahrhundert bis heute*. Bielefeld : Transkript Verlag, 2014, s. 59.

69 FOUCAULT, Michel. *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 53. V nadväznosti D. Tinková spracovala zmeny chápania trestnosti, trestného činu a trestnej/kriminálnej politiky v 18. storočí, a to komparatívne v českom a francúzskom prostredí a v osvietenských prameňoch: TINKOVÁ 2004.

70 HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 6.

zosnulého páchatela na jeho dedičov. Vychádzalo sa síce z premisy Trip. II./čl. 51 a 52 a dekrétov Mateja I. a Ľudovíta I., že výkon osobných trestov zaniká smrťou páchatela, čo Huszty podporil argumentom, že „rodičia nezomierajú pre synov a synovia pre rodičov, ale každý zomrie za svoje hriechy. Vychádza sa z myšlienky, že trest je udelený pre nápravu delikventa, ak tento zomrie, jeho trest je vymedzený jeho životom, pretože trest sleduje svojho pôvodcu, najčastejšie však delikty môžu skončiť smrťou páchatela (*deliquentis poterunt extinguí*).“⁷¹ Huszty zdôrazňoval, že žiaden uhorský zákon nehovoril o refundovaní alebo dedení trestov zosnulého páchatela a zároveň tvrdil, že každú škodu možno nahradiť (*omne damnium datum refundendum statuitur*) na základe Trip. II./čl. 39, zák. čl. 28/1638 a zák. čl. 31/1659. Pri obhajobe prechodu dedičských nárokov, resp. plnenia povinnosti na náhradu škody sa oprel o spomenutý článok z Trip. II./čl. 52, ktorý upravil, že „po smrti páchatela pred zákonom určite zaniknú (§ 4), ale v záväzkových sporoch a sporoch o cudziu vec je možné žalovať pred svetským súdom i dedičov alebo zákonných potomkov zomrelej osoby.“⁷² K sporom o cudziu vec sa priradili aj takmer všetky trestné spory, v ktorých hrozila okrem určeného osobného trestu aj peňažná pokuta, *homagium*, resp. aj náhrada majetkovej škody. Ďalší argument v prospech prechodu záväzku nahradiť škodu, označenom ako „vec spravodlivosti“ (*ratio aequitatis*), našiel Huszty v zák. čl. 11/1723, ktorý vymedzil pre falšovateľov listín popri treste straty hlavy aj ďalšie tresty, napr. pokutu: „ak líška stratiac svoj chvost, stratí všetku vinu, potom páchatel nestratí svojou smrťou všetko, čo pochádza z deliktu a žalobou prechádza táto farcha veci na jeho dedičov.“⁷³ Podporný argument v prospech dedičnosti náhrady majetkovej škody a inej finančnej kompenzácie vychádzal aj zo všeobecného záväzku vymôcť majetok získaný trestným činom aj od tých, ktorí na ňom participovali (či už pomocou pri jeho páchaní alebo v snahe utajiť ho). Túto zásadu stanovil zák. čl. 17/1659 o ochrane tých, ktorí sa zastávajú alebo chránia zločincov, tulákov, ktorý ďalej nariaďoval, aby sa „nečestné zárobky vymáhali taktiež od dedičov.“ Okrem toho dediči v úprave uhorského dedičského práva, vychádzajúc z jeho kánonicko-právnej podstaty, dedili dedičstvo aktív aj pasív, a preto bola náhrada za odcudzené veci farchou dedičstva, pričom krádežou pôvodný vlastník nestrácal vlastnícke práva.⁷⁴

Hlavný žalobca, kráľovský fiskus,⁷⁵ mohol podávať obe žaloby – trestnoprávnu (alebo kriminálnu, *criminaliter agendi*), pri ktorej hrozil trest, a tiež súkromnoprávnu (odškodňujúcu, *ad refusionem damni*) žalobu na náhradu

71 HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 6.

72 Citované podľa: WERBÖCZY, Stephanus. *Werböczius illustratus: sive Decretum Tripartitum iuris consuetudinarii inlyty regni Hungariae*. Tyrnavie 1775, s. 392-393.

73 „Atque sic licet vulpecula detracta pelle omnem noxam delect, non tamen delect delinquens sola morta, sed omnino ex delicto defuncti, transit actio, seu onus ratione rei ad haeredes.“ Citované podľa: HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 7.

74 Podrobnejšie: KITHONICH 1619 (hlava 9, otázka 30) podľa: GÁBRIŠ 2019, s. 339. Ďalšími podpornými zákonmi vo veci dedičnosti záväzkov zo spôsobenej škody trestného činu sa stali zák. čl. 105/1647, analogicky argumentujúc aj úpravou vrátenia obvenenia zák. čl. 61/1618, zák. čl. 67/1622.

75 Podľa Szlemenicsa prináležalo kráľovskému fisku trestanie previnení voči štátu (*vindicandos quosdam reipublicae perniciosos excessus constituta*), ktorý *expressis verbis* mal povinnosť stíhať *ex offio* trestné činy vlastizrady (urážky) panovníka, činy nevernosti, neprávosti (krivdy) spôsobené uhorskej korune, a skladať prísahu v kráľovských záležitostiach podľa Trip. II./čl. 39. In SZLEMENICS 1829, Tomus I., s. 105.

škody. Ak išlo o majetkový trest, tak ten sa mohol uplatniť voči páchatelovi aj voči páchatelovým dedičom.

Na základe pôvodnej represívnej teórie trestania sa musel zachovávať princíp zákazu konkurencie viacerých deliktov a teda aj trestov, aby „každý trestný čin bol trestaný osobitne“ (*quod singulis delictis, singulae poenae competant*) spolu so zásadou primeranosti trestu za spôsobené zlo trestného činu (*atrocioris criminis poena imponi debet ... ut poena delicto sit conformata*) podľa závažnosti jeho právnych následkov. V prípade, že sa malo zaplatiť *homagium* a náhrada škody (*homagium et damnum solvere*), trest sa určil podľa miery zavinenia (*surgit propter culpam*) podľa znenia Vladislavovho dekrétu zák. čl. 19/1495.⁷⁶ Pojem súhrnného alebo úhrnného trestu právna úprava poznala, aplikujúc zásadu absorpcie menšieho trestu väčším, napr. konzumácia trestov bola prípustná pri trestnom čine zabitia šľachtica, ktoré sa stíhalo ako skutok väčšieho násillia, ale nebolo ho možné stíhať ako verejný trestný čin verejnou kriminálnou žalobou.⁷⁷ Súvisiaca otázka súbehu trestných činov sa rovnako riešila na základe uvedeného princípu zákazu kumulácie trestnosti. Kumulácia verejných a súkromných žalôb však bola možná v zákone špecifikovaných prípadoch. Trip. I./čl. 15, kvalifikujúci verejné zločiny vraždy, krádeže, lúpeže, zbojstva a obdobných násillností voči šľachticom, za ktoré sa udelil na základe verejnej žaloby hrdeľný trest, umožňoval trestné stíhanie i na základe kumulovanej súkromnej žaloby. Skutky sa kvalifikovali podľa svojej závažnosti ako skutky menšieho alebo väčšieho násillia s trestom prepadnutia majetku. Právna úprava poznala aj podanie dvojitej súkromnej žaloby v takých skutkoch väčšieho alebo menšieho násillia, ako bolo napadnutie (zbitie) šľachtica, ktoré bolo možné stíhať aj trestnoprávne (kriminálne).⁷⁸

Huszty v závere svojej teórie trestného práva hmotného v krátkosti vysvetlil spôsob výkonu trestnej spravodlivosti a v jej rámci zaradil krátke pojednanie o formách spolupáchateľstva a rôznych formách účasti na trestnej činnosti. Relevantnú glosu o možnostiach potrestať viacerých spolupáchateľov podal Kitoňič, podľa ktorého mali byť v zásade všetci spolupáchatelia potrestaní rovnako, no položil si tiež otázky: „Znamená to však, že to treba chápať takto jednoducho a prísne? Alebo to možno nejakým spôsobom prispôbiť, zohľadniac

76 HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 11.

77 Huszty túto zásadu vyjadril nasledujúco: „A tak teda jeden z predmetných trestov nebráni uloženiu iného, ale pri použití jedného, pri zachovaní druhého, sa jeho účinok rozdeľuje, ako je zrejmé z miesta už citovaného, rozumne sa nedovolí, aby niekto musel znášať za ten istý zločin iný dvojitý trest (Trip. I.,14 de accusat.); jednako v takomto prípade dvojitý zločin sa odhaľuje, verejný i súkromný, a preto striktne odmietam, že by bolo možné v tomto prípade hovoriť o treste, skôr o náhrade predmetnej veci rovnakej hodnoty. [...] Pri tomto netreba zabúdať na to, že pri týchto jeden z nich pohlcuje druhý a že je pravdivé povedať, že zabitie šľachtica nemôže byť žalobou väčšej sily nárokované a trestne viac vymáhané nemôže byť z toho dôvodu, že nik nesmie znášať kvôli tomu istému zločinu dvojitý trest, ako bolo nedávno spomenuté; i keď obe žaloby smerujú k trestu: právo nech je teda také, že ak viaceré žaloby smerujú k tomu istému, aby sa strpela len jedna z nich, správne sa uvádza, že jedna pohlcuje druhú, keďže zmyslom nemá byť ich kumulovanie, ale alternovanie, keď prichádza do úvahy dvojitá žaloba.“ HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 9.

78 Huszty predmetný prípad vysvetľoval nasledujúco: „A existujú aj také, pri ktorých sa podáva dvojitá civilná žaloba, takým je napadnutie (zbitie) šľachtica (*verberatio nobilis*), ktoré sa môže trestať (*vindicari*) žalobou za skutok väčšieho a menšieho násillia.“ HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 9.

príťažujúce a poľahčujúce okolnosti, čo bude mať za následok odlišné rozhodnutie? O tom nevládne jednotná mienka, ale rôzne názory.⁷⁹

Huszty, vychádzajúc z Kitoniča, zdôraznil, že domáca teória vychádzala z priamej, osobnej deliktuálnej spôsobilosti páchatela (viazanej podľa Trip. I./čl. 111 na zákonný vek, u mužov a žien dosiahnutím 12. roku), opierajúcej sa o existujúce trestné zákony a ďalšie pramene, čiže zásadu zákonnosti. Výkon trestného súdnictva pre poddaných sa viazal na delegovanú povinnosť zemepanskej jurisdikcie podľa Trip. III./čl. 26. Trestný čin mohol byť spáchaný i so súhlasom inej osoby, rôznymi formami spolupáchateľstva alebo spoluúčasti na trestnej činnosti. Teória hovorila o tzv. súhlase (*consensus*), prevzatom od Kitoniča (9. hlava, 27. otázka) a rozlišovala medzi štyrmi druhmi súhlasu, t. j. zavineného a vedomého protiprávneho (trestného) spolupracujúceho konania. Prvým bol súhlas vykonaný z nedbanlivosti, ak niekto mohol zabrániť deliktu, ale neurobil to, za čo bol menší trest než pre páchatela. Druhým bol súhlas vykonaný podporou (*consulens*). Ak by páchatel vykonal trestný čin aj bez bezprostrednej podpory, spolupáchateľ dostal menší trest; naopak, ak páchatel konal len na základe návodu iného, návodca bol potrestaný rovnako ako páchatel. V prípade súhlasu spolupracujúcej osoby (spolupáchateľa), keď viaceré osoby spolupracovali na spáchaní deliktu, bol vymeraný rovnaký trest všetkým zúčastneným spolupáchateľom. Posledným druhom bol súhlas s autoritou. Ak niekto z pozície autority prikázal a povzbudzovaním nabádal na spáchanie deliktu, podporovateľ (*consulens*) bol odsúdený ťažším trestom, ako ten, kto čin spáchal.⁸⁰

Huszty špeciálne opísal spoluúčasť (*participando*) na spáchaní zločinu krádeže alebo lúpeže, pričom rozlišoval medzi priamou účasťou na koristi, ktorú si rozdelil páchatel spolu s inými osobami, na ktorých sa vzťahoval rovnaký trest smrti a konfiškácia majetku ako na samotných zlodejov a lupičov (podľa zák. čl. 49/1548), a sekundárnou spoluprácou po spáchaní krádeže (lúpeže), keď niekto predal vec s vedomím, že bola kradnutá – ten bol odsúdený kontumálne podľa stavovskej príslušnosti na stratu vykonávanej verejnej alebo štátnej funkcie, resp. na zaplatenie príslušného *homagia* a na reštitúciu (náhradu) spôsobenej škody podľa zák. čl. 17/1659.

Trestné zostalo aj účastníctvo formou poskytnutia azylu alebo inej ochrany (podpory) páchatelom hrdelných zločinov, ak azyl poskytla neoprávnená osoba bez tohto práva. Ak išlo o ochranu zločincov menších (nehrdelných) trestných činov, o výške trestu rozhodovala ich stavovská príslušnosť a príťažujúce alebo poľahčujúce okolnosti. Trestnoprávna úprava poskytla možnosť stíhaným osobám a páchatelom požiadať o poskytnutie peňaznej zábezpeky a touto zábezpekou naplniť trest, nápravu (zadosťučinenie) spôsobeného zla v tých prípadoch, ktoré zákon výslovne za také určil. Naopak, zák. čl. 7/1715 túto zábezpeku vylúčil pri hrdelných zločinoch, napr. *crimen laesae majestatis* (urážky panovníka), ale v menších a súkromných deliktoch bola prípustná.⁸¹

79 KITHONICH 1619 (hlava 9, otázka 27), citované podľa: GÁBRIŠ 2019, s. 335.

80 Preklad z Kitoničovej práce pozri: GÁBRIŠ 2019, s. 336.

81 HUSZTY 1778, Jurisprudentia, Liber III., s. 11.

Zánik trestnosti Huszty osobitne vyzdvihol pri výkone verejnej (súdnej) funkcie, ak išlo o najvyšších štátnych úradníkov, podžupanov podľa zák. čl. 38/1655, ktorí mali právo meča. Ak však svoju funkciu zneužili, ako trest bolo možné podľa zák. čl. 13/1625 a zák. čl. 43/1548 zbaviť ich úradu a udeliť pokutu (*mulcta*) 100 zlatých. Zároveň Huszty odmietol zneužívanie alebo odmietnutie výkonu trestnej jurisdikcie zemepána; trestný čin odmietnutia výkonu spravodlivosti postihovali viaceré zákony: 6. dekrét kráľa Mateja I. – zák. čl. 38/1486,⁸² zák. čl. 43/1655 a zák. čl. 38/1715.⁸³ V tejto súvislosti Trip. III./čl. 32 § 1 ustanovil povinnosť zadržania a väzby hrdelných zločincov len do troch dní (*ultra tres dies detinendo*) a následne určil povinnosť ich odovzdania do rúk vecne príslušných stoličných súdov, na území ktorých delikt spáchali.

Záver

Z trestnoprávnej úpravy a Štefanom Husztym originálne sumarizovanej trestnoprávnej dogmatiky vystupujú kontinuálne ukotvené znaky uhorského feudálneho a predmoderného trestného práva hmotného. Stabilný je právny partikularizmus v rámci stále uznávaných stavovských rozdielov. Trestný čin je poňatý mierne transcendentálne a univerzálne, aj vo význame hriechu, osobitne ak sa hovorí o zločinoch proti Bohu, napr. bohorúhačstve a niektorých sexuálnych (mravnostných) trestných činoch. Využívali sa prostriedky dnešnej tzv. restoratívnej spravodlivosti, kde k zmiereniu sporových strán dochádza pokonávkou (zmierom) páchatela a obeť (poškodeného a jeho príbuzných).⁸⁴ Sú prítomné výrazné prvky subjektivity, využívané najmä pri iniciatíve poškodeného podaním súkromnej žaloby a stíhania páchatela, no postupne umenšovanej rozširovaním okruhu verejných trestných činov. Kvalifikácia trestných činov bola subjektívna, aj na základe dnes neprípustnej analógie sudcami, s čím bol spojený extenzívne využívaný inštitút milosti alebo poskytnutia zábezpeky. Pri trestaní (penalizácii) dochádzalo k rozširovaniu princípu individuality, čo by vyzdvihlo v súčasnosti podstatný subjekt trestného práva – páchatela a subjektívnu stránku jeho trestnej činnosti, najmä inštitút zavinenia, a k postupnému zániku princípu *noxality* (t. j. trestnú zodpovednosť za trestný čin niesla aj rodina alebo zákonní dediči pri prevzatí deliktuálnej zodpovednosti, resp. exekúcii peňažných trestov

82 Podľa jeho znenia: „Ten, kto má odsúdiť zlodēja, zbojníka alebo iného verejného zločínca a dobrovoľne ho odmietne odsúdiť, nech zaplatí za neho príslušnému županovi homagium a náhradu škody.“ Citované podľa: MÁRKUS Dezső (ed.). *Magyar törvénytár. 1000 – 1526. évi törvényzikkék*. Millénniumi emlékkiadás. Budapest : Franklin-társulat, 1899, s. 436.

83 „Ten, kto má trestnú jurisdikciu, nesmie sa mstiť na odsúdencoch (*non reos puniendo*), ak sa však pri tom dopustí deliktu; rozlišujeme však medzi jednotlivými osobami, ak sa stanú zbojníkmi, ak ide o kapitána a ak sa toho deliktu dopustí zriedkavo, nech zaplatí pokutu 500 zlatých; iný, kto má právo meča, a riadne opustí svoj vojenský post, nech je odsúdený na stratu hlavy, to jest svojím životom, a tiež na stratu úradu podľa citovaného zák. čl. 15/1659, resp. zák. čl. 19/1495.“ HUSZTY 1778, Liber III., s. 11.

84 Tento inštitút procesného práva sa používal častejšie v stredoveku. GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny. Právnohistorická propedeutika*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 311-352 (kapitola Právne dejiny a trestné právo: restoratívna justícia a jej stredoveká paralela). Mimosúdne riešenie sporov malo za cieľ odškodniť obeť a/alebo jej rodinu a zmieriť strany sporu dohodou (pokonávkou), čo je základným pilierom aj dnešnej restoratívnej justície.

alebo náhrady spôsobenej škody, poskytnutí inej kompenzácie alebo satisfakcie). Tento princíp sa najčastejšie uplatňoval ako súkromnoprávny záväzok pri súkromných deliktoch. Bol zachovaný kompozičný princíp vykúpenia sa spod trestu smrti zaplatením pokuty (v Uhorsku veľmi zaužívaný inštitút *homagia* podľa Trip. III./čl. 5), ktoré sa udeľovalo spravidla privilegovaným stavom šľachty a cirkvi.⁸⁵

V procesnom práve, viazanom na novotvorený trestný proces, badať zásadnú zmenu k profesionalizácii a špecializácii súdnej praxe až začiatkom 18. storočia, keď sa rozdelila pôsobnosť stoličného súdництва na súd župana, kompetentného pre civilné spory a súd podžupana, rozhodujúceho trestné veci. V ranom novoveku sa kreoval aj nový typ procesu – inkvizičný (vyšetrovací),⁸⁶ ktorý nahradzoval akuzačný (obžalovací) proces. V inkvizičnom procese bol sudca zároveň vyšetrovateľom aj žalobcom. Objavovalo sa v ňom napríklad písomné (ale aj tajné) vedenie súdneho konania, kritizovaná tortúra, ale aj systém opravných prostriedkov, ktoré sa napokon uplatnili v novodobom trestnoprocesnom práve a dodnes sa uplatňujú v súčasnom, zmiešanom (akuzačno-inkvizičnom) type trestného procesu.⁸⁷

Absolutizmus osvietenskej fázy v oblasti tvoriaceho sa samostatného odvetvia trestného práva zreteľne a nezmazateľne zanechal svoje stopy, ktoré badať v pozitívnom trestnom práve súčasnosti. Trestné právo a jeho teoretická báza sa len pozvoľna a plynulo menili smerom k súčasným trestnoprávnym a jusnaturalistickým teóriám, tvoreným na myšlienke prirodzených práv človeka i k uzákoneniu ďalších súčasných trestnoprávných zásad.

Prirodzeno-právne koncepcie si v trestnoprávnej praxi začal postupne osvojovať aj štát (panovník) a budované „moderné“ trestné právo malo mať v budúcnosti iba verejnoprávny charakter, malo upravovať vzťahy, ktoré si občania sami určili v spoločenskej zmluve ako slobodní a rovnoprávni členovia spoločnosti. Rôzne dôvody však zabránili, aby sa v Uhorsku veľmi obmedzene zracionalizované a zmodernizované trestné právo sformovalo pred rokom 1848 v kontexte beccariovského odkazu a osobitne požadovanej právnej istoty do unifikovaného a kodifikovaného trestného kódexu, stojacom na hlavnej zásade legality. V naznačenom modernistickom zmysle sa rozširovala legálna predstava, aby určené štátne orgány mali výhradné právo trestať cestou verejnej žaloby (*actio publica*) všetkých previnilcov, ktorí sa dopustili trestného konania, pričom sa zaväzovali prevziať trestnoprávnu (deliktuálnu) zodpovednosť v rovnakej miere zla, aké sami spôsobili. Štát si pre budúcnosť určil v trestnom konaní nezastupiteľnú úlohu nielen

85 ŠVECOVÁ, Adriana. Trestné právo na Slovensku z niektorých aspektov stredovekého šľachtického práva. In SALÁK, Pavel – TAUCHEN, Jaromír (eds.) *Československé trestní právo v proměnách věků*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 143-164; VOJÁČEK – SCHELLE – KNOLL 2008, s. 485; MOSNÝ – LACLAVÍKOVÁ 2015, s. 114-116.

86 Dobové zdôvodnenie požívaniu tortúry pozri FOUCAULT 2000, s. 42. Pozri aj SCHMIDT, Eberhard. *Inquisitionsprozess und Rezeption – Studien zur Geschichte des Strafverfahrens in Deutschland vom 13. – 16. Jahrhundert*. Leipzig : Weichert, 1940; O inkvizičnom procese a tortúre v Nemecku pozri HÄHNCHEN, Susanne. *Rechtsgeschichte. Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit*. 4. Auflage. Heidelberg; München et al. C.F. Müller, 2012, s. 271-273.

87 ADAMOVIČ, Karolína. *Dějiny veřejního práva ve střední Evropě*. Praha : C. H. Beck, 2000, s. 100.

sudcu, ale aj žalobcu (tzv. verejnoprávny prvok). Aj preto smerovala úprava hmotného práva k znižovaniu podielu súkromných deliktov a ich zaradeniu medzi verejné trestné činy alebo priestupky alebo naopak, k ich dekriminalizácii a preklasifikácii medzi civilné kvázidelikty, stíhané na základe súkromných žalôb poškodených osôb, čím sa okruh právom chránených záujmov štátu len objektívnejšie precizoval. Vtedajšia úprava deklarovala princíp recipacity spôsobeného zla a štát mal pri udeľovaní trestov merať všetkým rovnako, čo sa zhmotnilo v zásade primeranosti trestu, zdôrazňovaní jeho výchovného charakteru na páchatela aj spoločnosť, ďalej mal objektívne zhodnotiť v trestnom konaní mieru škodlivosti konania páchatela a jeho subjektívnu stránku zavinenia, prípadne páchatelovu predchádzajúcu kriminálnu minulosť (resp. recidívu). V návrhoch trestných zákonníkov od konca 18. a 19. storočia sa preto výraznou mierou začali potláčať odstrašujúce spôsoby telesných trestov a široko variabilných spôsobov trestu smrti a tiež difamujúce (zneuctujúce) tresty, hoci celkom nevymizli. Nahradiť ich mali postupne tresty odplatné, pokuty a iné majetkové tresty, a tiež rozširujúci sa trest odňatia slobody, odstupňovaný svojou dĺžkou a formou podľa závažnosti spáchanej trestnej činnosti. To všetko boli však len tendencie a impulzy v budovanom novodobom trestnom práve a trestnoprávnej vede, ktoré sa podarilo postupne presadiť v ďalších dvoch storočiach, no ktorých evolučná (proto)genéza výraznejšie progredovala osobitne v čase osvietenstva naprieč celou Európou vrátane Uhorska.

www.forumhistoriae.sk

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

© 2022 The Author(s)
© 2022 Institute of History,
Slovak Academy of Sciences

Petty offences Related to Smoking and Alcohol Consumption in Hungary in the Period before 1848

Zsuzsanna Peres

Keywords

smoking, alcohol consumption, legal regulations, statutory decrees, bans, petty offences, fire prevention

DOI

10.31577/forhist.2022.16.2.9

Author

Zsuzsanna Peres
University of Public Service
Faculty of Public Governance
and International Studies
P. O. Box 60
2 Ludovika tér
H-1083 Budapest,
Hungary
Email: peres.zsuzsanna@uni-nke.hu
ORCID: 0000-0001-6694-7385

Cite

PERES, Zsuzsanna. Petty offences Related to Smoking and Alcohol Consumption in Hungary in the Period before 1848. In *Forum Historiae*, 2022, vol. 16, no. 2, pp. 122-134, doi: 10.31577/forhist.2022.16.2.9

Abstract

PERES, Zsuzsanna. Petty offences Related to Smoking and Alcohol Consumption in Hungary in the Period before 1848.

The history of alcohol consumption in Hungary, like much of the rest of the world, dates back to the time before the state was founded. Smoking, on the other hand, became popular under Turkish influence in Hungary in the early modern period. Both vices were eventually regulated due to their wider detrimental effects on society and the possibility of resultant accidents. Though neither alcohol consumption nor smoking in general was strictly prohibited, legislation attempted to raise awareness of their serious consequences by imposing restrictions and sometimes even fines on perpetrators. In the absence of state regulations, many of these rules were found only in county and city statutory decrees, which were the legal regulations most often applied by courts due to a lacking hierarchy of legal references. After a brief introduction to the structure of Hungarian criminal law before 1848, the current article aims to provide insight into these alcohol and smoking regulations. In addition, a brief description of the afterlife of such provisions, through codification attempts of the 19th century and Act No. 5 of 1878, the first criminal code passed by the Hungarian Parliament, is provided in the conclusion.

Since the hierarchy of legal norms were defined by Hans Kelsen¹ with the Constitution at the top and the statutory rulings of local governments at the bottom, applicable law has been clear and uniform for courts. Customary law, which strongly characterizes the Hungarian legal system before 1848, is not included within Kelsen's structural order at all since it cannot be enforced under the rule of law, which emphasizes legal positivism and the primacy of written legal sources.² It is interesting to note that even later, when customary law failed to survive the abolition of the feudal system and the introduction of the rule of law, the Hungarian legal system was not always able to adhere to the rule of positivism due to historical circumstances. Even in the context of the proclamation of a constitutional monarchy and a stated commitment to enforcing the rule of law after 1848 or even the Compromise with Austria in 1867, in the absence of codified law,

- 1 KELSEN, Hans. *Pure Theory of Law*. Berkeley; Los Angeles : University of California Press, 1967, p. 221.
- 2 SEVEL, Michael. Legal Positivism and the Rule of Law. In *Australian Journal of Legal Philosophy*, 2009, vol. 34, no. 53, p. 53.

the courts had to be granted the power to rule according to existing customary law as late as the 19th century.³

Contrary to the aforementioned practice, in the period before 1848 it can be clearly seen that this legal hierarchy was nearly reversed from the bottom up, emphasizing the application of the *Tripartitum*, the collection of customary law by István Werbőczy, as the basis of private and procedural regulation from the 16th century onwards,⁴ as well as the *Praxis Criminalis* in the field of criminal law for non-nobles nationwide from the end of the 17th century.⁵ Besides customary rules, local governments in counties and towns were empowered with the ability to regulate their everyday lives in detail through statutory decrees adopted by self-government assemblies. After the Ottoman invasion of central parts of the country, only 35 counties remained in the Hungarian kingdom, with Transylvania becoming an independent principality defining its own legislation. A transfer of the royal court to Vienna then shifted the center of politics to the noble counties, whose authorities took over the administration and judiciary and shifted the focus from laws and decrees to customary law and local legal norms.⁶ Beyond these two sources, decrees of the Hungarian General Assembly and the Hungarian kings issued in the period before the war against the Ottomans in 1526 only ranked third in the priority of norms in force territorially.⁷ As Barna Mezey notes in his

- 3 This period began after the so-called *October Patent of 1860*, when Francis Joseph allowed Hungarians to restore the pre-1848 administrative and judicial systems, and pre-1848 laws were reinstated with provisional effect until codification was successful. The collection of current laws and customs prepared by a conference headed by the Lord Chief Justice in 1861, called the *Provisional Rules for the Administration of the Judiciary*, was intended to fill the gap until Hungary regained an independent legislature and codification was completed. In the absence of a crowned king to sanction the collection and a proper parliament to approve the bill, the set was applied by the courts in Hungary as customary law. KÉPESSY, Imre. Kérdések az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási jellegét illetően. In PERES, Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (eds.) *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest : Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, pp. 608–617.
- 4 KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen. *Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár*. Budapest : Franklin, 1897.
- 5 The *Praxis Criminalis* was a penal ordinance (Neue peinliche Landgerichtsordnung) issued by Ferdinand III for Lower Austria on 30 December 1656, which was translated into Latin by the Archbishop of Esztergom, Leopold Kollonich and placed on the agenda of the Hungarian General Assembly held in Pozsony/Bratislava, as a bill in 1687 to fill the gap of the non-existent Hungarian penal code. The bill was rejected by the Hungarian nobility because they “strongly adhered to Hungarian law,” but it was later published in the third edition of the Hungarian *Code of Laws* (Corpus Juris Hungarici) by Martin Szentiványi in 1696 and enforced as customary law by local and county courts, which explicitly applied to non-nobles as well. Nobles had to be tried in criminal cases according to the laws of the country and not according to the *Praxis Criminalis*, which led to a division of criminal law provisions according to social class. BÉLI, Gábor – KAJTÁR, István. Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A *Praxis Criminalis*). In ÁDÁM, Antal (ed.) *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX*. Pécs : JPTE, 1988, pp. 29, 39.
- 6 BÉLI, Gábor. A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai. In MÁTHÉ, Gábor (ed.) *Quadripartitum kézirat azonosítása NK Iv. 1573*. Budapest : NKE, 2015, p. 355.
- 7 Since attempts to codify the criminal law failed again and again until the end of the 19th century, applicable state law was based on the various decrees and laws issued by Hungarian kings such as Stephen I, Ladislaus I and their successors. After a failed attempt by Leopold Kollonich in 1687, the Hungarian General Assembly of 1712–1715 decided to appoint a systematic commission to prepare a criminal code for the next session of the Assembly with Mihály Bencsik, a professor of the University of Nagyszombat/Trnava. Although the later General Assembly of 1722–1723 reiterated the need for codification, it never came. Later, both Maria Theresa and Joseph II issued decrees regulating criminal law, but neither remained in force for long and the Hungarian Gen-

article on the judicial reform of 1723 aimed at criminal justice, the situation in the field of justice in Hungary at the beginning of the 18th century was rather confusing, unregulated, and a host of controversial tendencies prevailed. The territorial judiciary was largely decentralized and tied to the nobility, plus courts were usually organs of administration and maintained differing structures depending on certain privileges, local statutes and traditions.⁸ Judges of the local courts and the landlords as judges of the manor courts—who were not obliged to study law before becoming judges—applied the legal norms they knew best, which influenced daily life, customary law and statutory decrees.⁹ State law and the acts of the General Assembly of the Hungarian Kingdom were referred to mainly in court proceedings of the nobility from the county courts upwards, a narrow but privileged stratum of Hungarian society before 1848. Ratifications of the General Assembly regained importance after the expulsion of the Ottomans and the restoration of state administration in the newly liberated territories under Charles III. In 1723, he enacted reforms in the judicial system that clarified the hierarchy of courts, applicable law and the route of appeals and remedies.¹⁰

Regulations on smoking in Hungary before 1848

Legislation was needed to respond to the rapid spread of smoking in Hungary in the early modern period under the circumstances detailed above, especially at the local government level.

Examining the history of this often fatal habit, many regulations on smoking have been enforced not only in the present day, but also in the past going back to the time when returning sailors brought back tobacco from the New

eral Assembly again decided to establish a systematic commission on codification at its sessions of 1791–1792. Although a new draft law was prepared, codification did not succeed this time either and the draft was forgotten. Two more attempts before 1848 are worth mentioning, one in 1827–1829 and another that gained greater, even international fame, the bill of 1843, which bears the signature of Ferenc Deák, the famous jurist and delegate of Zala County to the General Assembly of the Hungarian Reform Era. Both bills failed, however, and this legislative gap in the field of criminal law was filled temporarily by the *Austrian Criminal Code of 1852* before the Hungarian Parliament adopted the first *Hungarian Criminal Code* in 1878. See more: BÉLL, Gábor. *Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jahrhundert*. In MEZEY, Barna (ed.) *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Budapest : ELTE, 2003, pp. 110–121; BÓNIS, György. A Magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben. In BERTIL, Emil – JENCSE, Árpád (eds.) *Angyal szeminárium kiadványai*. 26. Budapest : Sárkány Nyomda, 1934; *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről*. Buda : a Királyi Akadémia betűivel, 1788; BALOGH, Elemér. A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. In *Jogtörténeti Szemle*, 2008, no. 4, pp. 1–8; BALOGH, Elemér. A magyar büntetőjogi kodifikáció genezise. In MÁTHÉ, Gábor – MENYHÁRD, Attila – MEZEY, Barna (eds.) *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie*. Budapest : ELTE Eötvös, 2018, pp. 247–277; HAJDU, Lajos. *Az első (1795-ös) Magyar büntetőköd-tervezet*. Budapest : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

8 MEZEY, Barna. Adalékok a büntetőbíráskodás 18. századi változásaihoz. In *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*. 2018, vol. 81, pp. 681–682.

9 The judgments of these courts had to be just or fair rather than adherent to the principles of law. The courts consisted of lay judges who enforced the laws as they understood the content of the customary rules. Moreover, judges did not have a collection of previous court rulings at their disposal, so they attempted to meet the demands of parties as best they could, using their own knowledge as a basis. RADY, Martin. *Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum*. Oxford : Oxford University Press, 2015, pp. 243–244.

10 BÓNIS, György – DEGRÉ, Alajos – VARGA, Endre. *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg : Zala Megyei Bíróság, 1996, pp. 89–94.

World.¹¹ Tobacco could be enjoyed in three different ways: snuffing, smoking or by chewing the tobacco leaves. Although most European countries banned the most enjoyable method of smoking (a cigar or pipe simply for the purpose of a joyous activity), snuffing was allowed due to some recognized medical benefits of tobacco.¹² Cultivation of tobacco began in Spain in 1558 and from there it spread to the rest of Europe, although major trade in tobacco did not begin until the 17th century.¹³ While today's tobacco regulation attempts to manage the increase in smoking by raising awareness of the health implications by regulating the excise tax on tobacco, previous laws focused on tobacco from two other perspectives. Firstly, the question of a tobacco monopoly and secondly, smoking was believed to pose a threat to the public order as it was considered a trespass or a petty offence that fell under the jurisdiction of local governments.¹⁴

In the second half of the 16th century, smoking grew in popularity around Hungary and Transylvania, introduced by the Ottomans while Spanish soldiers stationed in the Hungarian kingdom brought tobacco to Hungary.¹⁵ The Hungarian word for tobacco, “dohány,” is derived from the Ottoman “duhan,” and in Hungarian documents on smoking written in Latin, the expression “fumigatio tabacae” is used, but sometimes “pipe” or “tobacco pipe” also appears.¹⁶ Tobacco cultivation in the region began in Transylvania and became

- 11 Smoking and weed piping preceded the arrival of tobacco in Europe. Ancient Romans practiced this barbaric custom, though it was not tobacco but another fragrant weed. Tobacco spread in Europe only after the discovery of the Americas. REMETHEY FÜLEPP, Dezső. *A nagy szenvedély. A dohányzás története*. Kalocsa : Szerzői Kiadás, 1937, pp. 11,13; See more on the history of smoking O'DOHERTY, Maureen. Price of a Soul: At What Cost Can the Tobacco Issue Be Resolved. In *Journal of Health Care Law & Policy*, 1998–1999, No. 2, pp. 5–14; TUSNÁDI ÉLTHESS, Gyula. *A rendőri és a jövedéki büntetőjog. Az ezeréves magyar kihágási jog története és mai állapota*. Budapest : Fővárosi Nyomda Rt, 1935, pp. 266–267.
- 12 Pipe tobacco appeared first and became widespread at the beginning of the 18th century, while cigar smoking appeared later in the period of the Napoleonic wars and spread from Spain, where tobacco leaves were wrapped in cigarette paper called “papelito.” BRAUDEL, Fernand. *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV.-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Budapest : Gondolat, 1985, p. 267.
- 13 BRAUDEL 1985, p. 267.
- 14 This article does not deal with the tobacco monopoly. The history of the tobacco monopoly in Hungary was studied in detail by Sára KOHÚT in her dissertation KOHÚT, Sára. *A dohánymonopólium előzménytörténete Magyarországon* (The Antecedents of the Tobacco Monopoly Regulation in Hungary). Debrecen : Debreceni Egyetem, 2015, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/225011/disszertacio.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [last viewed on 27 February 2022] and by KÉPES, György. A magyar dohánypiaci szabályozás története az osztrák-magyar kiegyezés fényében. In *Forum. Acta Iuridica et Politica*, 2019, vol 9, no. 1, pp. 57–84.
- 15 KÉPES 2019, p. 58; RADVÁNSZKY, Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Vol. I. Budapest : Hornyánszky, 1896, pp. 392–393.
- 16 Some of the references to the denomination of smoking from the collection of local statutory regulations, the *Corpus Statutorum*, without claiming to be exhaustive: “Tristia testantur exempla et id, quod ob incautelam pipariorum saepe periculosissima etiam incendia exoriri...” Statutory regulations of the Yazyg and Cumanian Districts, 1765. In KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum*. Vol. II. Part II. Budapest : MTA, 1890, pp. 52–53; “Fumigatio tabaccae interdicatur omni modo...” Statutory regulation of County Bihar, 1711, “Si quidem ex fumigatione tabaccae magna incendia orirentur...” Statutory regulation of County Békés, 1739. In KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Trans-Tibiscanorum*. Vol. III. Budapest : MTA, 1892, pp. 265, 344; “Et quia ex fumigatione tabaccae vulgo, pipázás...” Statutory regulation of County Veszprém, 1750. In KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Trans Danubiarum*. Vol. V. Part I. Budapest : MTA, 1902, p. 578; TAKÁTS,

popular after the fall of the Rákóczi uprising in 1711, though it did not develop on an industrial level until the turn of the 19th century due to prohibitions on smoking and sales.¹⁷

As far as the regulation of smoking is concerned, available documents show that the act was mostly prohibited and often restricted in both Hungary and Transylvania, and that those who broke these rules were obliged to pay fines. Fines were imposed not exactly for reasons of public health, but for public safety. Several documents in the prohibition acts explicitly mention serious fires that occurred as a result of smoking, so it seems that smoking was the leading cause of fires, especially considering that it often went hand in hand with human negligence and recklessness.¹⁸ Such prejudice against smoking is best reflected in the legal regulation of the county of Borsod in 1671:

Being descended from the heathen, it is a kind of heathen drink, the incessant drinking and smoking of that stinking tobacco, which is often the cause of fires, and therefore if anyone is caught henceforth in action of smoking or drinking that smoky tobacco, he shall be punished, if he is a nobleman, with 12 florins, and if he is a servant or a peasant, with 6 florins [...] without any partiality [...] the same shall apply to those who sell it.¹⁹

Half of the collected fines went to the county treasury, leaving the other half for the officer collecting them. In places where smoking was prohibited entirely even if it did not pose a direct threat to public safety, a fine was imposed based on the possibility of a fire starting. Smoking was therefore prohibited and sanctioned even if no fire occurred at all. For a deeper insight into the history of smoking, these restrictions should be examined within the context of other public safety regulations and administrative measures meant to prevent disaster caused by fires. This was the reason why smoking was expressly forbidden and not the taking of snuff.

In an environment built of wood, fire was a great danger and arson had been severely punished from the foundation of the Hungarian Kingdom in

Sándor. A dohány elterjedése s az első dohány-monopólium hazánkban. In *Gazdaságtörténeti Szemle*. 1898, p. 52.

- 17 KOHÚT 2015, p. 57; VAJKAI, Zsófia. Régi magyar dohányfajták és termesztésük. (Juhász Árpád emlékanyag a Magyar Mezőgazdasági Múzeum adattárában). In TAKÁCS, Imre (ed.) *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1975–1977*. Budapest, 1978, pp. 119–120.
- 18 Some references without claiming to be exhaustive from the *Corpus Statutorum*: “Ex quo ex olla fumigatoria quam plurima incendia et damna intervenire soleant...” Statutory regulation of County Szabolcs, 1728. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, p. 317; “Mivelhogy sokféle veszedelmes gyuladások és közjónak kárával, és sokaknak utolsó romlásával a haszontalan gonosz és gondtalan emberek által történni tapasztaltattak...” Statutory regulation of County Bihar/Bihor, 1781. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, p. 420; “Sok károk tapasztaltattanak sok helyeken a dohányzás miánn esett égések miatt...” The constitutions of Udvarhelyszék/Odorheiu Secuiesc, 1727. In KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et constitutiones municipiorum Transsylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII. Vol. I*. Budapest : MTA, 1885, p. 133; “Cum incendia ex fumigatione tabaccae complura oriantur...” Statutory regulation of County Liptó/Liptov, 1712. In KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Danubianorum. Vol. IV. Part I*. Budapest : MTA, 1896, p. 608.
- 19 KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.) *Corpus Statutorum. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum. Vol. II. Part I*. Budapest : MTA, 1890, pp. 261–262; The statute is also quoted by BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest; Pécs : Dialóg-Campus, 2000, p. 212.

1000 A.D. through the *Decrees of Stephen I.*²⁰ It is important to note that deliberate arson was the primary crime punished by the decrees.²¹ Arsonists, who were called public evildoers (*malefactores publici*) and committed premeditated arson, were counted among the most serious offenders, the so-called “scoundrels,” and were punished by death.²²

As far as the levels of regulation of smoking are concerned, there are differences between the policies in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania. While in Transylvania both arson and smoking were regulated by enactments of the General Assembly,²³ only arson was regulated at a higher level in Hungary and the policing of smoking was left to local governments (counties, cities and districts). Detailed and explanatory regulations can be found at the local level in both countries with the difference being that for the sake of uniformity, local statutory regulations in Transylvania refer to the laws of the General Assembly, which prohibit smoking throughout the territory of the principality.

Commonalities between the abovementioned legal regulations related to smoking are as follows: the objective of the restriction of smoking was to protect public safety and prevent fire damage; the punishment imposed for smoking was usually a fine, for both smoking and compensation for any damage it

20 Guarding the fire was one of the most important actions and duties. One could even be exempted from the duty to attend mass in the church if he guarded the fire, according to Article 8. of *Decree I of Stephen I.* Article 30 of *Decree II of Stephen I* obliged those who deliberately set fire to buildings with hostile intent to pay for the restoration of the damage they caused and moreover, they also had to pay compensation. LEDERER, Emma (ed.) *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész. 1000-től 1526-ig.* Budapest : Tankönyvkiadó, 1964, pp. 20, 23.

21 Among the laws, *Act 2. of 1462, Act 107. of 1492, Act 4. of 1495* and *Tripartitum Part. I. Title 14.* regulated deliberate arson committed in a group or publicly. After the Battle of Mohács in 1526, *Acts 11. ad 109. of 1723* and *Act 9. of 1840* regulated arson. The so-called public arson (i.e. premeditated and deliberate arson with a hostile intent) was considered a crime of infidelity, punishable by death and confiscation of property, while deliberate arson without hostile intent (in the second-degree) could be punished by capital punishment. In the 18th century, if arson were committed without intent and there were other mitigating circumstances, the judge could impose punishment at his discretion, taking the evidence into account. Article 83. of the aforementioned *Praxis Criminalis* punished “public” arsonists by burning them alive and private arsonists (*incendiarii privati*) who committed crimes deliberately and secretly, but alone, also with death. See BODO, Matthias. *Jurisprudentia Criminalis secundum Praxim & Constitutiones Hungaricas in partes duas divisa. Pars. II. Art. LXXXI. De Incendiariis. XIII. §.* Pozsony : Landerer, 1751, pp. 275–276; Article 83. of the *Praxis Criminalis* translated and quoted by BÉLI 2000, p. 211.

22 Many local statutory regulations included public arsonists among public evildoers, whose arrest and punishment were the duty of county officials and landlords on their lands. If they failed to apprehend these offenders, they too fell under the jurisdiction of the courts. In addition to arsonists, public offenders included thieves, muggers, adulterous people, murderers, traitors to the faith, rapists, incest breakers and blasphemers. See statutory regulations of County Torna/Turňa, 1617, 1611. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. II, Part I, pp. 70, 81–82; See also statutory regulations of County Ung/Užhorod, 1637. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. II, Part I, pp. 165–171; Nobles who set fire to villages could also be arrested despite their privileges. See *Tripartitum Part I. Title 9.* Tripartite rules were also enforced by local statutory regulation as well. Mathias Bodo distinguished between malefactors, denoting public arsonists, murderers, highwaymen and robbers public malefactors (*malefactor publicus*) and private arsonists, adulterers, bigamists and thieves private malefactors (*malefactor privatus*). BODO 1751, p. 16.

23 General assemblies held in Gyulafehérvár/Alba Iulia in 1670, in Segesvár/Sighisioara in 1683, again in Gyulafehérvár in 1686, and in Segesvár in 1689, regulated the imposition of fines on smugglers who brought tobacco into Transylvania for sale as well as the punishment of smoking. See SZILÁGYI, Sándor. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Vol. XVIII. and XX.* Budapest : MTA, 1895, 1897; quoted by KOHÚT 2015, p. 57.

caused but if the offenders were not nobles, it could also be corporal punishment such as a clobbering or spanking with a paddle. Smoking was a punishable offense and county and city officials were required to prosecute offenders. Magistrate's suits were allowed in smoking cases as it was a so-called public-policy offense, the precursor of the misdemeanors or petty offenses that were later regulated.²⁴

The offense of smoking could only be committed intentionally by smoking tobacco (*fumigatio tabacae*), either in a cigar or a pipe, but some legal provisions also prohibited and punished the sale of tobacco.²⁵ Other laws did not prohibit or punish smoking in its entirety, but punished smoking in certain places (e.g., near combustible materials) or at certain times (e.g., in hot summers when the risk of wildfire increases).²⁶

Smoking was a crime that could be committed by anyone. The laws made no distinction between male or female offenders but it was mostly men who smoked while women typically only took snuff. In accordance with the expectations of a feudal society, punishment differed according to an offender's social status. Some statutes maintained separate rules for servants, household servants (*concivis*) and redeemed people, and for Gypsies.²⁷ For smoking in general, those who had reached the legal minimum age, i.e. 12 years old, could be punished, but if it led to a fire or in the case of the intentional setting of fire, this age limit could be reconsidered. Arson was subject to stricter rules, such that those who threatened others with arson or intentionally starting a fire could be executed with impunity and the legal minimum age could also be lowered.²⁸ To facilitate the detection of smokers, some counties

24 BÉLI 2000, p. 155.

25 The statute of the city of Debrecen from 1683 forbade the sale of pipes and tobacco and gave the owners a fifteen-day period to destroy them. If anyone was caught selling or smoking tobacco or pipes after this period, the tobacco would be confiscated and burned and the offender would also be punished in other ways. Apparently, the ordinance did not have the intended effect so in 1697, it was amended and those caught in possession of a pipe were punished with an iron collar. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, Vol. III, p. 688, 701.

26 The city of Szentes imposed higher penalties on those who were recidivist to smoking in 1763. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, Vol. III, pp. 777–778; In Udvarhelyszék in 1727, smoking was forbidden in streets, yards and sheds. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. I, pp. 133–134; According to the 1719 statutes of Kraszna/Crasna County smoking was forbidden in the summer months and during severe drought, especially in barns where grain was stored and each household was required to place a barrel or tub of water at the house gate in case of fire. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. I, pp. 368–369; In Komárom County in 1794, smoking was prohibited when someone was traveling on a wagon loaded with hay or during harvest time. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1902, Vol. V, Part I, p. 700.

27 Szabolcs County explicitly forbade smoking for peasants in its 1669 statutes, and in 1772, Gypsies were also fined for smoking. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, Vol. III, pp. 154–155, 290; *Concivis* according to the statutes of the city of Kassa/Košice from 1703, were those inhabitants who lived in the city for more than one year, owned a house and were married. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. II, Part II, p. 348; The redeemed (*redemptus*) were the inhabitants of the districts of Yazyg and Cuman who lived in the district at the time of the redemption in 1745 and contributed financially to the sum of 500 thousand florins for the redemption. See Statutes of the Yazyg and Cuman District, 1799. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890, Vol. II, Part II, p. 60.

28 According to the statutes of Kraszna County from 1716, because of the increasing number of fires, minors also had to be arrested if they were caught starting fires in the forest and must be brought before the deputy lieutenant. If they could not be caught, those who failed to do so had to report to the county officials and if anyone failed to report, a fine of 40 florins was issued. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1885, Vol. I, p. 356; About the killing of the person threatening arson see *Tripartitum* Part III. Title 23. 1§.

even created a list of known smokers in advance and imposed special taxes on them. The reason for special taxes was that counties did not have sufficient staff to administer the collection of fines, since fines did not have a withholding authority on smokers.²⁹

The amount of such fines (*mulcta*) was graduated according to social status as mentioned above, sometimes the confiscation and burning of tobacco was imposed and for non-nobles, for example, even cobbing.³⁰ From the size of the fines, it is clear that the aim of the punishment was prevention rather than repression; to raise smokers' awareness of the need to be more careful with fire. Any damage caused by fire was borne by the county treasury if the offender was not caught, so fines and taxes levied for smoking went into county and city budgets.³¹

Since smoking fell within the scope of public order, the punishment of smokers was the responsibility of administrative officials who also maintained judicial powers, such as the deputy lieutenant in the county (*vicecomes*), the constable in the prefecture (*processus, iudex nobilium*), landlords on their estates and the town prefect (*városi elöljáró*), who punished offenders caught in the act.³²

Local statutory regulations on smoking fit in well with other public order and fire safety regulations. In addition to the smoking ban, there was also a general prohibition against lighting fires during certain parts of the year. In some cities and counties, further regulations were passed on the establishment of night watches and also possible valid reasons for ringing church bells. To prevent fires, some ordinances required county and town officials to regularly inspect chimneys and fireplaces and punish those who failed to keep them clean. The placement of water barrels and water buckets was also generally ordered during droughts and hot summers. In most towns, all local residents were required to participate in fighting fires and help with repairing any damage. In addition, some towns passed regulations to replace thatched roofs with shingles or other less combustible materials within a reasonable period of time.

29 See e.g. the statutes of Pozsony/Bratislava County from 1747. In KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1896, Vol. IV, Part I, p. 833.

30 In general, nobles had to pay higher fines than non-nobles. The amount of the fine could be between 1 and 12 florins, the number of bats could be 12, 24 or even 50, e.g. in the city of Szentes, if they were serial smoking offenders. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, Vol. III, pp. 777–778.

31 See the Szabolcs County Statutes of 1701, which ordered that 1 florin of the general tax on smoking be paid to the county budget and used for public purposes. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892, Vol. III, p. 238.

32 The statutes had a separate and specific regulation for each location. For a complete picture, one should examine all statutes related to smoking. Examples include: in Szabolcs County the county officials, in the villages the local magistrate, in Bihar/Bihor and Trencsén/Trenčín counties the constable in the prefecture and in the case of nobles, the deputy lieutenant had the power. In Máramaros/Maramures County the lord of the manor had power over non-nobles, in the town of Debrecen the market judge and in the case of the *seklers*, the local judges. In Alsó-Fehér/Alba County, the judge and his jury had the power to punish smokers. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI, 1890–1902, Vol. I–V; Gyula Tusnádi Élthes pointed out in his book on misdemeanors that prefectural constables were generally responsible for punishing smokers. TUSNÁDI ÉLTHESS 1935, p. 502.

Regulations on drinking in Hungary before 1848

Many documents regarding the drinking habits in Hungary have survived, and if we stick to the definitions of Fernand Braudel, Hungary has always belonged to the countries that produced grapes and wine and not to the beer consumers.³³ Documents exist proving the cultivation of grapes in the Hungarian Kingdom at the time of Stephen I as well as paperwork referring to the trade of wine.³⁴ This proves that the land was suitable for wine production even in earlier historical periods. Wine was especially important from a financial point of view as the wine tithe, the bucket tax and the mountain duty were important revenue for both secular and ecclesiastical bodies. Moreover, a monopoly on the production of wine, the distillation of spirits and running taverns belonged among the most important revenues in a landlords' income.³⁵

Several regulations can be found among the local statutory rules regarding the cultivation of vineyards as well. Growing grapes was not only a privilege, but at the same time a duty that serfs had towards landlords. If a serf did not cultivate the vineyard he had received from his landlord, the land could be taken back and given to someone else.³⁶

33 BRAUDEL 1985, p. 236.

34 Those who were engaged in viticulture before the appearance of serfdom in the 13th century were called vinitors. Documents exist from the Árpád era that prove that the lands were inherited together with the vinitors who were responsible for the cultivation of the vineyards, which also shows that wine was an important and well-known beverage for Hungarians in the very early times of the state organization. See BÉLI, Gábor. Wine-groves and Vineyard Tenants in Hungary in the Middle Ages. In *Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies*, 2013, no. 2, pp. 23–38; Sweet wines from Sirmia/Srijem were renowned in the Middle Ages and were sold on a large scale in Poland, the Teutonic Order's territories, Bohemia and Moravia. See PÓSÁN, László. Bortermelés és borkereskedelem a középkori Magyarországon. In PÓSÁN, László – TÓZSA-RIGÓ Attila (eds.) *“Vina bibant hominas, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből.* Debrecen : MTA-DE, 2018, pp. 8–16; There are documents proving that there were vineyards in Somló Hill, today's famous Szekszárd wine region, as early as the 11th century. See KISS, Bernadett. A somlói szőlészet és borászat jelenlétének korai emlékei. In MEZEY, Barna (ed.) *Bor és jogtörténet. Jogtörténeti Értekezések 39.* Budapest : Gondolat, 2011, pp. 44–97.

35 MEZEY, Barna. Bor és törvényhozás a magyar jogtörténetében. (Különös tekintettel a borkereskedelem szabályozására). In MEZEY 2011, pp. 98–115; About taverns and the sale of wine there are interesting court orders of manors, which provide detailed information. See DUCHOŇOVÁ, Diana. Hofeide, Instruktionen und Hofordnungen. In BÉLI, Gábor et al. (eds.) *Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History.* Bratislava; Pécs : Publikon, 2011, pp. 361–376; VISKOLCZ, Noémi. Az Esterházy hercegi család és a borok. In PÓSÁN, László – TÓZSA-RIGÓ, Attila (eds.) *“Vina bibant hominas, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből.* Debrecen : MTA-DE, 2018, pp. 64–75; Transylvania and the Kolozsvár region (today: Cluj-Napoca, Romania) were a famous wine region before the outbreak of the Filoxera in 1870. The statutes of the city contained detailed information about the sale of wine, even forbidding the import of wine into the city except for general assemblies (as on these occasions the consumption of wine increased greatly), the behavior of wine consumers, the opening hours of taverns and gambling in taverns. Gamblers were often punished with public shaming in the town square. See KOVÁCS KISS, Gyöngy, A játékos város. In KOVÁCS KISS, Gyöngy. *Rendtartás és kultúra.* Marosvásárhely : Mentor, 2001, pp. 13–24.

36 If a landlord found that his men or his serf did not cultivate the vineyard given to him for three years, he was entitled to take it back. If the cultivator died and left minor children, the landlord could take back the vineyard until the children were grown up but part of the income from the vineyard had to be used for the education and upbringing of the orphans. The productivity of the vineyard had to be estimated every year until the day of the Purification of Mary (2 February), and those who did not manage the vineyard well could be banned. See KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1896, Vol. IV, Part I, p. 121.

Of course, spirits and beer were also known among Hungarians but were consumed to a lesser extent than wine.³⁷ Since Hungarian wines, such as those from Tokaj Mountain, were famous even in Europe in the early modern period due to export, Hungarians, with the exception of German burghers, drank more wine than beer, and beer consumption would never surpass the drinking of quality wines in the country.³⁸

Alcohol was not only a commodity, but at the same time a product of consumption. There were many reasons for the consumption of alcohol, some of which are still common today like the nepenthe, but it was also used for medicinal purposes.³⁹ Last but not least, we should not forget that access to clean water was not always available in the Middle Ages and early modern times, especially in cities, and even spring water was regularly mixed with wine.⁴⁰

Although Hungarian wines are mentioned in numerous literatures, only a few deal with the quantity of consumption. As far as we can see from available sources and literature, the Hungarians—like the rest of the European peoples—drank a lot. Men as well as women.⁴¹ Even though it was common to

37 Beer was known to Hungarians from the Árpád era and spirits called “pálinka” (aqua ardens, aqua vitae) since the time of the Angevin dynasty, according to sources. See MARTON, Szabolcs. *A magyar középkori szeszitalok története (kumisz, sör, pálinka)*. PhD. dissertation. Szeged, 2007, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/5339/1/2007_marton_szabolcs.pdf [last viewed on 28 June 2021]; BRAUDEL 1985, pp. 241–250.

38 Tokaj wines were also found on the tables of royal, tsarist, papal and noble houses. “Taste it,” writes Sebastian Mercier in 1788, “...especially the Tokay, if you have the opportunity, because in my opinion this is the first wine in the whole world and only the rulers of the country have the right to drink it.” Braudel 1985, p. 239; Regarding the export of wine in the early modern period see TÓZSA-RIGÓ, Attila. *A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében* In PÓSÁN, László – TÓZSA-RIGÓ, Attila (eds.) *“Vina bibant hominas, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Debrecen : MTA-DE, 2018, pp. 50–63; See also BOZZAY, Réka. *Németalföld és a magyar borok a késő középkorban és kora újkorban*. In PÓSÁN – TÓZSA-RIGÓ 2018, pp. 37–49; We also find evidence of the purchase of quality wine in the accounting books of the Prince of Transylvania. Gábor Bethlen, for example, had his own chamber and a well-paid housekeeper to guard Tokay wines. See RADVÁNSZKY, Béla. *Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Budapest : Athenaeum, 1888, pp. 26, 58, 230; In Buda, due to the climate and the good soil for cultivation of grapes, the burghers produced quality Buda wine that they sold even for export to England, the Netherlands, Lower-Austria and Vienna. The name Buda meant quality wine. According to the minutes of the town council, some people who produced wine outside of the city were selling it as quality Buda wine in the hope of greater income. See GÉRA Eleonóra. *Városi hétköznapiak a századfordulón. A budai bor dicsérete*. In GÉRA, Eleonóra Erzsébet – OROSS, András – SIMON, Katalin. *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703. Budapest Történetének Forrásai 10*. Budapest : Budapest Főváros Levéltára, 2015, p. 101.

39 Wine was often used as an additive for cooking and mixing medicines. See MADÁCH, Gáspár – BALASSI, Péter. *Házi patika 1713*. Budapest : Attraktor, 2019; *Hasznos házi orvosságok. 18. század*. Budapest : Attraktor, 2019.

40 BRAUDEL 1985, pp. 232–235.

41 See APOR, Péter. *Metamorphosis Transylvaniae*. Budapest : Szépirodalmi, 1987, pp. 14–27; RADVÁNSZKY Béla 1899, pp. 484–485; Daily wine consumption could mean several liters in some cases. See BENDA, Borbála. *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Szombathely : Archivum Comitatus Castriferrei, 2014, pp. 124, 129–138; Some sources indicate that Ádám Batthyány, a famous Hungarian nobleman of the early modern period, was known for his drunkenness. See BENDA, Borbála. “Vígán voltunk...” Akikkel Batthyány I. Ádám együtt mulatott. In ÚJVÁRY, Zsuzsanna (ed.) *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba : PPK, 2013, pp. 191–198; Also, in the diary of Péter Keglevich there are detailed descriptions about drinking. “September 27, 1654: I was in the castle of Simeg where György Lippay, the Archbishop of Esztergom, was also present with 4 other bishops and Ádám Batthyány with Ferenc Nádasdy. This was the day of the anointing of György Szécheny as bishop. On the 28th, we rested and there was an argument in the church. [...] There was everything in abundance. We drank 38 barrels of

drink large amounts of alcoholic beverages, habitual drunkenness was reprehensible⁴² and families sought to prevent their children from becoming heavy drinkers. Politeness in drinking was a requirement, especially among nobles. Therefore, parents warned their children not to consume a lot of alcohol and to stay away from card games and gambling, which were associated with drinking. In some cases, they were even threatened with disinheritance.⁴³ Certain requirements for courteous behavior could also be specified in local statutory regulations.⁴⁴

Habitual drunkenness, no matter how disgraceful, was not only subject to public contempt but was not declared a crime, either in the past or later. Local statutory regulations mainly regulated crimes that were typically committed while drunk. The *Praxis Criminalis* brought innovations to the judicial practice at the beginning of the 18th century with “excessive and strong drunkenness” being listed among mitigating circumstances.⁴⁵ Mattias Bodo added an explanation to this provision that the drunkenness in these cases should occur “unintentionally” (atypical drunkenness), but gluttonous and insatiable people cannot invoke having committed their crime drunk as a mitigating circumstance.⁴⁶ Drunkenness as a mitigating circumstance was cited

wine and ate almost 500 lambs, etc. July 29, 1658. We were at Count Péter Zrínyi's on sour water consumption. There was Count György Erdődy the younger with his son, Ferenc Chikulini and his son, and my son Laczkó. We were in a good mood and got very drunk.” See DEÁK, Farkas. Keglevich Péter naplója. In *Történelmi Tár*, 1867, pp. 247–248; Anna Wesselényi, the widow of István Csáky, wrote when she traveled from Almás Castle to Szendrő Castle in 1633, the food was brought on carts “with plum schnapps, honey and cherry schnapps, honey beer underneath [...] the wine was kept in small barrels or bottles and the spirits in bottles covered with reeds.” The carts were accompanied by armed men during the journey to protect the food from German, Hungarian, Transylvanian and Ottoman marauders. On safer routes, carts loaded with food were sent off to prepare meals for when the travelers arrived. Anna Wesselényi liked to eat and regularly drank wine on these occasions, but only quality wines. See DEÁK, Farkas. *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése*. Budapest : Franklin, 1875, pp. 41–42, 47–48; In the European context, see BRAUDEL 1985, p. 239, 248; MONTANARI, Massimo. Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. In LE GOFF, Jacques (ed.) *Európa születése*. Budapest : Atlantisz, 1996, pp. 145–153.

- 42 In the correspondence of Anna Wesselényi there is a section of text that shows that her butler, Szaniszló Fridmanszky, fell into disgrace because of his drunkenness. “...if he does not stop drinking wine while in my service, I do not even want him to serve me...the foolish behavior of drunkenness begins to take root in him [...] he is seduced by the devil, wine often causes this.” DEÁK 1875, p. 64, 179.
- 43 An interesting source from the family archives of the Szirmay family was found, which serves as an example of the threat of disinheritance in the case of consumption of alcohol. In his will from 1711, István Szirmay explicitly forbade all his heirs to drink alcohol, even if their main income was derived from viticulture and wine trade. If one of the heirs drank alcohol, his entire inheritance was lost and the next heir in line took his place. MNL (Magyar Nemzeti Levéltár) OL (Országos Levéltár), F.A. Szirmay, Fasc. 1, pp. 163–180.
- 44 There is a territorial order from 1624 Alsace that prescribed for the young officers of the army “that when they are invited to the table of a high prince, they must wear a clean uniform, they must not come to the event half drunk, they must not drink after every mouthful, they must clean their mustaches and mouths before drinking, they must not lick their fingers, spit in the plate or sneeze with their noses into the tablecloth and it is forbidden to ‘slurp’ like an animal...” BRAUDEL 1985, p. 211.
- 45 “Improvisa ebrietas, per quam ratione privatus est, nec alias inimicitiae, minae, aut aliae fundatae suspiciones praecesserunt: nec talis homo ebrietati deditus est, nec unquam ob eam punitus, aut monitus fuit, alleviat aliquantum poenam.” *Praxis Criminalis* Art. 44. 13.§. De Circumstantiis poenam alleviantibus. See SZENTIVÁNYI, Márton. *Corpus juris hungarici, seu Decretum generale, inclyti regni Hungariae, partiumque eidem annexarum*. Budae : Typis Regiae Universitatis, 1779.
- 46 “Ebrietatem plenam, gravem, immodicam et insimul improvisam, casuque, accidentaliter et inopinatae, aut inevitabili necessitate, praeter consuetudinem, contractam, inusitatem et non

as a condition limiting criminal culpability, such as young or old age, anger or excessive physical pain inflicted by the victim on the perpetrator accompanied by reasonable emotional pain.⁴⁷ If a judge determined unintentional drunkenness as a mitigating circumstance, he could waive any penalties provided for in the Code and impose an arbitrary, lighter penalty or even let the offender go unpunished.

In his work on the judicial practice of the towns Pest and Buda in the 18th centuries, György Bónis showed that the courts often imposed a lighter punishment on those who committed their crime drunk because, as he says “drunkenness deprived people who were not used to drink regularly from using their minds properly.”⁴⁸ Since drunkenness reduced the measure of criminal liability as it diminished accountability and severe punishments were usually imposed on those who committed premeditated crimes, drunkenness in practice resulted in a less severe punishment. Of course, drunkenness didn’t gain total impunity, in which, according to Bónis, the early appearance of the “*actio libera in causa*” theory can be detected.⁴⁹

Conclusion

Examples of codification in Europe brought a new era in Hungary as well. Members of the General Assembly of the Reform Era (1825–1848), and later the Parliament during dualism, intended to clean up fragmented territorial criminal law regulations and attempted to raise the level of regulation centrally. The *Criminal Law Bill of 1843* and the *Criminal Code of 1878*, supplemented by *Act No. 40 of 1879* on trespass (petty offense) introduced uniform regulations for all offenses: felonies, misdemeanors and petty offenses as well.

Smoking as a petty offense was removed from the regulated offenses in the first half of the 19th century as public safety was increased and the number of accidental fires decreased. Drinking was also not punishable, but in the 1843 supplement to the bill that included petty offenses covered by police discipline, the counterfeiting of wine, spirits and beer was regulated, and distilling or boiling of these products in copper kettles was expressly prohibited because of the toxicity of copper. The provisions of the 1843 bill are not repeated in *Act No. 40 of 1879* on trespass, but among offenses against public order and public indecency, the 74th § of the law orders the punishment of owners of taverns kept open beyond opening hours, and the 85th § of the law directs the punishment of those who have made other persons drunk. Anyone who

frequentem, nec studio ascitam, non solum Deliquentes, ab ordinaria poena excusare, verum et extraordinariam seu arbitrariam poenam quadantenus, si non in totum tollere.” *Art. XLV. De Circumstantiis Reum Excusantibus. Sectio IX. De Octava Circumstantia Ebrietatis. XVII. §. BODO 1751, p. 101; KAJTÁR – BÉLI 1988, p. 46.*

47 BÉLI 2000, p. 176.

48 BÓNIS György. *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708. Budapest város-történeti monográfiái 23.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962, p. 176.

49 BÓNIS 1962, p. 176. By “*actio libera in causa*,” the criminal dogmatics usually means that the crime was possibly committed in a condition of diminished accountability (i.e. drunkenness), but the intent to commit the crime was born before he reached that condition, in the status of full accountability.

intoxicates children under the age of 14 commits a qualified case of trespass, i.e. he is liable to pay the double amount of fine.

Inebriation as a mitigating circumstance limiting or even excluding criminal culpability reached a milestone in the parliamentary debates of the bill for the *Criminal Code of 1878*. A lively dispute flared up in the Upper House of the Hungarian Parliament over the evaluation of inebriation, which is listed as a circumstance precluding or limiting criminal culpability. In the 76th § of the bill, the author, Secretary of State Károly Csemegi, declared that persons who are in an unconscious state during the commission of a crime cannot be punished for their act since unconsciousness excludes intent, which, in addition to the act, is of immense importance in determining guilt for actions. Count János Cziráky, Master of Treasury, spoke out against such a regulation as in his opinion, this section of the Code would allow those who deliberately chose drunkenness to commit their crime under the influence in hope of escaping punishment. Csemegi clarified in his response to this objection that such a situation would not remain unpunished in the way that if someone starts drinking in order to commit a crime and does not forget why he drinks, he cannot be called unconscious and therefore not punishable. However, criminal liability and sanctioning should always be based on the state of mind and the existence of free will to commit a crime. The Members of the Parliament present accepted Csemegi's argument and left the text unedited.⁵⁰ This debate formed the basis for today's evaluation of atypical inebriation. It is also important to note that by the time our *Criminal Code* was accepted by Parliament, the general approach to regular drinking had changed and also, several associations had come into being emphasizing the importance of banning alcohol production and trade, though with only moderate success.⁵¹

50 LŐW, Tóbiás. *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye. Vol. I.* Budapest : Pesti Könyvnyomda Rt, 1880, pp. 507–509.

51 KÁRPÁTI Endre. *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából.* Budapest : Medicina Könyvkiadó, 1979, pp. 82–116.